

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський національний університет садівництва

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НИЖНИК ІРИНА ОЛЕГІВНА

УДК 338.246:[338.439-054.5:339.9](477)

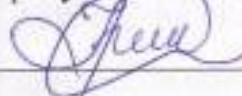
ДИСЕРТАЦІЯ

Захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації

051 «Економіка»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 І. О. Нижник

Науковий керівник Мудрак Руслан Петрович, доктор економічних наук,
професор

Умань – 2020

АНОТАЦІЯ

Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка». – Уманський національний університет садівництва, 2020.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій щодо захисту продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження визначено процес формування системи взаємопов'язаних управлінських заходів, спрямованих на захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Предметом дослідження виступила сукупність теоретико-методичних та практичних засад формування системи взаємопов'язаних інструментів державного регулювання економіки прямого та непрямого характеру, покликаних забезпечити захист продовольчих інтересів населення України в умовах зростання відкритості національної економіки.

Стверджується, що оскільки економічні інтереси є формою прояву певних потреб, то економічною формою прояву людської потреби у продовольстві є продовольчий інтерес. Продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги.

Обґрунтовано зв'язок між продовольчою безпекою та захистом продовольчих інтересів населення, як зв'язок між позитивним та нормативним в економічній науці. Звідки випливає, що концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни – як їх досягти.

Доводиться, що необхідність захисту продовольчих інтересів населення країни впливає із їх діалектичної природи. Представлено дві головних об'єктивних суперечності продовольчих інтересів: 1) продовольча безпека є благом загального користування, тому право на володіння продовольством не залежить від платоспроможності споживача, проте продовольство є благом ексклюзивного користування, тому право на володіння ним залежить від платоспроможності споживача блага; 2) власники продовольства завжди бажають максимізувати свої доходи від його реалізації, а споживачі продовольства завжди бажають мінімізувати свої витрати для його отримання.

Обґрунтовано перелік показників за допомогою яких пропонується здійснювати аналіз рівня захисту продовольчих інтересів населення країни: гранично допустимий обсяг експорту агропродовольчої продукції; частка агропродовольчого ринку із конкурентними цінами; рівень споживання продовольства та витрати на його придбання найбільш вразливими соціальними групами населення; кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування.

Стверджується, що рушійною силою економічної глобалізації є розвиток традиційних та поява нових міжнародних інститутів, які мають наднаціональний характер. Їх задача - скорочення суверенних прав національних урядів на виконання регулюючої функції та створення правового поля для формування глобального ринку та панування транснаціональних компаній. Припускається, що це створює ґрунт для наростаючого конфлікту між ідеологією глобалізації та життєвою необхідністю державного захисту продовольчих інтересів громадян країни.

Виявлено, що рівень задоволення продовольчих потреб населення України не відповідає вимогам достатнього, збалансованого, економічно доступного, безпечного та якісного харчування. Раціон пересічного українця є достатнім по поживності, проте незбалансованим за основними складовими внаслідок недоспоживання продуктів тваринного походження, свіжих фруктів та овочів.

При цьому півень економічної доступності продовольства не відповідає вимогам продовольчої безпеки. Безпечність та якість частини продовольчих товарів не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам.

Проведено аналіз рівня доходів населення України, який показав, що фактичні доходи не забезпечують економічну доступність продовольства, яка б відповідала параметрам продовольчо-безпечного стану за національною методикою для домогосподарств I-III децильних груп, за методикою ФАО – для домогосподарств IV-IX децильних груп. За допомогою економетричного моделювання доведено, що забезпечення захисту продовольчих інтересів населення країни безпосередньо пов'язано із формуванням відповідного рівня їх доходів – при зростанні доходів відносні витрати на придбання продовольства зменшуються. Стверджується, що головними причинами низьких доходів населення України є несправедливий розподіл національного доходу та низька продуктивність праці.

Досліджено динаміку споживчих продовольчих цін і виявлено, що за період з 2000 по 2018рр. базовий індекс споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої в українській економіці зріс у 8,5 разів. Стверджується, що інфляція на національному продовольчому ринку має усі ознаки інфляції попиту. Вона посилюється дефіцитом продовольчих товарів на окремих сегментах продовольчого ринку України, зумовленим надмірним експортом відповідної продукції. Робиться припущення, що одним із найбільш дієвих чинників стабілізації продовольчих цін є стабілізація цін вхідних ресурсів промислового та сільськогосподарського виробництва. Також до головних чинників необґрунтованого підвищення цін на продовольчі товари віднесено недостатній рівень конкуренції в українській економіці.

Виявлено, що на внутрішньому ринку тваринницької продукції (крім яєць) та свіжих овочів відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які спричиняють підвищення споживчих цін. Робиться висновок, що важливим управлінським завданням є прогноз місячних розмірів дефіциту та їх повне або часткове покриття за рахунок зменшення

сезонності у виробництві відповідної продукції та використання державних товарних інтервенцій.

Проведено критичний аналіз діючої методики Державної служби статистики України визначення рівня продовольчого самозабезпечення. Стверджується, що вона має наступні недоліки: у ресурсну базу внутрішнього походження не включено обсяг запасів даного виду продовольства на кінець року; не враховано експорт, як важливу статтю використання продовольчого ресурсу. Для виправлення виявленого недоліку пропонується враховувати експорт, як статтю втрат продовольчого ресурсу для внутрішнього ринку.

Доведено необхідність уточнення змісту поняття «надмірний експорт». Під ним пропонується вважати такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку.

Обґрунтовується неможливість використання імпорту для ліквідації сезонних дефіцитів продовольства та стримування відповідних цін, доки на валютному ринку України спостерігається перманентна девальвація національної валюти, зумовлена хронічним дефіцитом платіжного балансу. Робиться висновок, що постійне підвищення цін на імпорту продукцію є додатковим чинником зростання індексу споживчих цін на продукти харчування.

За допомогою емпіричного методу доведено, що спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту, є менш збитковим для національної економіки, ніж ліквідація внутрішнього дефіциту м'яса свиней за рахунок імпорту. Причиною цього є збільшення доданої вартості в аграрному виробництві за рахунок спрямування сировини (зерна) на виготовлення продукції з вищим ступенем обробки (м'ясо свиней у забійній вазі).

Стверджується, що відмова від імпорту свинини за рахунок зростання її внутрішнього виробництва, в короткостроковому періоді зумовить збільшення витрат домогосподарств на купівлю відповідної продукції, проте в

довгостроковому періоді – забезпечить бездефіцитне виробництво, стабілізацію цін та зменшення відносних витрат українських домогосподарств. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу доведено, що величина споживчих цін на свинину більш, ніж на 40% визначається мінливістю обсягів виробництва, а розрахований коефіцієнт еластичності показав, що при збільшенні обсягів виробництва м'яса свиней (у забійній вазі) на 1%, роздрібні ціни на свинину зменшуються на 0,0994%.

За допомогою методу Парето-ефективного розподілу доведено, що на продовольчому ринку країни має місце порушення балансу інтересів його головних стейкхолдерів – внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства.

Доведено, що м'ясо свиней та птахів, картопля, плоди, ягоди та виноград, цукор входять до групи видів продовольства по яких Україна не є чистим експортером. Робиться висновок, що згідно з правилами СОТ, Кабінет Міністрів України має право вводити обмеження на експорт вказаних видів продовольства, які не будуть вважатися дискримінаційними по відношенню до країн-імпортерів української продукції. Для обмеження експорту визначених видів продовольчої продукції пропонується застосування заборонних експортних мит - вони вводяться на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту. Пропонується правило розрахунку розміру квоти безмитного експорту визначеного виду продовольства - якщо обсяг внутрішніх потреб в ньому (споживання + витрати на нехарчові цілі) дорівнює або перевищує обсяг його внутрішнього виробництва, то на експорт даної продукції вводяться заборонні експортні мита. Обсяг безмитного експорту даного виду продовольства пропонується розраховувати, як різницю між обсягом його виробництва та обсягом внутрішніх потреб із знаком «+». В якості довідкового показника внутрішніх потреб в даному виді продовольства пропонується брати середній рівень його споживання населенням країни за останніх п'ять років.

Обґрунтовано пропозицію згідно з якою нормативними документами, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита мають стати:

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку м'яса та м'ясопродуктів»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку картоплі»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку плодів, ягід та винограду»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і учасниками ринку цукру».

Стверджується, що для захисту продовольчих інтересів найменш захищених соціальних груп населення необхідно запровадити програму продовольчої допомоги. До участі в програмі пропонується залучати малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму). Розрахований орієнтовний бюджет продовольчої допомоги для усіх домогосподарств I децильної групи за статистикою 2017р. мав би становити 1204,6 млн. грн.

За допомогою методів «витрати-випуск» та графічного встановлено, що збільшення продовольчих витрат населення на 1% спричинить збільшення реального ВВП України на 0,97%. Виходячи з того, що продовольчі видатки населення України в 2017р. становили 673539,0 млн. грн., їх збільшення на 1204,6 млн. грн., або 0,18%, спричинить зростання реального ВВП на 0,17%, або 4266,9 млн. грн. Робиться висновок, що збільшення державних видатків на продовольчу допомогу має не лише високий соціальний, але й економічний ефект, виходячи із того, що мультиплікатор продовольчих видатків населення України становить 3,54. Він означає, що кожне збільшення реальних

продовольчих витрат населення країни на 1грн. зумовлює мультиплікативне зростання реального ВВП на 3,54 грн.

Ключові слова: продовольчий інтерес, продовольча безпека, відкрита економіка, домогосподарства, захист, економічна доступність, доходи, розподіл, продуктивність праці, інфляція, дефіцит, монополізм, надмірний експорт, додана вартість, Парето-розподіл, продовольча допомога.

ANNOTATION

Nyzhnik I. O. Protection of food interests of Ukraine's population in the conditions of globalization. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy from the specialty 051 «Economics». - Uman National University of Horticultural Science, 2020.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological principles and to the development of practical recommendations for the protection of food interests of the Ukrainian population in the conditions of globalization.

The object of the research is the process of forming a system of interrelated administrative measures aimed at protecting the food interests of Ukraine's population in the conditions of globalization.

The subject of the study was a set of theoretical, methodological and practical principles for the formation of a system of interconnected instruments of state regulation of the economy of direct and indirect nature, designed to ensure the protection of the food interests of the Ukrainian population in conditions of increasing the openness of the national economy.

It is alleged that since economic interests are a form of manifestation of certain needs, the economic form of manifestation of the human need for food is food interest. Food interest is the motive of the individual, a group of individuals to meet

their own need for safe quality food, necessary for existence and healthy livelihoods, through market exchange, self-provision or help.

The connection between food security and protection of food interests of the population as a link between positive and normative in economic science is substantiated. It follows that the concept of national food security justifies the security features that should be inherent in the national food market, and the concept of protecting the food interests of the country's population - how to achieve them.

It turns out that the need to protect the food interests of the country's population derives from their dialectical nature. Two main objections to food interests are presented: 1) food security is a benefit of general use, therefore the right to own food does not depend on the consumer's solvency, but food is the blessing of exclusive use, therefore the right to own it depends on the consumer's solvency of the benefit; 2) food owners always want to maximize their revenues from their implementation, and food consumers always want to minimize their costs to get it.

The list of indicators by which it is suggested to carry out an analysis of the level of protection of food interests of the population of the country is substantiated: the maximum allowable volume of export of agro-food products; the share of the agro-food market with competitive prices; the level of consumption of food and the cost of its acquisition by the most vulnerable social groups of the population; the number of people with acute and chronic diseases caused by the use of dangerous and / or poor-quality food.

It is claimed that the driving force of economic globalization is the development of traditional and the emergence of new international institutions that have supranational character. Their task is to reduce the sovereign rights of national governments to carry out regulatory functions and to create a legal framework for the formation of a global market and the dominance of transnational companies. It is assumed that this creates the ground for the growing conflict between the ideology of globalization and the vital necessity of state protection of food interests of the citizens of the country.

It was found that the level of satisfaction of food needs of the population of Ukraine does not meet the requirements of sufficient, balanced, economically accessible, safe and high-quality food. The diet of ordinary Ukrainians is sufficient in terms of nutrition, but unbalanced by the main constituents due to the lack of consumption of animal products, fresh fruits and vegetables. At the same time, the lack of economic availability of food does not meet the requirements of food security. The safety and quality of food products do not meet sanitary and hygienic requirements.

The analysis of the level of incomes of the population of Ukraine has shown that actual incomes do not provide economic availability of food that would correspond to the parameters of the food-safe state according to the national method for households of I-III decile groups, according to FAO method - for households IV-IX decile groups. With the aid of econometric modeling, it is proved that ensuring the protection of food interests of the population of the country is directly related to the formation of the corresponding level of their income - with the growth of incomes, relative costs for food purchases are reduced. It is argued that the main reasons for low incomes of the Ukrainian population are unfair distribution of national income and low labor productivity.

The dynamics of consumer food prices was investigated and it was found that in the period from 2000 to 2018 the basic index of consumer prices for food and soft drinks in the Ukrainian economy grew 8.5 times. It is alleged that inflation in the national food market has all signs of demand inflation. It is aggravated by a shortage of food products in certain segments of the Ukrainian food market, due to excessive exports of the products concerned. It is assumed that one of the most effective factors in the stabilization of food prices is the stabilization of the input prices of industrial and agricultural production. Also, the main factors behind the unjustified increase in food prices are the insufficient level of competition in the Ukrainian economy.

It was found that in the domestic market of livestock products (except for eggs) and fresh vegetables, there is no shortage within the calendar year, but during the year there are seasonal deficits that lead to higher consumer prices. It is concluded

that the important administrative task is to forecast the monthly size of the deficit and their full or partial coverage by reducing seasonality in the production of the products and the use of state commodity interventions.

The critical analysis of the current methodology of the State Service of Statistics of Ukraine for determining the level of food self-sufficiency has been carried out. It is alleged that it has the following disadvantages: the resource base of domestic origin does not include the amount of stocks of this type of food at the end of the year; exports have not been taken into account as an important source of food use. In order to correct the shortcomings identified, it is proposed to consider exports as an article of food resource loss for the domestic market.

The need to clarify the meaning of the concept of «excessive exports» is proved. It is proposed to consider such volumes of sales of domestic production to the foreign sector, which create or increase the shortage of this type of food in the domestic market.

It is substantiated the impossibility of using imports for the elimination of seasonal food shortages and the containment of relevant prices as long as the currency market of Ukraine is experiencing a permanent devaluation of the national currency due to a chronic deficit of the balance of payments. It is concluded that the constant rise in prices for imported food products is an additional factor in the growth of the consumer price index for food products.

With the aid of the empirical method, it is proved that directing part of the export grain to pork production in volumes equal to its imports is less loss-making for the national economy than eliminating the domestic shortage of pig meat by import. The reason for this is the increase in value added in agrarian production due to the directing of raw materials (grain) for the production of products with a higher degree of processing (pig meat in slaughter weight).

It is stated that the refusal of imports of pork due to the growth of its domestic production in the short term will lead to an increase in household expenditures for the purchase of the corresponding products, but in the long run it will ensure deficit production, stabilize prices and reduce the relative costs of Ukrainian households.

Using correlation-regression analysis it is proved that the value of consumer prices for pork is more than 40% determined by the volatility of production volumes, and the calculated coefficient of elasticity showed that with an increase in the production of pig meat (in slaughter weight) by 1%, retail prices for pork are reduced by 0.0994%.

Using Pareto-efficient allocation method it is proved that there is a disturbance in the balance of interests of its main stakeholders in the food market of the country - due to imperfect competition, producers and sellers of food receive additional income at the expense of households - food consumers.

It is proved that pig meat and poultry, potatoes, fruits, berries and grapes, sugar are part of a group of foodstuffs on which Ukraine is not a net exporter. It is concluded that according to the WTO rules, the Cabinet of Ministers of Ukraine has the right to impose restrictions on the export of these types of food that will not be discriminatory in relation to the importing countries of Ukrainian products. To restrict the export of certain types of food products, it is proposed to apply prohibited export duties - they are imposed on the volume of products that exceeds the specified quota of duty-free exports. The rule of calculating the duty-free quota for a certain type of food is proposed. If the volume of domestic needs in it (consumption + consumption for non-food purposes) is equal to or exceeds the amount of its domestic production, then export prohibited export duties are imposed on exports of this product. The volume of duty-free exports of this type of food is proposed to be calculated as the difference between the volume of its production and the volume of domestic needs with the sign «+». As a reference index of domestic needs in this type of food is proposed to take the average level of its consumption of the population of the country over the past five years.

The proposal is substantiated according to which normative documents defining the rules of foreign trade and the procedure for charging and collecting export duties should be:

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and participants in the meat and meat products market»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and the participants in the potato market»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and Food and the Market Participants in Fruit, Berries and Grapes»;

- «Memorandum of Understanding between the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture and the participants in the sugar market».

It is alleged that a food aid program should be introduced to protect the food interests of the most vulnerable social groups in the population. To participate in the program, it is proposed to involve low-income citizens whose cumulative income does not exceed 130% of the poverty line (subsistence level). The estimated budget for food aid for all households in the 1 decile group for statistics in 2017 should be 1204.6 million UAH.

Using the «cost-release» and graphical methods, it was established that an increase in food expenditure by 1% will result in an increase in the real GDP of Ukraine by 0.97%. Proceeding from the fact that food expenditures of the population of Ukraine in 2017 amounted to UAH 673539.0 million, their increase by UAH 1204.6 million, or 0.18%, would cause real GDP growth of 0.17% or UAH 4266.9 million. It is concluded that the increase of public expenditures on food aid has not only high social but also economic effect, on the basis that the multiplier of food expenditures of the population of Ukraine is 3.54. It means that each increase in real food expenses of the population of the country is 1 UAH. causes multiplicative growth of real GDP by 3.54 hryvnias.

Key words: food interests, food security, open economy, population, protection, economic availability, income, distribution, productivity, inflation, deficit, monopolism, excessive export, added value, Pareto distribution, food aid.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях іноземних держав:

1. Nizhnik I., Mudrak R. Food aid for the poor – key working tool for protection of food interests of Ukraine’s population. *Journal of Tourism and Regional Development*. 2019, No. 11. PP. 73-83. (Польща).

2. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N., Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. 2019, vol.8, no.4. PP. 1159-1168. (Сербія), (Scopus, Web of Science).

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Нижник І.О. Задоволення продовольчих потреб населення України: стан проблеми та перспективи її вирішення. *Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького*. 2017. № 4, частина 1: Економічні науки. С. 61-72.

4. Нижник І.О. Продовольчий інтерес: поняття категорії та необхідність наукового використання. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2018. Випуск 92, частина 2. С. 135-146.

5. Нижник І.О., Сагайдак М.П., Герасимчук А.А., Борщ В.І. Економічна сутність поняття «глобалізація» та її вплив на захист продовольчих інтересів населення України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. №4 (27). С. 497-504. (Web of Science).

6. Нижник І.О. Доходи як ключовий фактор задоволення продовольчих інтересів домогосподарств: стан та фактори впливу. *Інноваційна економіка*. 2018. Випуск 5-6. С. 67-76.

7. Мудрак Р. П., Нижник І. О. Розвиток сільських територій та продовольча безпека держави. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Випуск 94, частина 2. С. 131-140.

8. Нижник І.О. Дефіцит, як чинник зростання споживчих цін на продовольчі товари. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019. Випуск 1: Економічні науки. С.51-57.

Матеріали конференцій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Нижник І. О. Значення виробництва технічних культур та проблеми ефективного функціонування галузі. «*From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area*»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Рига, Латвія, 19 серп. 2017 р. Рига, 2017. С. 65-68.

10. Нижник І. О. Методика оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення України. «*Economy and management: modern transformation in the age of globalization*»: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Клайпеда, Литва, 23 берез. 2018 р. Клайпеда, 2018. С. 30-34.

11. Нижник І. О. Продовольчі інтереси – суть наукової категорії та її соціально-економічне значення. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 25-26 трав. 2017 р. Умань, 2017. С. 94-95.

12. Нижник І. О. Доходи – ключовий фактор задоволення продовольчих інтересів домогосподарств. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 24-25 трав. 2018 р. Умань, 2018. С. 83-84.

13. Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України: замкнутий цикл сільськогосподарського виробництва продовольчої сировини та її промислової переробки. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 30-31 трав. 2019 р. Умань, 2019. С. 65-67.

14. Пархоменко Л.А., Нижник І.О. Вплив оплати праці на розмір доходів населення. «*From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area*»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Рига, Латвія, 23 серп. 2019 р. Рига, 2019. С. 36-41.

15. Нижник І.О. Антиконтурентні змови на продовольчому ринку України. «*Розвиток економічної системи в контексті міжнародного співробітництва*»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 січ. 2020 р. Одеса, 2020. С. 24-26.

16. Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України та індекс споживчих цін продовольчих товарів. *«Методичні підходи до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіонів»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 22 лют. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 19-22.

17. Нижник І. О. Сезонні коливання продовольчих цін. *«PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENCE DEVELOPMENT»*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 2-3 берез. 2020 р. Львів, 2020. С. 514-518.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	28
1.1. Сутність категорії «продовольчий інтерес» та її зв'язок з концепцією національної продовольчої безпеки	28
1.2. Показники оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення України	43
1.3. Економічна сутність поняття глобалізація та її вплив на захист продовольчих інтересів населення України	51
Висновки до 1 розділу	63
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ЗАХИСТУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	66
2.1. Задоволення продовольчих потреб населення України	66
2.2. Доходи населення, як ключовий фактор забезпечення його продовольчих інтересів: стан та фактори впливу	80
2.3. Аналіз стану та причини зростання споживчих цін на продовольчому ринку України	100
Висновки до 2 розділу	112
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ	114
3.1. Згладжування сезонних коливань продовольчих цін	114
3.2. Ліквідація продовольчих дефіцитів – збільшення внутрішнього виробництва та скорочення імпорту	136
3.3. Захист продовольчих інтересів населення України через програми прямої продовольчої допомоги	150
Висновки до 3 розділу	169
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кількісні зміни в інтернаціоналізації господарських зв'язків набули критичного значення в кінці ХХст. і забезпечили формування нової якості – економічної глобалізації. Вона створює нові можливості для підвищення ефективності використання факторів суспільного виробництва. Що може слугувати фундаментом для вирішення багатьох гострих соціально-економічних проблем людства. Разом з тим, в силу не до кінця зрозумілого характеру її головних рушійних сил, глобалізація несе в собі явні і латентні ризики. Передусім – це закріплення технологічної відсталості та сировинного характеру експорту бідних країн, скорочення економічного суверенітету національних урядів та підпорядкування усе більшої кількості внутрішніх господарських процесів юрисдикції наднаціональних структур. За таких умов зростають ризики безперешкодної ескалації вилучення обмежених національних ресурсів на користь закордонного сектору. Це стосується і продовольчих ресурсів, дефіцит яких є змістом однієї із найактуальніших глобальних проблем – продовольчої.

Оскільки продовольчі інтереси є однією із найважливіших складових економічних інтересів, то захист продовольчих інтересів населення України лежить у площині захисту національних економічних інтересів. Головний конфлікт інтересів стейкхолдерів національного продовольчого ринку проходить по лінії «домогосподарства – продавці продовольства». Вирішення цього конфлікту можливе за умови підвищення доходів українських домогосподарств до рівня розвинутих країн, і застосування спеціальних захисних заходів у критичних ситуаціях та щодо найбільш вразливих соціальних груп. Для цього необхідно розробити нові та удосконалити існуючі теоретико-методичні підходи й практичні рекомендації державного регулювання національного продовольчого ринку, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Проблема достатнього продовольчого забезпечення населення на усіх економічних рівнях є одним із найбільш популярних наукових мейстрімів,

починаючи із 70-их рр.. ХХст. і до теперішнього часу. Це обумовлено тим, що продовольство - перше в групі базових факторів виживання людини, є обмеженим ресурсом. І судячи із цілого ряду наукових прогнозів, рівень його обмеженості в майбутньому буде зростати. Тому вирішенню даної проблеми присвячено багато досліджень закордонних науковців. Зокрема - це праці Вейнгартнер Л. (Weingärtner L.), Холден С. Т. (Holden S. T.), Фан Ш. (Fan Sh.), Вонг Дж. Т. (Wong J. T.), Чебауд Ж. (Chaboud G.), Рейнолдс М. П. (Reynolds M. P.), Кемпбл Б. М. (Campbell B. M.), Боуїс Г. І. (Bouis H. E.), Мейфройдт П. (Meufroidt P.) та ін.

Обґрунтуванню теоретико-методичних засад національних економічних інтересів та розробці концептуальних засад їх захисту, присвячено праці таких вітчизняних дослідників як Білорус О., Далевська О. М., Діденко О. М., Князєв В. М., Левченко Д. В., Медвідь Ф., Мельник С. І., Михасюк І. Р., Приходько В. П., Рокоча В. В., Рябцева Н. В. та ін.

Вирішення проблеми достатнього продовольчого забезпечення населення країни в рамках концепції національної продовольчої безпеки, знайшло своє відображення у працях таких вітчизняних дослідників як Власов В. І., Домінська О. Я., Жмайлов В. М., Лузан Ю. Я., Мудрак Р. П., Пасхавер Б. Й., Пугачов В. М., Свиноус І. В., Сегеда С. А., Шкварук Л. О., Шубравська О. В., Фролов А. та ін.

Не зважаючи на значну розробку тематики продовольчої безпеки України, багато питань теоретико-методичного та практичного характеру досі залишаються без відповіді. Зокрема – це проблеми: ідентифікації усіх чинників сезонних коливань продовольчих цін та обґрунтування й застосування відповідних контрзаходів, одночасного нарощування агропродовольчого виробництва та внутрішнього продовольчого попиту, захист продовольчих інтересів найбільш вразливих соціальних груп за допомогою спеціальних програм допомоги тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційна робота виконувалась в рамках теми науково-дослідних робіт

Уманського національного університету садівництва «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (0116U003210) та теми наукових досліджень кафедри економіки Уманського національного університету садівництва «Розробка теоретико-методологічних засад сталого розвитку національної економіки в умовах євроінтеграційних процесів», у межах яких здобувачем забезпечено розробку та обґрунтування системи взаємопов'язаних заходів державного регулювання економіки прямого та непрямого характеру, покликаних забезпечити захист продовольчих інтересів населення України в умовах зростання відкритості національної економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування засад і розробка практичних рекомендацій щодо захисту продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Досягнення даної мети обумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

- визначити сутність категорії «продовольчий інтерес» та обґрунтувати її зв'язок із концепцією національної продовольчої безпеки;
- доповнити перелік показників оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення України;
- дослідити економічну сутність поняття глобалізація та довести її суперечливий вплив на захист продовольчих інтересів населення України;
- провести оцінку задоволення продовольчих потреб населення України;
- визначити рівень доходів населення, як ключовий фактор забезпечення його продовольчих інтересів, та ідентифікувати фактори, які на нього впливають;
- дослідити стан та з'ясувати причини зростання споживчих цін на продовольчому ринку України;
- довести необхідність згладжування сезонних коливань продовольчих цін, як одного із ключових деструктивних чинників захисту продовольчих інтересів населення України;

- довести негативний характер впливу надмірних обсягів продовольчого експорту на захист продовольчих інтересів населення України;
- обґрунтувати доцільність ліквідації продовольчих дефіцитів за рахунок нарощування обсягів внутрішнього виробництва;
- обґрунтувати пропозиції по захисту продовольчих інтересів населення України через програми прямої продовольчої допомоги.

Об'єктом дослідження є процес формування системи взаємопов'язаних управлінських заходів, спрямованих на захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних та практичних засад формування системи взаємопов'язаних заходів державного регулювання економіки прямого та непрямого характеру, покликаних забезпечити захист продовольчих інтересів населення України в умовах зростання відкритості національної економіки.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є головні положення економічної теорії, наукові роботи закордонних та вітчизняних вчених, нормативно-правове регулювання розвитку національного продовольчого ринку, статистичні дані, що дозволяють провести аналіз кількісних та якісних параметрів продовольчого забезпечення населення України, стан та причини зростання споживчих цін на продовольчі товари, вплив закордонного сектору на продовольчий баланс та споживчі продовольчі ціни країни тощо.

Методологічною основою роботи є системний підхід до дослідження економічних та соціальних аспектів функціонування й розвитку національного продовольчого ринку. Об'єктивна потреба захисту продовольчих інтересів населення України розглядається з позиції необхідності забезпечення гармонійного поєднання соціальних функцій держави, її ролі неупередженого економічного арбітра на внутрішньому ринку та виконання взятих на себе зобов'язань дотримання діючих правил СОТ щодо регулювання ринків агропродовольчої продукції.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: *монографічний* – при дослідженні поглядів учених щодо категорії економічний інтерес, аналізу процесу економічної глобалізації та її впливу на здатність національного уряду забезпечувати державне регулювання економіки; *діалектичний та наукова абстракція* – для формулювання категорії «продовольчий інтерес», пояснення зв'язку між концепціями продовольчої безпеки та захисту продовольчих інтересів населення країни, обґрунтування об'єктивних та суб'єктивних причин конфлікту продовольчих інтересів; *аналіз та синтез, узагальнення* – при обґрунтуванні методики оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення країни; *ряди динаміки, середні величини, порівняння, графічний, індексний, кореляційно-регресійний* – при дослідженні стану задоволення продовольчих потреб населення, аналізі доходів домогосподарств, з'ясуванні динаміки та причин зростання споживчих цін на продовольчому ринку України; *економетричне моделювання* – при визначенні ваги факторів, що впливають на мінливість функції «витрати на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств»; *балансовий* – для пояснення причин сезонних коливань споживчих цін в окремих сегментах продовольчому ринку, обґрунтуванні необхідності зміни в офіційній методиці визначення рівня продовольчого самозабезпечення, уточнення змісту поняття «надмірний експорт» та його застосування для регулювання національного продовольчого ринку; *спостереження, індукція, дедукція, перевірка, оцінка* – для обґрунтування доцільності спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту; *оптимум Парето* – для доведення того, що на продовольчому ринку України виробники та продавці несправедливо отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства; *нормативний* – для обґрунтування права українського уряду на обмеження продовольчого експорту; *бенчмаркінг* – для переймання досвіду розвинутих країн у регулюванні національних продовольчих ринків, використанні програм продовольчої допомоги; *«витрати - випуск», графічний* - для доведення

позитивного впливу програми продовольчої допомоги малозабезпеченим домогосподарствам на динаміку реального ВВП.

Інформаційною базою дослідження стали: монографії, наукові статті, публікації, присвячені проблемам захисту національних економічних інтересів, розвитку економічної глобалізації, функціонуванню продовольчого ринку, інфляції, продовольчого забезпечення населення, економічного зростання та розвитку тощо; нормативно-правові акти; матеріали Державної служби статистики України, Антимонопольного комітету України, Національного статистичного комітету Республіки Білорусь; інформаційні видання громадських та професійних організацій; матеріали міжнародних організацій (ЄС, ОЕСР, ФАО, Світовий економічний форум у Швейцарії (м. Женева); інформаційні ресурси мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці та обґрунтуванні теоретичних, методичних та практичних засад формування системи взаємопов'язаних управлінських заходів, спрямованих на захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації. Найбільш суттєвими результатами дисертаційного дослідження, які характеризують її наукову новизну, є наступні:

вперше:

- дано визначення категорії «продовольчий інтерес» та обґрунтовано її зв'язок із продовольчою безпекою. Продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги. Концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни забезпечує обґрунтування світоглядних, ідеологічних та управлінських принципів економічної поведінки, спрямованих на досягнення відповідних бажаних безпекових параметрів;

удосконалено:

- теоретико-методичні підходи до розуміння природи об'єктивних та суб'єктивних суперечностей продовольчих інтересів головних стейкхолдерів продовольчого ринку, що дозволить більш чітко ідентифікувати деструктивні фактори, які порушують рівновагу продовольчого ринку та забезпечить застосування найбільш ефективних управлінських заходів їх нейтралізації;

- уточнено вагову частку факторів впливу на мінливість функції «витрати на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств», головні причини низьких доходів українських домогосподарств, що створює науково-обґрунтовану основу для застосування управлінських заходів, спрямованих на підвищення рівня реальних доходів домогосподарств;

- уточнено розуміння причин інфляційних процесів на національному продовольчому ринку - доведено, що не зважаючи на відсутність дефіциту в рамках календарного року, сезонні дефіцити в окремих сегментах продовольчого ринку індукують інфляційні імпульси, які формують річний показник зростання відповідних цін, що забезпечує вибір та комбінування найбільш ефективних заходів антиінфляційної політики;

- теоретико-методичне обґрунтування удосконалення державної аграрної політики, спрямованого на підтримку розвитку свинарства та спеціалізованого кормовиробництва, що базується на уточненні розміру втрати доданої вартості від надмірного експорту зерна та імпорту м'яса свиней шляхом порівняння величин - втрати вартості при імпорті свинини, та втрати вартості при відмові від імпорту свинини й спрямуванні частини експортного зерна на виробництво м'яса свиней у обсягах його імпорту;

- уточнено зміст поняття «надмірний експорт», під яким слід розуміти такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку, що дозволяє створити правові підстави для введення заборонних експортних мит на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту;

- уточнено характер порушення балансу інтересів головних стейкхолдерів національного продовольчого ринку - внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства, що означає необхідність посилення антимонопольних заходів та підвищення відповідальності за картельні змови;

дістало подальшого розвитку:

- методика розрахунку рівня продовольчого самозабезпечення, яка, на відміну від існуючої, передбачає включення у ресурсну базу внутрішнього походження обсяг запасів даного виду продовольства на кінець року та врахування експорту, як статті втрати продовольчого ресурсу, що дозволить розробляти управлінські прогнози продовольчих балансів з метою недопускання сезонних дефіцитів окремих видів продовольства;

- пропозиція запровадження нормативних документів, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита у вигляді «Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку...» м'яса та м'ясопродуктів, картоплі, плодів, ягід та винограду, цукру тощо;

- обґрунтування програми продовольчої допомоги до участі у якій пропонується залучати малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму), що забезпечить захист продовольчих інтересів найбільш вразливих верств населення та мультиплікативне зростання реального ВВП.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у тому, що сформульовані та обґрунтовані автором теоретико-методологічні та практичні рекомендації дають можливість підвищити рівень захисту продовольчих інтересів населення України в умовах зростання відкритості національної економіки за допомогою системи запропонованих управлінських заходів. Одержані в процесі дослідження наукові результати, прийняті до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Черкаської обласної

державної адміністрації - методика визначення сезонних дефіцитів окремих видів продовольства, удосконалена методика розрахунку рівня продовольчого самозабезпечення та методика обґрунтування доцільності спрямування частини експортного зерна на виробництво м'яса свиней у обсягах його імпорту, були використані в якості передпланових розрахунків та аналітичного обґрунтування при розробці Стратегії розвитку Черкаської області на період 2018-2020 років (довідка №01-20/1130 від 24.09.2019р.); Управлінням праці та соціального захисту населення Уманської райдержадміністрації - в ході навчальних семінарів співробітників управління були використані іноземний досвід надання продовольчої допомоги через спеціальні програми та пропозиції по проведенню експерименту із надання продовольчої допомоги малозабезпеченим українським громадянам через програму продовольчих карток (довідка від 14.11.2019р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «From the Baltic to the Black sea: the formation of modern economic area» (м. Рига, Латвія, 19 серпня 2017р.); II Міжнародній науковій конференції «Economy and management: modern transformation in the age of globalization» (м. Клайпеда, Литва, 23 березня 2018р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, Україна, 25-26 травня 2017р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, Україна, 24-25 травня 2018р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, Україна, 30-31 травня 2019р.); International

scientific conference «From the Baltic to the Black sea: the formation of modern economic area» (Riga, Latvia, 23 august 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток економічної системи в контексті міжнародного співробітництва» (м. Одеса, 18 січня 2020р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Методичні підходи до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіонів» (м. Дніпро, 22 лютого 2020р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENCE DEVELOPMENT» (м. Львів, 2-3 березня 2020р.) .

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 праць, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, які зареєстровані у міжнародних науко-метричних базах, 2 статті – за кордоном (1 – у виданні, що цитується у міжнародних науко-метричних базах Scopus і Web of Science, 1 – у періодичному науковому виданні Польщі). Загальний обсяг публікацій становить 7,63 друк. арк., з них 4,57 – у фахових виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота викладена на 222 сторінках машинописного тексту, складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та 16 додатків. Обсяг основного тексту дисертації складає 159 сторінок друкованого тексту (6,68 авторських аркушів). Робота ілюстрована 41 таблицею, 35 рисунками. Список використаних джерел містить 218 найменування, з них 178 кирилицею та 40 латиницею.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Сутність категорії «продовольчий інтерес» та її зв'язок з концепцією національної продовольчої безпеки

Прискорення темпів зміни внутрішнього та зовнішнього соціально-економічного середовища, зумовленого трансформацією політичної та економічної моделі України, економічною глобалізацією, вимагає нових підходів до захисту національних економічних інтересів. Так, Медвідь Ф. зазначає: «В умовах глобальної фінансово-економічної кризи та становлення нової державної регіональної політики в Україні назріла необхідність чітко визначити національні економічні інтереси і стратегічні пріоритети держави» [1]. Як справедливо відмічає Рокоча В. В.: «З розвитком процесів глобалізації проблеми національної економічної безпеки набувають особливого значення. Їх загострення спричинено наслідками глобального економічного розвитку, що пов'язані зі зниженням рівня автономності держав при проведенні макроекономічної політики. Держава як макроекономічний агент стала втрачати окремі зі своїх функцій, передаючи їх міжнародним економічним організаціям. Міжнародні рамкові умови, що створюються останніми, націлені не на задоволення національних економічних інтересів, а на вирішення міжнародних проблем, які мають значення для світової спільноти... Поява нових видів економічних ризиків є підставою для аналізу національних економічних інтересів на предмет їх адекватності новому економічному середовищу та новим рамковим умовам, тобто виявлення можливостей їх задоволення в умовах стратегічних змін» [2].

Об'єктами державного захисту, в першу чергу, мають бути два ключових інституційних сектори національної економіки – сектор домашніх господарств (домогосподарства) та сектор нефінансових корпорацій (фірми). Виходячи із тематичної спрямованості нашого дослідження, більш детально зупинимося на захисті економічних інтересів домогосподарств.

Головні інституційні сектори будь-якої економіки – домогосподарства, фірми, уряд та закордон. У кожного з них є свої економічні інтереси, які вони намагаються задовольнити за допомогою встановлення відповідних економічних взаємозв'язків. Характер таких зв'язків формує особливості колопотіку «витрати-доходи», який впливає на загальну динаміку національної економічної системи.

Група вчених під керівництвом Климко Г. Н. та Нестеренко В. П. стверджують: «Економічний інтерес – це реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб» [3]. Разом з тим, дослідження даної проблематики дає змогу стверджувати, що наразі не існує єдиного підходу до формулювання поняття «економічні інтереси». Зокрема, їх визначають як:

- усвідомлення потреб, які задовольняються за допомогою вибору ринковими агентами відповідної економічної поведінки;
- корисні бажання, матеріальні й нематеріальні бонуси, які задовольняються чи досягаються, чи здобуваються в процесі реалізації економічних відносин;
- детермінований реалізацією права власності, матеріальною зацікавленістю та індивідуальним економічним егоїзмом, мотив задоволення індивідуальних та колективних матеріальних й нематеріальних потреб.

Група вчених під керівництвом Шевченко Л. С. дуже слушно зауважує, що одним із фундаментальних принципів ринкової економіки є «особистий економічний інтерес, відповідно до якого діє кожний економічний суб'єкт і який є основною рушійною силою всієї економіки» [4, с. 69].

Важливо розрізняти економічні інтереси та економічні потреби. З цього приводу група вчених під керівництвом Семененка В. М. та Коваленка Д. І. справедливо зауважують: «Економічні інтереси близькі до економічних потреб, і в той же час не тотожні потребам, їхньому задоволенню. Можна вважати, що економічні інтереси – це суспільна форма прояву і розвитку економічних

потреб. Інтереси безпосередньо пов'язані з психологією, зі звичаями, з культурним рівнем. Економіка не може функціонувати і розвиватись поза інтересами людей» [5].

Людство володіє відносно обмеженою кількістю ресурсів. Відносна обмеженість визначається базовою технологією суспільного виробництва. Наразі людська цивілізація починає освоювати застосування відновлювальних джерел енергії, ощадливе відношення до ресурсів із подовженим циклом відновлення. Проте більша частина ресурсів, які використовуються у процесі суспільного виробництва (мінеральні ресурси, землі сільськогосподарського призначення тощо) є кількісно обмеженими. Тому в парадигмі ринкової моделі економіки конкуренція або боротьба за ресурси займає місце двигуна економічного розвитку, який описується законом зростання продуктивності суспільної праці. Але це також неминуче призводить до конфлікту економічних інтересів.

З точки зору формальної логіки усі суперечності економічних інтересів можна розділити на дві групи – об'єктивні та суб'єктивні. З цього приводу Птащенко Л. О. справедливо відмічає: «За своєю сутністю економічні інтереси є об'єктивними – вони відображають місце і роль суб'єктів господарювання у системі суспільного поділу праці та економічних відносин. Водночас економічні інтереси є суб'єктивними і завжди мають своїх носіїв. Суб'єктами економічних інтересів виступають окремі індивіди, домогосподарства, суб'єкти підприємництва, держави, суспільство в цілому. До об'єктів економічних інтересів належать економічні блага...» [6, с. 17-18].

На нашу думку однією із головних причин багатоваріантності моделі економічної поведінки людини є те, що економічні інтереси є похідними її потреб. Проте, якщо потреби є відносно усталеними – потреба в їжі, відпочинку, безпеці тощо, то способи їх задоволення, які за своєю суттю і є економічними інтересами, можуть відбуватися у самий різний спосіб. З цього приводу Левченко В. Д. слушно відмічає: «Інтерес - усвідомлена необхідність у задоволенні потреби, отже інтерес є суб'єктивним віддзеркаленням об'єктивно

існуючої потреби. Одна й та ж сама потреба може знаходити різні відклики у людській свідомості і відбиватися у різних інтересах, залежно від особистих якостей суб'єкта. Так, потреба в їжі може викликати інтерес у простому подоланні відчуття голоду, але вона ж може стати основою для інтересу у використанні в їжу коштовних делікатесів...» [7].

Діденко О. М. вважає, що єдиний істинний зміст категорії «економічний інтерес» поки що відсутній, але, узагальнюючи підходи до трактування даної категорії, він вважає за доцільне акцентувати увагу на тому, що під нею потрібно розуміти реальні, зумовлені певними відносинами власності та принципом економічної вигоди мотиви та стимули діяльності суб'єктів ринкових відносин, внутрішні та зовнішні причини, що породжують економічні інтереси, а також мету їх реалізації [8].

Рябцева Н. В. та Алсуф'єва О. О. відмічають: «Економічні інтереси суб'єктів будь-якої діяльності, як відомо, виконують багатofункціональну роль. По-перше, є об'єктивною формою прояву виробничих відносин... По-друге, є формою прояву певних потреб... По-третє, виконують роль рушійної сили для прояву активності економічних суб'єктів. По-четверте, стають необхідною умовою і основою формування механізмів їх узгодження» [9].

На нашу думку, у контексті дослідження, найважливіша риса економічних інтересів полягає в тому, що вони є формою прояву певних людських потреб. А тому мають складну ієрархічну будову. Аргументом на користь даного припущення є ієрархія людських потреб. В якості прикладу візьмемо одну із найбільш популярних теорій людських потреб – теорію Абрагама Маслоу (рис. 1.1). Як бачимо, на першому рівні стоять потреби фізіологічного характеру без задоволення яких людину важку переконати у важливості потреб вищого порядку. Потреба в їжі є однією із ключових людських потреб. Як справедливо відмічає Власов В. І.: «При не вирішенні продовольчої проблеми людині абсолютно байдужі будь-які проблеми інших верств населення, країн, світу» [10, с. 17]. Такої ж думки і Мудрак Р. П. Вчений стверджує серед фізіологічних

потреб – потреба в їжі найбільше впливає на спроможність людини до виживання [11].

Для прикладу – глобальні втрати людства від дефіциту задоволення фізіологічних потреб наступні:

- через проблеми з чистотою води та її доступністю помирає більше, ніж 3 млн. осіб щороку [12];
- брудне повітря щороку забирає життя близько 3 млн. осіб [13];
- від переохолодження щороку помирає близько 200 тис. осіб [14];
- кількість голодуючих у світі стала більшою 1 млрд. осіб, при цьому від недоїдання щороку помирає близько 1 млн. осіб [15].

Рис. 1.1. Піраміда потреб Маслоу А.

Отже, ключовими глобальними проблемами незадоволеності фізіологічних потреб людства є дефіцит їжі та питної води. Оскільки економічні інтереси є формою прояву певних потреб, то можна припустити, що економічною формою прояву людської потреби у продовольстві (їжі) є продовольчий інтерес. Ми вважаємо, що продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів

задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги.

Важливим методичним аспектом обґрунтування наявності проблеми захисту продовольчих інтересів громадян країни є диференціація категорій «продовольчий інтерес» та «продовольча безпека». Наприклад, колектив учених-аграрників під керівництвом Лузана Ю. А., стверджують: «Продовольча безпека держави передбачає захищеність життєво важливих інтересів громадян, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність до життєво важливих якісних та безпечних продуктів харчування згідно з науково обґрунтованими наборами, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність держави...» [16]. В даному визначенні – «продовольча безпека» – це форма, натомість «захищеність життєво важливих інтересів громадян» – це зміст. Не має сумніву, що в даному випадку під «життєво важливими інтересами громадян» маються на увазі саме «продовольчі інтереси».

Захист продовольчих інтересів населення є поглибленням концепції національної продовольчої безпеки, розширенням її методичного апарату та обґрунтуванням права національного уряду на застосування захисних заходів, практичним інструментарієм ранньої діагностики та попередження продовольчої небезпеки. Зв'язок між національною продовольчою безпекою та захистом продовольчих інтересів населення країни – це зв'язок між позитивним та нормативним в економічній науці. Тобто, національна продовольча безпека, як теоретико-методична концепція достатнього продовольчого забезпечення відповідних потреб населення країни, пояснює сутність процесів і явищ, що відбуваються на національному продовольчому ринку, і забезпечує обґрунтування його бажаних безпекових параметрів. Натомість, концепція захисту продовольчих інтересів населення країни забезпечує обґрунтування світоглядних, ідеологічних та управлінських принципів економічної поведінки, спрямованих на досягнення відповідних бажаних безпекових параметрів.

Іншими слова, концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни – як їх досягти.

Виникає запитання – чому змістом продовольчої безпеки є саме захищеність продовольчих інтересів громадян? Відповідь слід шукати в діалектичній природі економічних інтересів. Однією із найбільш важливих властивостей такої природи є внутрішня суперечність. Іншими слова економічні інтереси, в тому числі продовольчі, як одна із найбільш важливих їх складових, розвиваються шляхом постійної внутрішньої боротьби, конфлікту. Як справедливо відмічає Приходько В. П. з цього приводу: «Зростаючий рівень загроз економічним інтересам, посилення їх конфліктності стають усе більш актуальними проблемами» [17]. Такої ж самої думки і Ляшенко О.: «В сучасних умовах природний конфлікт інтересів, іманентно властивий економічним суб'єктам загострюється... Узгодження таких інтересів є складним процесом, що потребує використання спеціального інструментарію...» [18]. На загострення конфліктності економічних інтересів вказує і Далевська Н. М. Вчена справедливо відмічає: «У глобалізованому світі основним об'єктом загроз та, ймовірно, їхнім джерелом постає державний суверенітет, який намагаються обмежити міжнародні організації, ТНК, мережеві спільноти тощо. Це виявляється в неузгодженості нормативного регулювання активності акторів міжнародних відносин, тобто у цінностях, цілях, способах дії» [19].

Для повноти розуміння досліджуваної проблеми необхідно з'ясувати чому у сфері продовольчого забезпечення виникають суперечності (конфлікти) і хто є їх сторонами.

Усі суперечності можна поділити на дві групи – об'єктивні і суб'єктивні. Природа об'єктивних суперечностей продовольчих інтересів полягає в тому, що продовольча безпека є благом загального користування. Адже ідея продовольчої безпеки базується на тому, що усі члени суспільства, незалежно від їх віку, сфери діяльності та майнового стану, мають достатній економічний

та надійний фізичний доступ до безпечної якісної, достатньої по поживності для нормальної життєдіяльності, їжі. Отже, продовольча безпека є благом загального користування доступ до якого не обмежується бюджетом домогосподарства. Разом з тим, продовольство, яке створюється приватними виробниками, не є загальнодоступним благом – це їх приватна власність, яка набуває форми товару при наявності усіх необхідних умов для ринкового обміну. В першу чергу – спроможність покупця сплатити ринкову ціну для набуття права власності на товар продовольчого характеру. Отже, суперечність очевидна:

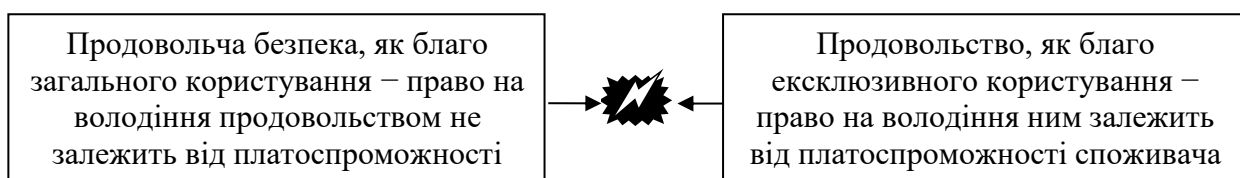

Рис. 1.2 (а). Внутрішній зміст природи об’єктивної суперечності продовольчих інтересів*

*власна розробка автора

Ще однією об’єктивною суперечністю є бажання власників продовольства максимізувати свої доходи від його реалізації, натомість споживачі продовольства бажають мінімізувати свої витрати для його отримання:

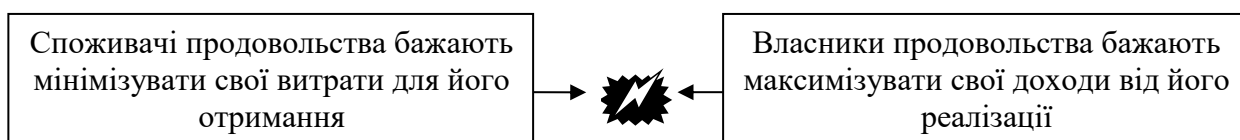

Рис. 1.2 (б). Внутрішній зміст природи об’єктивної суперечності продовольчих інтересів*

*власна розробка автора

Природа суб’єктивних суперечностей продовольчих інтересів є значно складнішою. Оскільки залежить від більшої кількості факторів серед яких можна назвати:

- виховання в сім’ї на основі сімейних традицій;

- національні традиції і культура;
- релігія;
- освіта;
- друзі;
- робота і т.д.

Так само, як існує феномен відносної бідності, так саме і існує феномен відносної продовольчої невдоволеності. Наприклад, потреба в їжі може викликати інтерес у подоланні відчуття голоду в самий простий спосіб – з'їсти шматок хліба і запити склянкою води, але вона ж може стати основою для інтересу у використанні в їжу дорогих вишуканих страв. Або ж неможливе домогосподарство, для організації святкування якоїсь події, витрачає на застілля більшу частину своїх доходів, прирікаючи себе на певний період в майбутньому страждати від недоїдання чи вживати неповноцінну їжу. Також одним із найбільш поширених випадків суб'єктивних суперечностей продовольчих інтересів є суперечність між потребою втамувати голод та потребою дотримання релігійних правил щодо заборони вживання певних видів харчових продуктів, тимчасового часткового або повного утримання від їжі чи певних видів їжі.

Подібних та інших ситуацій, зумовлених суб'єктивними чинниками, може бути безліч, тому вони навряд чи піддаються систематизації та класифікації. Проте можна виділити щонайменше два неекономічних фактори, які формують модель індивідуальної споживчої поведінки домогосподарства [20, 21] – рівень культури та освіта. Це фактори оточуючого середовища індивіда, які можуть змінюватися під впливом позитивних або негативних суспільних світоглядних трансформацій. Передусім мова йде про рівень гастрономічної культури. У заможних зрілих суспільствах виховання високої гастрономічної культури підпорядковане потребі функціонального харчування – що і у якій кількості споживати для того, щоб забезпечити здоров'я і довголіття. Натомість у незаможних відсталих країнах низький рівень гастрономічної культури внаслідок вимушеного дефіциту позитивного досвіду та браку інформації про

здорове харчування, є причиною марнотратства та високого рівня захворювань пов'язаних із неправильним харчуванням.

Що стосується протилежних сторін продовольчих інтересів, то їх чіткої класифікації досі немає. Наприклад, Шкварчук Л. О. вважає: «Результати аналізу споживчої поведінки на продовольчому ринку є корисними не лише з позиції оцінювання кон'юнктури окремих ринків, але й для виявлення макроекономічних протиріч» [22]. Виходячи із такого трактування природи суперечностей продовольчих інтересів, взаємопов'язаними та протидіючими сторонами є головні інституційні сектори національної економіки – сектор домогосподарств, сектор фірм, сектор уряду та закордонний сектор.

Красноручий О. О. і Данько Ю. І. справедливо вказують: «Диспаритет інтересів, що існує на продовольчому ринку, та існуюча недосконалість певних відносин між його учасниками зумовлюють необхідність опрацювання шляхів гармонізації процесів розподілу продукції на ньому та формування результатів діяльності його операторів» [23, с. 110]. На актуальність конфлікту інтересів на продовольчому ринку вказують також Варченко О. М., Свиноус І. В. та Липкань О. В. [24]. Такий же підхід знаходимо в дослідженні Маркова Б. М. [25].

Клімова І. О. небезпідставно вважає, що на ринку сільськогосподарської продукції діє велика кількість суб'єктів:

- 1) суб'єкти виробництва сільськогосподарської продукції;
- 2) суб'єкти продажу сільськогосподарської продукції;
- 3) суб'єкти зберігання та переробки сільськогосподарської продукції;
- 4) суб'єкти інформаційно-фінансового та регулюючого забезпечення розвитку ринку;
- 5) посередники продажу сільськогосподарської продукції;
- 6) суб'єкти споживання сільськогосподарської продукції [26].

На нашу думку, найбільш вдалий підхід до класифікації сторін продовольчих інтересів пропонує Пугачов В. М. – називати протилежні сторони стейкхолдерами [27]. На його думку, важливим компонентом

економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави має бути платформа для врегулювання суперечностей між різними стейкхолдерами, а в якості стейкхолдерів він пропонує:

- виробники сільськогосподарської продукції;
- підприємства харчової промисловості;
- торговельні заклади;
- імпортери агрохарчової продукції;
- експортери агрохарчової продукції;
- органи державної влади та місцевого самоврядування;
- споживачі (домогосподарства, громадяни) [27].

Стейкхолдерами або зацікавленими сторонами називаються групи впливу, які об'єднані, пов'язані чи асоційовані за певними спільними інтересами.

Виходячи з того, що захист продовольчих інтересів є змістом продовольчої безпеки країни, регіону, окремого домогосподарства, то найбільш вразливою стороною продовольчих інтересів є домогосподарство. Разом з тим, при реалізації державної політики забезпечення продовольчої безпеки, можуть застосовуватися обмежувальні заходи, які до певної міри спроможні обмежити свободу підприємницької діяльності, зменшити прибутковість операційної діяльності, ускладнити організаційно-економічний механізм господарської діяльності. В такому випадку нести збитки у вигляді недоотриманого прибутку, збільшення терміну окупності інвестицій будуть фірми – виробники сільськогосподарської продукції, посередницькі організації, підприємства харчової промисловості, експортери, імпортери тощо.

Залишається відкритим питання чи можна відносити державу до стейкхолдерів продовольчих інтересів. З одного боку ні, тому що держава має бути нейтральним арбітром, який стоїть над процесом, намагаючись забезпечити справедливий розподіл ресурсів на продовольчому ринку між його учасниками. З іншого боку так, тому що держава є бенефіціарієм продовольчої безпеки – продовольча незалежність посилює її міжнародні позиції, позитивне сальдо міжнародної торгівлі сільськогосподарською сировиною та

продовольством поліпшує платіжний баланс країни, достатнє продовольче забезпечення населення є ключовим фактором соціальної стабільності діючої політичної моделі та популярності правлячої політичної сили. На нашу думку зацікавленість держави у питанні захисту продовольчих інтересів переважає нейтральність ще й тому, що згідно із Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», однією із двох стратегічних цілей є впровадження в Україні європейських стандартів життя [28]. Тобто середньостроковою метою розвитку нашої країни є, перш за все, поліпшення соціальних стандартів життя серед яких захист продовольчих інтересів входить до переліку ключових завдань.

Отже, сторонами продовольчих інтересів на нашу думку є:

- домогосподарства – споживачі продовольства;
- держава – бенефіціарій продовольчої безпеки;
- виробники сільськогосподарської продовольчої сировини та продовольства – сільськогосподарські товаровиробники, підприємства харчової промисловості;
- підприємства, організації та фізичні особи-підприємці, які формують інфраструктуру продовольчого ринку – торгові посередники, заклади оптової та роздрібною торгівлі, складські та транспортні підприємства і т. д.;
- імпортери – задовольняють продовольчі інтереси українських споживачів за рахунок продовольчої продукції закордонного виробництва;
- експортери – задовольняють продовольчі інтереси закордонних споживачів за рахунок продовольчої продукції українського виробництва.

Механізм взаємодії продовольчих інтересів на відповідному ринку України – складний через наявність прямих та опосередкованих зв'язків, протилежність інтересів за змістом та формою втілення (рис. 1.3). Головні бенефіціарії продовольчої безпеки – домогосподарства і держава, усі інші сторони продовольчих інтересів переслідують відмінну мету – максимізація доходів при усіх можливих мінімальних витратах. В умовах низького середнього рівня подушових доходів українських громадян єдиною формою підвищення їх

конкурентного продовольчого статусу є адресна продовольча допомога для найбільш вразливих верств населення.

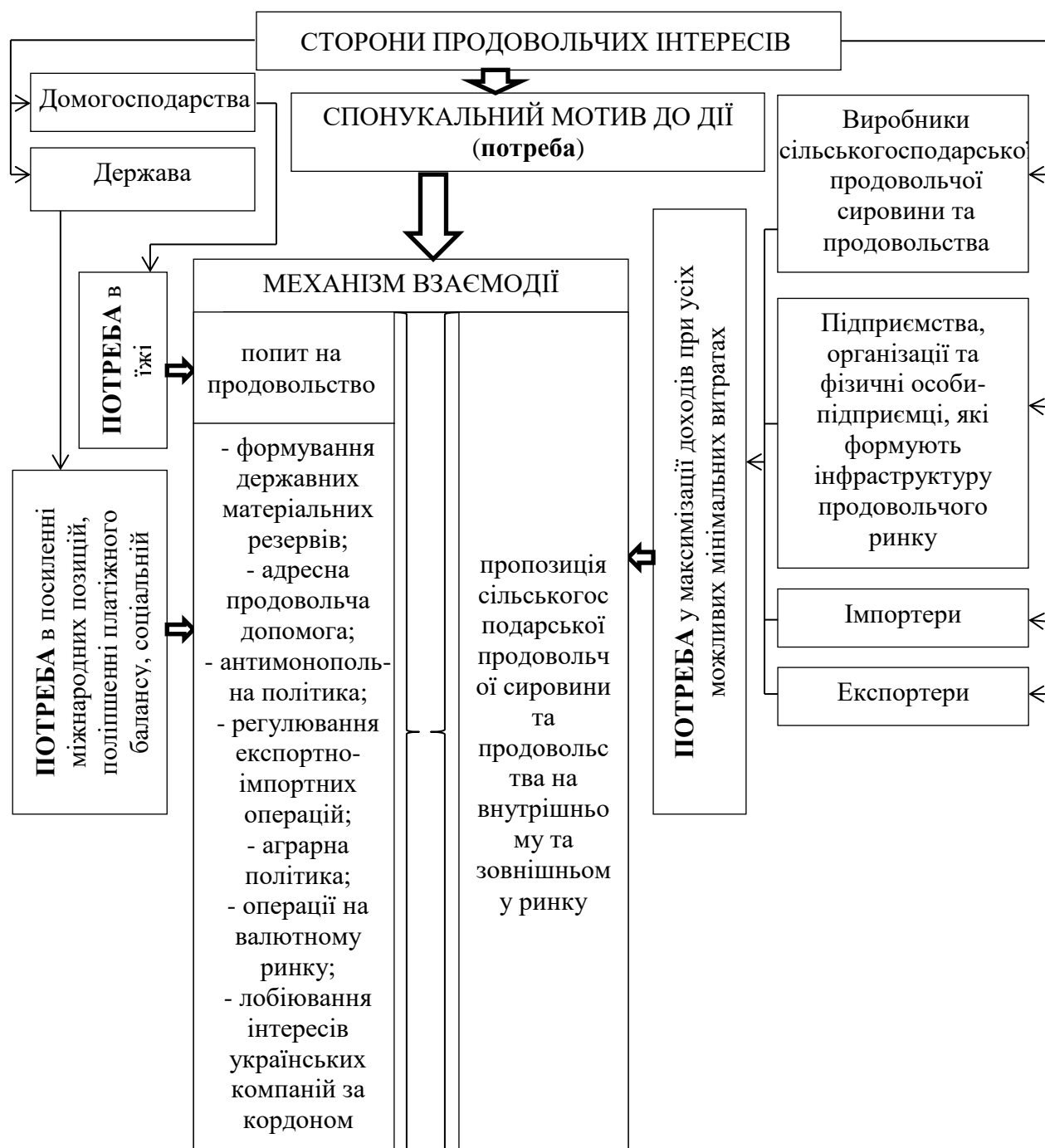

Рис. 1.3. Механізм взаємодії продовольчих інтересів на продовольчому ринку України*

*власна розробка автора

Важливим аспектом дослідження природи суперечностей продовольчих інтересів є врахування фактора закордонного споживача. Формою задоволення

продовольчих інтересів закордонних споживачів є експорт української сільськогосподарської продовольчої сировини та готового продовольства. Внутрішній зміст суперечності полягає у тому, що внутрішні (українські) та зовнішні (закордонні) споживачі продовольства є конкурентами за даний життєвий ресурс. Конкурентну боротьбу виграють домогосподарства із вищою купівельною спроможністю та продовольчі ринки із вищою ємністю.

Суперечливою є також роль експортерів та імпортерів продовольства. Як уже було сказано, експортери можуть створювати дефіцит продовольства на внутрішньому ринку. Разом з тим, експорт продовольчої сировини та готової продовольчої продукції, як і будь-який інший експорт, – це інструмент поліпшення торговельного і, відповідно, платіжного балансу країни. Позитивна роль імпортерів полягає у їх здатності в короткостроковому періоді ліквідувати або зменшити дефіцит продовольства. Разом з тим, в довгостроковому періоді збільшення обсягів продовольчого імпорту означає посилення залежності країни від зовнішніх постачальників, що завжди розцінюється як загроза продовольчій безпеці.

Захист продовольчих інтересів домогосподарств і держави має прямий та опосередкований характер.

Захист продовольчих інтересів домогосподарств прямого характеру – забезпечення фізичної та економічної доступності до безпечної якісної, достатньої по поживності для нормальної життєдіяльності, кількості їжі. Він передбачає:

1) підвищення доходів громадян, зайнятих у суспільному виробництві, до рівня при якому витрати на продукти харчування не перевищують 40% [29] сукупних споживчих витрат;

2) адресна продовольча допомога соціально вразливим верствам населення – малозабезпеченим домогосподарствам, сиротам, самотнім матерям, безробітним, дітям дошкільного та шкільного віку із малозабезпечених

домогосподарств, людям із фізичними вадами, хворобами, травмами, які ускладнюють або унеможливають пересування тощо;

3) антимонопольне регулювання – недопущення картельних змов на ринках сільськогосподарської сировини та продовольства.

Захист продовольчих інтересів держави прямого характеру – забезпечення виконання державою функції гаранта продовольчої безпеки нації, перетворення країни на нетто-експортера сільськогосподарської сировини та продовольства.

Він передбачає:

1) формування та підтримання на достатньому рівні державних матеріальних продовольчих резервів. Використання продовольчих ресурсів із державних матеріальних резервів - це інструмент ліквідації тимчасових (сезонних) дефіцитів окремих видів продовольчих товарів, які провокують зростання відповідних роздрібних цін та скорочення економічної доступності продовольства;

2) функціонування державних програм адресної продовольчої допомоги;

3) посилення суб'єктності української держави на внутрішньому та глобальному продовольчому ринку;

4) підтримка малих та середніх організаційних форм сільськогосподарського виробництва, які є головними постачальниками багатьох видів продовольчої продукції – молокосировини, м'яса свиней та великої рогатої худоби, картоплі, свіжих овочів та фруктів тощо, для потреб внутрішнього ринку.

Захист продовольчих інтересів домогосподарств та держави опосередкованого характеру:

1) стимулювання сільськогосподарського та промислового продовольчого виробництва. Важливою особливістю даного інструменту є формування сприятливих умов для переробки сільськогосподарської сировини на вітчизняних промислових потужностях. Це сприятиме збільшенню обсягів внутрішнього та зовнішнього збуту продукції з вищою часткою доданої вартості – напівфабрикатів та товарів кінцевого призначення. Що забезпечить

зростання доходності національного агропродовольчого виробництва та покращення умов торгівлі;

2) сприяння розвитку інфраструктури продовольчого ринку. Однією із актуальних проблем функціонування національної продовольчої системи є низький рівень розвитку відповідної інфраструктури. Особливо гостро стоїть проблема у плодо-овочевому підкомплексі – вітчизняні товаровиробники пропонують достатню кількість продукції, щоб повністю забезпечити внутрішні потреби у відповідних продуктах харчування аж до наступного врожаю. Проте дефіцит сучасних овоче- та плодосховищ спричиняє надмірні втрати продукції під час зберігання та необхідність відповідного імпорту;

3) захист національних товаровиробників аграрної сфери від недобросовісної конкуренції збоку закордонних виробників, та регулювання обсягів експорту й імпорту аграрної продовольчої продукції. Передбачає використання наявного арсеналу правил СОТ, які дозволяють обмежувати імпорт та експорт сільськогосподарської сировини й готового продовольства, якщо їх надмірний рівень загрожує продовольчій безпеці країни [30].

1.2. Показники оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення України

Захист продовольчих інтересів населення країни є змістом продовольчої безпеки. Проте методику оцінки рівня захисту продовольчих інтересів не можна зводити лише до аналізу діючих офіційних показників продовольчої безпеки.

Офіційні індикатори продовольчої безпеки України, визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року №1379 «Деякі питання продовольчої безпеки»:

1) добова енергетична цінність раціону людини, що визначається як сума добутоків маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності [31];

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою [31];

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно [31];

4) економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств [31];

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами [31];

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення [31];

7) продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку [31].

Недоліком даного підходу є те, що аналіз стану продовольчої безпеки – це оцінка наслідків. Натомість причини, які їх зумовили, зазвичай, розглядаються у контексті інших проблем функціонування національної економіки, і їх не пов'язують безпосередньо із станом захисту продовольчих інтересів населення країни. В результаті, може спостерігатися розрив причинно-наслідкового ланцюга, який зумовлює неправомірне ігнорування або применшення ролі окремих деструктивних факторів. У свою чергу – це призводить до порушення принципу комплексності у вирішенні проблеми захисту продовольчих інтересів населення країни. Наприклад, курс державної адміністрації на підвищення доходів населення без адекватного реагування на зростання рівня

споживчих цін в результаті картельних змов недобросовісних ринкових агентів, зведе нанівець або обмежить ефект зусилля держави по підвищенню рівня життя громадян [32]. Тому, на нашу думку, методичними недоліками офіційної оцінки наслідків функціонування національного продовольчого ринку є:

1) відсутність критичної оцінки продовольчого експорту, як фактору, який потенційно може завдати збитків продовольчим інтересам населення країни. Дане питання – не популярне у науковому, підприємницькому та управлінському середовищі, оскільки вимагає дещо по-іншому подивитися на роль продовольчого експорту в умовах збільшення глобального дефіциту продовольчих ресурсів та низької ємності продовольчого ринку України. На проблему продовольчих ризиків, пов'язаних із надмірним експортом сільськогосподарської продовольчої сировини, вказують ряд вчених-аграрників [33-35]. А директор аналітичного центру «Політика» Давидюк М. слушно зауважив, що захист внутрішнього ринку від безконтрольного вивезення стратегічної сировини – міжнародна практика [36].

У Звіті Антимонопольного комітету України за 2016 рік йдеться про те, що основною проблемою ринку м'яса курячого є експортоорієнтованість учасників ринку, що може зменшувати пропозицію на внутрішньому ринку і призводити до збільшення цін. Аналогічний висновок і щодо ринку соняшникової олії – через експортоорієнтованість ринку існує залежність збалансованості внутрішнього попиту та пропозиції від світової ринкової кон'юнктури [37].

Вирішення даної проблеми є надзвичайно конфліктним оскільки зачіпає інтереси великих трейдерських компаній афільованих із вітчизняними агрохолдингами та ТНК, що загрожує іміджевими втратами не лише всередині країни, але й на міжнародному рівні. Проте залишати нинішній стан руху сільськогосподарської сировини без змін не можна. Адже зростання чисельності населення світу зумовлює посилення глобальної продовольчої проблеми. Що, своєю чергою, стимулюватиме збільшення українського агропродовольчого експорту та зростання національних ризиків продовольчої безпеки;

2) відсутність критичного аналізу структури продовольчого ринку за рівнем конкуренції. Картельні змови завдають великих соціально-економічних збитків. Як справедливо відмічають Алімпієв Є. В. та Захарова К. Ф.: «Стратегії індивідуального чи колективного домінування на товарних ринках мають на меті заміну реального конкурентного змагання спробами підпорядкувати ринкову ситуацію собі на користь, що у підсумку призводить до порушення механізму ринкової координації суб'єктів господарювання та падінню рівня суспільного добробуту» [38]. Такої ж думки і Бучко Т.: «Змови між конкурентами (картелі) щодо встановлення цін, розподілу ринків, обмеження виробництва, придбання чи реалізації товарів є одними з найбільш небезпечних порушень законодавства у сфері захисту економічної конкуренції, оскільки негативно впливають на інтереси споживачів, призводять до підвищення рівня інфляції і завдають шкоди економіці в цілому. Виявлення, припинення та попередження таких дій належить до найбільш важливих аспектів діяльності у сфері захисту економічної конкуренції будь-якої держави» [39]. Антиконтурентні картельні змов є настільки руйнівним для економіки в цілому та добробуту громадян зокрема, що в США та багатьох розвинутих країнах за їх вчинення передбачено великі штрафи і навіть кримінальна відповідальність [40]. У Німеччині, у результаті розпочатого в 2010р. Федеральним антимонопольним відомством ФРН розслідування, було виявлено картельну змову на ринку пива, кави та солодоців. У результаті підприємства, що виробляли дану продукцію і вчинили змову та супермаркети були оштрафони на 242 млн. євро [41].

Цінові зловживання суб'єктів господарювання – монополістів негативно впливають на економічний розвиток країни – призводять до обмеження обсягів виробництва, скорочення інвестицій, недовикористання виробничих потужностей, гальмують впровадження у виробництво нових технологій і техніки тощо. В юридичній літературі звертається увага на те, що завищені ціни і тарифи кладуться додатковими витратами на ціну товарів вітчизняних товаровиробників, знижують конкурентоспроможність цих товарів і

платоспроможний попит населення [42]. За даними Антимонопольного комітету України у 2016 році ринки м'яса птиці та курячих яєць були ринками зі структурними ознаками олігополії, а ринок олії соняшникової рафінованої бутильованої був олігопольним ринком із домінуванням двох основних гравців [35];

3) офіційна методика пропонує оцінку продовольчої безпеки на макрорівні, проте оцінка захисту продовольчих інтересів окремих груп громадян на мікрорівні – не систематизована. Так, постійної уваги потребує рівень захисту продовольчих інтересів найбільш вразливих соціальних груп населення:

- дітей у дошкільних та шкільних закладах;
- дітей у багатодітних сім'ях;
- дітей у неповних сім'ях;
- дітей у сім'ях із одним чи обома безробітними батьками (опікунами);
- дітей у малозабезпечених сім'ях;
- малозабезпечених пенсіонерів;
- громадян із особливими потребами;
- військовослужбовців строкової служби тощо.

Для моніторингу ситуації захисту продовольчих інтересів виділених груп населення, необхідно проводити систематичні дослідження предметом яких має стати аналіз фактичних даних по: кількості дітей на грудному вигодовуванні, кількості дітей і дорослих з недостатньою масою тіла, кількості прийомів їжі в день у соціально вразливих групах населення, розмір порцій їжі, частота і розмір за один прийом споживання цінних продуктів харчування (тваринного походження, свіжих фруктів і овочів, натуральних соків) тощо [43, 44].

Однією із головних вад офіційної методики оцінки продовольчої безпеки в частині безпечності і якості продовольчих товарів є орієнтація на короткостроковий ефект від вживання даної їжі – якщо споживач не зазнав негайних збитків здоров'ю чи життю, то така їжа вважається безпечною. Проте на офіційному рівні ніхто не аналізує та не систематизує довгострокові

наслідки від вживання тих чи інших продуктів харчування населенням країни, регіону, міста. Інертність державної системи контролю безпеки та якості продовольства завдає збитків економічним інтересам споживачів – тривале вживання в їжу окремих продуктів харчування може спричиняти хронічні захворювання. Останні стають причиною додаткових витрат домогосподарства на лікування, тимчасової чи постійної втрати працездатності з відповідними економічними наслідками. Наприклад, оброблені готові м'ясопродукти – шинка, бекон, сосиски тощо, через наявність у їхньому складі консервантів, барвників, фіксаторів кольору, підсилювачів смаку тощо, можуть стати причиною онкологічних захворювань. В 2015р. у Всесвітній організації охорони здоров'я зробили заяву про те, що щоденне вживання таких продуктів харчування збільшує ризик розвитку раку кишечника на 18% [45]. Відповідно у багатьох розвинутих країнах, зокрема у ФРН, заборонено давати такі продукти харчування у дитячих дошкільних та шкільних закладах. Натомість в Україні сосиски, сардельки – один із головних м'ясопродуктів у харчуванні дітей у відповідних муніципальних закладах.

Не меншою проблемою харчування українців є продаж фальсифікованих молочних продуктів – додавання до складу деяких молокопродуктів жирів рослинного походження (пальмової олії). По-перше, це шахрайство і відвертий обман споживачів – продаж за ціною справжніх молочних продуктів низькоякісних молокозмісних ерзац-продуктів. По-друге, споживання стверділих жирів рослинного походження (гомогенізованих) підвищує ризики виникнення серцево-судинних хвороб, пухлин, порушень у роботі ендокринної системи людини тощо.

На негативні соціальні та економічні наслідки порушення продовольчих інтересів громадян України вказують Єгоров Б. та Мардар М. Вони відмічають, що в останні десятиліття динаміка стану здоров'я українців характеризується негативними тенденціями [46]. За даними Державної служби статистики України, середня очікувана тривалість життя становить 71,76 років, в тому числі у чоловіків – 66,69 років, у жінок – 76,72 роки [47]. Цей показник майже на 4 роки нижчий, ніж у країнах ЄС. Згідно з методикою та спостереженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в Україні загальний

коефіцієнт смертності вважається надмірним. Він спричинений низьким рівнем ефективності діагностики та лікування серцево-судинних й онкологічних хвороб, хвороб пов'язаних із порушенням роботи органів травлення тощо [48-50]. Останнє - це порушення, які пов'язані із харчуванням. На проблему особистих та суспільних економічних збитків від порушення продовольчих інтересів громадян вказують і Козік Н. М., Стратійчук Н. А., Пилип Г. М. та Логуш Л. Г. [51].

Важливим напрямом забезпечення безпечності та якості продовольства для громадян країни, є відновлення державного екологічного контролю за використанням в сільськогосподарському виробництві отрутохімікатів. Це відома проблема. Її суть полягає в тому, що відповідні державні органи контролю не здійснюють перевірки хімічних засобів, які використовуються аграріями для обробки полів, рослин та готової продукції – чим обробляється і в якій кількості. Не секрет, що багато сільськогосподарських товаровиробників з метою економії витрат використовують дешеві несертифіковані імпортні отрутохімікати, які завдають непоправної шкоди довкіллю. Свідченням цьому є факти масової загибелі бджіл, птахів, риби і т.д. Потім дана продукція, в обхід державного санітарного контролю, потрапляє в роздрібну продаж, завдаючи шкоди уже безпосередньо споживачам. Це одна із головних причин зростання темпів поширення серед українців хвороб, пов'язаних із вживанням нездорової їжі.

Враховуючи гостру актуальність глобальної продовольчої проблеми та високий потенціал безконтрольної ескалації експорту української агропродовольчої продукції, що загрожує продовольчим інтересам населення країни, ми вважаємо за доцільне в систему управлінського контролю за функціонуванням національного агропродовольчого ринку ввести показник «гранично допустимий обсяг експорту агропродовольчої продукції»:

$$LVE = E_s \quad (1.1),$$

де: LVE - гранично допустимий обсяг експорту даного виду агропродовольчої продукції, гол., шт., тонн;

E_s - обсяг експорту даного виду агропродовольчої продукції, який не завдає збитків продовольчим інтересам населення країни, од., шт., тонн.

$$E_s \leq LVE$$

Параметр E_s потребує додаткового аналітичного обґрунтування, про що йтиметься в проектному розділі роботи.

Для відслідковування динаміки змін у конкурентному середовищі на ринку агропродовольчої продукції, в систему управлінського контролю за функціонуванням відповідного ринку доцільно ввести показник «частка агропродовольчого ринку із конкурентними цінами»:

$$MFSP = \frac{FM_{cp}}{FM_g} \cdot 100\% \quad (1.2),$$

де: $MFSP$ - частка агропродовольчого ринку даного виду продукції із конкурентними цінами, %;

FM_{cp} – кількість даного виду продукції реалізованої за конкурентними цінами, тис., млн., млрд. грн.;

FM_g – загальна кількість реалізованої продукції даного виду, тис., млн., млрд. грн.

Призначення показника – оцінка ефективності управлінських заходів, спрямованих на захист конкуренції.

Для захисту продовольчих інтересів населення країн, насамперед необхідно забезпечити належний фізичний та економічний доступ до продовольства для найбільш вразливих груп населення. Для оцінки ефективності управлінських заходів, спрямованих на вирішення даної задачі, ми пропонуємо використовувати показники «рівень споживання продовольства найбільш вразливими соціальними групами населення» та «рівень витрат найбільш вразливих соціальних група населення на придбання продовольства»:

$$LFC = \frac{FFC_{ij}}{NFC_{ij}} \cdot 100\% \quad (1.3),$$

де: LFC - рівень споживання продовольства найбільш вразливими соціальними групами населення, %;

FFC_{ij} – фактичний обсяг споживання i -ою соціально-вразливою групою населення j -го виду продовольчої продукції, тис. т;

NFC_{ij} – нормативний обсяг споживання i -ою соціально-вразливою групою населення j -го виду продовольчої продукції, тис. т.

$$LFE = \frac{\sum_{i=1}^n FFE_{ij}}{\sum_{i=1}^n GE_i} \cdot 100\% \quad (1.4),$$

де: LFE - рівень витрат найбільш вразливих соціальних груп населення на придбання продовольства, %;

FFE_{ij} – обсяг фактичних витрат i -ої соціально-вразливої групи населення на придбання j -го виду продовольства, млн. грн.;

GE_i – сукупні витрати домогосподарств i -ої соціально-вразливої групи населення, млн. грн.

Для контролю за безпечністю та якістю продовольчих товарів ми пропонуємо до переліку діючих показників додати показник «кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування»:

$$PF = \frac{P_p}{P_g} \cdot 10000 \quad (1.5),$$

де: PF - кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування, осіб на 10 тис. жителів (регіону, країни);

P_p – кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування, тис. осіб (регіону, країни);

P_g – загальна чисельність населення, тис. осіб (регіону, країни).

1.3. Економічна сутність поняття глобалізація та її вплив на захист продовольчих інтересів населення України

Глобалізація, як явище, має достатньо тривалу історію, проте, як наукова проблема – вона є новим актуальним напрямом досліджень закордонних та

вітчизняних вчених. Для нас є цікавою насамперед думка українських вчених, які досліджують та вивчають глобалізацію і як загальний культурний феномен людської цивілізації, і її вплив на українське суспільство – економіку, культуру, традиції, перспективи розвитку тощо. Саме із врахуванням специфіки національних економічних проблем та під кутом зору інтересів українського суспільства.

Відомий український вчений-глобаліст Білорус О. Г. відмічає: «Останні десятиріччя ХХ століття і початок ХХІ століття характеризуються суттєвими змінами у світовій ситуації. Основна особливість світового розвитку – прискорена глобалізація, що виявляється у посиленні міжнародних потоків товарів, послуг та фінансів. Це, у свою чергу, стало результатом дій багатьох чинників, зокрема й дій урядів щодо лібералізації торгівлі і ринків капіталу, приватизації і дерегуляції економічної діяльності. Важливою силою в цьому аспекті є також швидкий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. Посилені фінансові потоки інтернаціоналізуються і стимулюються саме глобальними інформаційними системами» [52, с. 23].

В «Енциклопедії історії України» вказується: «Глобалізація – це новітній трансформаційний процес у просторовій організації локальних, регіональних і світових економічних зв'язків та відповідних соціальних відносин. В якості головних ознак глобалізації тут відмічається: 1) масовий і масштабний вихід соціальної, політичної та економічної активності за межі кордонів окремих держав на регіони й континенти; 2) зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, міграційних і культурних процесів; 3) небувале до цього часу прискорення поширення ідей та інформації, обігу капіталів, переміщення товарів, міграції населення внаслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій; 4) стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями» [53].

Як відмічають учені-глобалісти Білорус О. і Власов В.: «Глобалізація - це універсалізація всіх сфер громадського життя, що зумовила нову стадію інтернаціоналізації господарського життя, злам національних кордонів,

розвиток світових ринків товарів, послуг, фінансів, праці, інформації, тобто апофеоз усесвітньої ринкової економіки» [54].

Український вчений-глобаліст Семенюк Е. П. вказує на те, що зміст терміну «глобалізація» став можливими завдяку поєднання цілком самостійних цивілізаційних досягнень людства: «Зміст поняття «глобалізація» органічно поєднує онтологічні, гносеологічні, епістемологічні ракурси вивчення реальності. Інакше кажучи, жодних семантичних обмежень найширшого використання терміна, детермінованих якісними особливостями тієї чи іншої сфери дійсності, принципово не існує» [55]. Вчений відмічає, що можливості використання терміну «глобалізація» не обмежуються економікою і можуть бути не менш продуктивними з наукової точки зору і в інших галузях досліджень: «І той факт, що освоєння цього поняття наукою та громадською думкою почалося саме з економічних реалій сучасності, аж ніяк не заперечує можливості його продуктивного використання у будь-яких інших релевантних ракурсах, зокрема і в ретроспективному аналізі прогресу людства та його внутрішніх пружин» [56]. В даному контексті Чернова К. О. справедливо відмічає: «Структурно-змістовний характер сучасних глобалізаційних процесів свідчить про те, що процеси глобалізації невинно розвиваються та поширюються у всіх сферах суспільного життя, маючи при цьому як своїх прихильників, так і супротивників. Наслідки глобалізаційних процесів впливають на розвиток багатьох держав світу, в тому числі і на Україну, визначаючи для неї роль учасниці таких процесів. Нині досить важко прогнозувати наше майбутнє, але в нових умовах виражений поворот у бік цінностей західного способу життя і торгово-ринкових відносин, внаслідок чого постає небезпека втрати національної культурної ідентичності. Тому в таких умовах Україна повинна віднайти свій власний оптимальний та адекватний шлях адаптації до глобалізаційних процесів» [57].

Глобалізація постає як комплекс взаємопов'язаних процесів: економічних, культурних, технологічних, політичних, інвайроментальних. Наслідком таких процесів є необмежений плин інформації, образів, ідей, товарів, капіталів,

людей, стилів життя, загроз та ризиків через кордони. У поєднанні з виникненням соціальних мереж і політичних інституцій, що обмежують вплив національних держав на життєдіяльність своїх суспільств, усе це сприяє створенню глобальної культури сучасного світу [58]. Глобалізація постає як об'єктивний і суперечливий процес, що містить у собі й нові можливості, і нові ризики. Під впливом соціокультурних суперечностей виникають глобальні проблеми, пов'язані із системою «людина і суспільство». Трансформуючись, суспільство змінює соціальні явища, які прямо впливають на окрему особистість. Глобальними проблемами вважають тоді, коли окремих народ, група людей чи держава єдиноначально не мають потенціалу впоратися з проблемною ситуацією. Глобальні проблеми є наслідками глобалізації суспільства, до яких належать проблеми забезпечення соціальної та політичної стабільності та безпеки, особливо в аспекті терористичної та ядерної загрози, проблеми розвитку різних культур, мінімізації ризиків конфлікту культур, забезпечення їхньої взаємодії в конкретних геополітичних контекстах, проблема адаптації людини в сучасних умовах тощо [59].

На зв'язок глобалізації і стрімкий розвиток сучасної науки вказує Хусаїнов Р. В.: «Глобалізація – це феномен сучасної НТР, глибинна суть якої полягає у формуванні органічного зв'язку науки з виробництвом, у виникненні нового інноваційного способу виробництва, заснованого на інформаційних технологіях; глобалізація – це процес стрімкого формування єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору на базі нових, переважно комп'ютерних технологій; це новий процес мислення, де домінує ефект масштабу, кооперації й відкритості» [60]. На це ж вказують і колектив науковців Шило Л. А., Захаренко І. В та Касян Ю. В.: «За останнє десятиріччя темпи глобальної інтеграції стали набагато швидшими та вражаючими завдяки безпрецедентним досягненням в таких сферах, як технологія, засоби зв'язку, наука, транспорт і промисловість» [61].

Крім безпрецедентного зростання рівня економічної взаємозалежності та взаємопроникнення, стрімкого розвитку промислових, інформаційних та

маркетингових технологій, характерною рисою глобалізації, навіть її рушійним механізмом, є розвиток традиційних та поява нових міжнародних інститутів, які мають наднаціональний характер. На що, зокрема вказує Алоян Г. К.: «Глобалізація супроводжується створенням нових інститутів, які приєднуються до існуючих, щоб працювати в наднаціональних рамках» [62]. Вчений вважає, що роль трьох головних глобальних інститутів (МФВ, Світового банку та СОТ) є сумнівною з точки зору справедливості прийняття рішень – домінуюча роль в цих інститутах належить не просто найбагатшим промисловим країнам, а їх комерційним та фінансовим колам, що й відображає політика даних інститутів [62]. Задача вказаних міжнародних інститутів – скорочення суверенних прав національних урядів на виконання регулюючої функції та створення правового поля для формування глобального ринку. Така політика спрямована на забезпечення безперешкодного панування транснаціональних компаній. Як справедливо відмічає Гудима К.: «ТНК відіграють провідну роль у подальшій інтернаціоналізації економіки шляхом проведення глобальних стратегій, які об'єднують національні економіки й національні ринки. Саме вони визначають нові тенденції у вивезенні капіталу... У країна-реципієнті діяльність ТНК призводить до скорочення зайнятості населення, ухилення від сплати податків за допомогою закордонних філій, що завдає шкоди державному бюджету і, як наслідок, зменшує можливості фінансування соціальних та інших програм у країні базування. Маючи колосальні виробничі й фінансові ресурси, ТНК здатні захопити ключові позиції в економіці, загрожуючи економічній безпеці приймаючих країн, і навіть можуть здійснювати політичний тиск на їх уряди. Нерідко ТНК поглинають національний капітал або витісняють його з прибуткових галузей» [63].

Такі висновки – важливі для розуміння природи наростаючого конфлікту між ідеологією глобалізації та життєвою необхідністю державного захисту національних інтересів, в тому числі продовольчих інтересів громадян країни. З цього приводу Войтович Р. відмічає: «Найбільш складним питанням для сучасної України є пошук принципів та механізмів налагодження

взаємозв'язків із глобальним світом, що тим самим дозволить чітко визначити її місце та роль у загальносвітовому просторі... Система державного управління України має бути не лише максимально адаптованою до нових глобалізаційних умов розвитку, але й володіти потужним інструментарієм впливу на них, а також використання їх на користь реалізації власних національних інтересів» [64, с. 9].

В умовах добровільно-примусового скорочення суверенних прав національних урядів на здійснення регулятивних функцій із їх перерозподілом на користь наднаціональних органів, відповідальність держав перед власними народами не лише не зменшується пропорційно скороченню відповідних повноважень, а й зростає. Як справедливо відмічає Михасюк І. Р.: «Глобальні проблеми з кожним роком ускладнюються, стають гострішими і кількість їх не зменшується, а збільшується. В той же час суперечності між країнами і народами політичного, релігійного, економічного характеру не дозволяють об'єднати зусилля ООН чи регіональних союзів для пом'якшення або знешкодження масових бід і нещасть народів» [65]. Показовим прикладом неспроможності наднаціональних міжнародних інститутів давати своєчасну відповідь на виникаючі проблеми, є абсолютно неадекватна реакція ООН та її керівного органу Ради безпеки на геноцид в Руанді, військові злочини режиму Басара Асада в Сирії, військову агресію Російської Федерації проти Молдови, Грузії та України із анексією частин їх територій тощо. У випадку нашої країни ми стикнулися із ганебним порушенням міжнародних договорів [66] не лише збоку агресора – Російської Федерації, але й збоку наших західних партнерів – США та Великобританії, які в обмін на відмову України від ядерної зброї, гарантували їй захист територіальної цілісності та державного суверенітету. Натомість політичної відповідальності української держави перед власним народом ніхто не відміняв – до ймовірного відновлення територіальної цілісності України в довгостроковому майбутньому, питання виконання Будапештського меморандуму буде надзвичайно сильним подразником для владної політичної сили кожного разу перед парламентськими чи

президентськими виборами. Те ж саме стосується і решти аспектів функціонування та розвитку українського суспільства. Як відмічає Бельська Т. В.: «В ході розвитку глобалізації виникають паралельні центри влади – глобальний і національний. Глобалізація обмежує роль національної держави внаслідок прямого виходу на міжнародну арену інститутів громадянського суспільства, ТНК, ТНБ. Результатом глобалізації стало утворення наднаціональних інститутів і перехід у їхню компетенцію цілого ряду політичних, економічних, соціальних функцій, виконуваних раніше органами національних держав» [67]. В даному контексті ми знаходимо доречним припущення про те, що глобальна економка розвивається за сценарієм світ-системного підходу в якому розрізняють високрозвинуті країни ядра, швидкозростаючі економіки напіпериферії та хронічно відсталі й бідні країни периферії [68, с. 498-499]. На думку Радзієвської С.: «В основі цієї системи – утворений в результаті фінансіалізації механізм привласнення за рахунок права на емісію і обіг грошей та цінних паперів. Дія цього механізму тісно пов'язана з тим, що керівництво країн периферії стає економічно залежним не стільки від якості управління економікою своїх країн, скільки від виконання вимог міжнародних і наднаціональних установ та впливових країн ядра» [69].

Білорус О. Г. застерігає, справедливо стверджуючи: «Світова ситуація ускладнюється тим, що нав'язаний народам світу процес примусової, силової глобалізації веде до створення не лише... регіональних імперій, але й імперії глобальної, всесвітньої, яку ми називаємо світсистемою глобалізму і яка здатна перетворитися на новий глобальний світоустрій і глобальний суспільний лад, що базується на глобальній експлуатації країн і народів. Така світсистема неминуче перетвориться на глобальну організацію постіндустріальних країн-лідерів глобальної конкуренції й ефективності, глобальних ТНК і глобального фінансового капіталу» [70]. Вчений також відмічає: «Глобалізм автоматично означає зміну існуючого світопорядку на користь країн-глобалізаторів і глобальних мегакорпорацій, формування нового глобального економічного порядку. Останній означає де-факто зрощування інтересів, стратегій і

механізмів світового панування та гегемонії глобальних корпорацій, найбільш могутніх держав і країн-глобалізаторів, міжнародних організацій. У перспективі – це абсолютна економічна і політична влада союзів глобальних мегакорпорацій. Вона – найбільша загроза сучасності та нова форма надексплуатації більшості країн і регіонів» [71].

Разом з тим – це свідчить про політику подвійних стандартів. Оскільки насаджуючи в країнах, які розвиваються принципи неоліберлізму, для внутрішнього вжитку країни-глобалізатори використовують принципи монополії національних урядів на право здійснювати контроль та регулювання свої економік.

Вперше в умовах Великої депресії в США в період 1929-1934 рр. президент США Ф. Рузвельт, відмовившись від ліберальної ідеології і стратегії на користь прямого державного контролю і регулювання, врятував США від кризи, а світовий капіталізм - від загибелі. Тому сьогодні глобальні капіталісти надто добре розуміють, що їй порядок і процвітання - в сильній державній владі і в контролі над державною владою. Тому зростає конфлікт між державою як системою соціального захисту громадян і інтересами держави із захисту своїх внутрішніх і глобальних корпорацій. В 90-ті роки ХХ століття в США в умовах глобалізації небачено посилюється державний протекціонізм корпорацій на міжнародних ринках, агресивно запрацювала державна політика стимулювання зовнішнього попиту. Така антиліберальна стратегія чинила великий вплив на підвищення глобальної конкурентоспроможності американської економіки [72, с. 20-21]. Країни Заходу, керуючись інтересами глобальної конкуренції і конкурентоспроможності «своїх» глобальних корпорацій, «... впроваджують конкуренцію наскільки це можливо» [73].

Як зауважує Швабій К. І. вплив глобалізаційних процесів на систему оподаткування надзвичайно складний та неоднозначний за наслідками [74]. Вчений відмічає, що у багатьох випадках наслідки глобалізації є негативними, оскільки в таких умовах відбувається «ерозія» бази оподаткування, а здатність податкових органів країн чітко слідувати тенденціям розвитку економічних,

податкових відносин на національному чи міжнародному рівнях обмежена, при цьому, через дію цих чинників втрачається ефективність реалізації податкової політики країни [74].

Танзі В. пропонує перелік факторів, які, на його думку, руйнують фіскальну систему країни:

- 1) електронна комерція та електронні трансакції;
- 2) електронні гроші;
- 3) трансферне ціноутворення в межах однієї транснаціональної компанії;
- 4) офшорні фінансові центри та «податковий рай» (*tax heavens*);
- 5) деривативи та хеджові фонди, або як їх ще називають «токсичні» активи;
- 6) нездатність оподатковувати фінансовий капітал;
- 7) зростаюча іноземна активність резидентів;
- 8) іноземні покупки [75, с. 5-15].

Як відмічає у своїй праці відомий вчений Стігліц Дж.: «Якщо подивитися на «умови торгівлі» - ціни, які розвинені і менш розвинені країни отримують за свою продукцію, - після останнього (восьмого) торгового угоди 1995 року, то виявляється, що чистий ефект полягав в зниженні експортних цін для ряду найбільш розвинутих країн при одночасному зростанні цін імпорту, які вони змушені були платити. В результаті положення ряду найбільш розвинутих країн фактично погіршилося» [76, с. 10].

З огляду на сказане, уже не викликає сумніву той факт, що спроба національного уряду проводити заходи спрямовані на захист продовольчих інтересів громадян країни, наражатиметься на спротив збоку вітчизняних кланово-олігархічних груп та закордонних ТНК. Так, одним із проявів тиску є вимога МВФ впровадити в Україні ринок землі. Звісно, приватна власність на землю, в тому числі сільськогосподарського призначення, передбачає вільне право її власників здійснювати операції продажу. Проте, землі сільськогосподарського призначення є стратегічним ресурсом України. А в ситуації, коли рівень життя населення, яке володіє землею, є дуже низьким,

існує високий ризик скупівлі землі за цінами, які значно нижчі від ринкових. Причому фізичними і юридичними особами афільованими із закордонними агрохолдингами. Тому вільний продаж української землі – не на часі [77].

Наступна інформація підтверджує припущення про те, що твердження - нібито низький рівень інвестицій у сферу сільськогосподарського виробництва спричинений відсутністю ринку землі, - є спробою маніпулювання громадською думкою. Дем'яненко С. та Крамон-Таубадель Ш. з цього приводу відмічають: «Найбільшими агрохолдингами... є такі, що використовують від 100 до 250 тисяч гектарів ріллі. Однак не можна стверджувати, що в Україні немає значно більших за площею землі агрохолдингів. Деякі дослідники базуючись на неофіційній інформації говорять про максимальні розміри окремих агрохолдингів у 700-800 тис. га. Точніше сказати це землі, що контролюються однією юридичною чи фізичною особою і не оформленні в одну організаційну структуру. Хоча розміри агрохолдингів 100-250 тис. га це також досить багато, враховуючи те, що середній розмір сільськогосподарського району в Україні становить приблизно 123 тис. га загальної площі, 85 тис. га сільськогосподарських угідь і 66 тис. га ріллі... Середній розмір агрохолдингу в Україні у 2008 р. становив близько 80 тис. га ріллі. Частка ріллі, що обробляють агрохолдинги, склала у 2008 р. – 17,6% від загальної площі ріллі, яка обробляється аграрними підприємствами і буде зростати в найближчій перспективі...» [78]. Важливим чинником отримання високих доходів агрохолдингів є занадто низький розмір орендної плати за землі сільськогосподарського призначення в Україні. Збільшення кількості агрохолдингів за останні роки обумовлено ще й тим, що великі сільськогосподарські підприємства є основними споживачами дотацій і субсидій [79, с. 29; 80]. Крім того, занадто великі господарства виявилися нестійкими до криз і викликів часу. Значна концентрація аграрного виробництва заважає повністю реалізувати можливості сільського господарства України. А споживацька психологія «агроімперій» щодо держави й

невиконання ними своїх фінансових та соціальних зобов'язань роблять холдинги небезпечними для бізнес-клімату в суспільстві [81-84].

Поряд із описаними недоліками функціонування вітчизняних та закордонних агрохолдингів, в контексті нашого дослідження важливим зауваженням є цільова спрямованість їх функціонування – це виробництво продукції на експорт. Аграрні гіганти не зорієнтовані на внутрішній ринок [85, с. 11]. Як відмічає Мартинюк О. А.: «Експортна орієнтація великого товарного сільськогосподарського виробництва закріплює імідж України у світі як країни-експортера сировини... Нераціональна структура виробництва призводить до скорочення зайнятості, монокультурізації землеробства, деградації угідь; стихійності процесів концентрації землі та сільськогосподарського виробництва, погіршення соціально-економічного становища переважної більшості сільського населення, декапіталізації виробництва» [86].

Відомий експерт-міжнародник Осташко Т. стверджує: «Формування агрохолдингів матиме негативні соціальні, екологічні та економічні наслідки в майбутньому, тому що їх експортна орієнтація, спрямована на отримання швидкого прибутку, призводить до порушення сівозмін і тим самим деградації сільськогосподарських земель, скорочення посівів кормових культур, відмови від тваринництва, скорочення зайнятості у сільській місцевості» [87].

Отже, вітчизняні та іноземні агрохолдинги можуть завдавати збитків продовольчим інтересам громадян країн шляхом:

- 1) надмірного продовольчого експорту. Наприклад, на внутрішньому ринку має місце дефіцит м'яса – обсяги споживання свинини та курятини перевищують обсяги їх виробництва. За таких обставин збільшення експорту курятини ПАТ «Миронівський хлібопродукт» посилює дефіцит та збільшує тиск на роздрібні ціни відповідних товарів. Не меншою проблемою є і надмірний експорт зернової продукції. Наразі сформувався суперечлива ситуація – з одного боку Україна входить в п'ятірку світових експортерів зерна, а з іншого – має місце періодичний дефіцит м'яса на внутрішньому ринку, який покривається лише завдяки імпорту;

2) надмірного продовольчого імпорту. Витіснення із внутрішнього ринку частини місцевих виробників підвищить залежність від зовнішніх джерел постачання продовольства. З цього приводу Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В. і Таран С. зауважують: «Стрімке зростання агрохолдингів, відбувається за схемою, коли представники місцевої влади, які часто безпосередньо займаються тим, що спонукають дрібних фермерів відмовитися від продовження оренди землі або виправдовують самовільне захоплення земель дрібних фермерів потужними холдингами. Відомо, що великі гравці, як правило, мають своїх представників в органах місцевої влади, частіше за все - це голови районних рад, депутати місцевих рад, робітники підрозділів місцевої влади, що займаються землевідведенням. У багатьох випадках використовується схема, за якої справами землевідведення на місцевому рівні займається приватна фірма (що має відношення до певного агрохолдингу), а місцеві органи влади посилаються на неї в питаннях землевідведення» [85, с. 18]. Довгострокова стратегія агрохолдингів полягає у максимальній концентрації земельних ресурсів. Її реалізація полягає у витісненні малих та середніх виробників за рахунок пропозиції вищих цін оренди (купівлі) земель сільськогосподарського призначення. Отримавши земельний ресурс, агрохолдинги змінять його продуктову спеціалізацію, зосередившись на виробництві обмеженого числа експортоорієнтованої продукції – пшениці, кукурудзи на зерно, ріпаку, сої тощо. Це призведе до зростання дефіциту тих видів агропродовольчої продукції, виробництвом якої традиційно займаються малі та середні сільськогосподарські товаровиробники – картоплі, ягід, винограду, фруктів, овочів, молока, м'яса свиней та великої рогатої худоби тощо. Що зумовить збільшення їх імпорту. Крім удару по внутрішньому продовольчому ринку, це загострить проблему зайнятості, посилення сільської еміграції та руйнування соціальної інфраструктури села, знелюднення сільських територій;

3) неконтрольованого використання агрохімічних засобів. Підвищує ризики збільшення залишків синтетичних токсинів у сільськогосподарській

сировині та готових продовольчих товарах. Наприклад, із 16 млн. українського зерна завезеного в 2016р. у ЄС 4 млн. т було забраковано та повернуто в Україну через невідповідність європейським стандартам безпечності – вони містили надмірні залишки пестицидів. Однак, це зерно не було знищене. Його спрямували на продовольчі потреби всередині країни;

4) тиску на державну адміністрацію з метою просування на внутрішній ринок так званого «сірого імпорту». Це продовольча продукція, яка не відповідає європейським стандартам безпечності та якості, в тому числі із простроченими термінами реалізації;

5) тиску на державну адміністрацію з метою просування на внутрішній ринок ГМО-продукції, в обхід Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [88];

б) картельних змов на внутрішньому продовольчому ринку.

Відтак стейкхолдери продовольчого ринку – агрохолдинги та домогосподарства (як споживачі продовольства) мають протилежні інтереси, що є ґрунтом соціального конфлікту у якому держави має стати на бік домогосподарств. Із витікаючими політичними та іміджевими втратами [89, 90].

Висновки до 1 розділу

1. Продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги.

2. Зв'язок між національною продовольчою безпекою та захистом продовольчих інтересів населення країни – це зв'язок між позитивним та нормативним в економічній науці. Концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни – як їх досягти.

3. Необхідність захисту продовольчих інтересів населення країни обумовлена діалектичною природою економічних інтересів, які розвиваються шляхом постійної внутрішньої боротьби, конфлікту. Об'єктивною причиною конфлікту продовольчих інтересів стейкхолдерів відповідного ринку є те, що продовольча безпека є благом загального користування, натомість продовольство не є благом загального користування, а приватною власністю.

4. Відмінність методики оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення країни від оцінки стану продовольчої безпеки полягає в тому, що остання – це оцінка наслідків. Натомість причини, які їх зумовили розглядаються у контексті інших проблем функціонування національної економіки, і їх не пов'язують безпосередньо із забезпеченням продовольчої безпеки країни. В результаті може спостерігатися розрив причинно-наслідкового ланцюга, який зумовлює ігнорування або применшення ролі окремих деструктивних факторів. Що призводить до порушення принципу комплексності у вирішенні проблеми захисту продовольчих інтересів населення країни.

5. Враховуючи нинішній стан української економіки, найважливішими показниками за допомогою яких можна оцінювати захищеність продовольчих інтересів населення країни є:

- гранично допустимий обсяг експорту агропродовольчої продукції;
- частка агропродовольчого ринку із конкурентними цінами;
- рівень споживання продовольства та витрати на його придбання найбільш вразливими соціальними групами населення;
- кількість населення із гострими та хронічними захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування.

6. Рушійним механізмом глобалізації є розвиток традиційних та поява нових міжнародних інститутів, які мають наднаціональний характер. Їх задача - скорочення суверенних прав національних урядів на виконання регулюючої функції та створення правового поля для формування глобального ринку. Це веде до забезпечення безперешкодного панування транснаціональних компаній.

Що створює ґрунт для наростаючого конфлікту між ідеологією глобалізації та життєвою необхідністю державного захисту національних інтересів, в тому числі продовольчих інтересів громадян країни.

7. Вітчизняні та іноземні агрохолдинги можуть завдавати збитків продовольчим інтересам громадян країн шляхом:

- 1) надмірного продовольчого експорту;
- 2) надмірного продовольчого імпорту;
- 3) неконтрольованого використання агрохімічних засобів;
- 4) тиску на державну адміністрацію з метою просування на внутрішній ринок так званого «сірого імпорту»;
- 5) тиску на державну адміністрацію з метою просування на внутрішній ринок ГМО-продукції;
- 6) картельних змов на внутрішньому продовольчому ринку.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ЗАХИСТУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Задоволення продовольчих потреб населення України

Чинною методичною основою визначення рівня задоволення продовольчих потреб населення нашої країни досі є Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року №1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» [31]. Розглядаючи дане питання, ми повинні виходити із тематичної спрямованості дослідження – наскільки фактичний рівень задоволення продовольчих потреб відповідає завданню захисту продовольчих інтересів громадян країни. Для цього відібрані індикатори розіб'ємо на дві умовні групи – кількісні і якісні показники.

Показники кількісного характеру:

1) достатність запасів зерна у державних ресурсах [31]. Показник дає змогу визначити рівень фізичної достатності продовольства на національному рівні. Його відхилення нижче граничного значення (17%, що відповідає 60 дням споживання) може вказувати на контрпродуктивну експортну аграрну політику, яка шкодить національним продовольчим інтересам;

2) добова енергетична цінність раціону людини [31]. Показник дає змогу визначити рівень фізичної достатності продовольства на рівні окремих споживачів. Його відхилення нижче граничного значення (2500 ккал на добу) свідчить про порушення продовольчих інтересів окремих громадян, які в силу певних причин вимушено недоїдають (голодують);

3) економічна доступність продовольства [31]. Показник дає змогу визначити рівень економічної доступності продовольства на рівні окремих споживачів. Його відхилення нижче граничного значення (60%) свідчить, що споживачі витрачають майже увесь дохід на придбання продовольства. Це також означає, що вони знаходяться в зоні продовольчих ризиків, а їх продовольчі інтереси порушені оскільки вимушені витрати на придбання

непродовольчих товарів (послуг) зумовляють зменшення продовольчого споживання нижче критичного рівня;

Показники якісного характеру:

1) забезпечення раціону людини основними видами продуктів [31]. Показник дає змогу визначити якість продовольчого забезпечення громадян. Недоспоживання цінних продуктів харчування (м'ясо- та молокопродуктів, свіжих фруктів та овочів, риби) та надмірне споживання дешевих вуглеводоємних продуктів (хліб, картопля, цукор, олія) може свідчити про порушення продовольчих інтересів споживачів внаслідок недостатності індивідуальних доходів і відсутності відповідних програм державного забезпечення;

2) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами [31]. Даний показник дає змогу встановити рівень соціальної продовольчої диференціації – у економіках із відносно справедливою системою розподілу доходів така диференціація – мінімальна. Його рівень 5 і більше свідчить про те, що в країні сформувався критично високий розрив у доходах найбагатших та найбідніших громадян. Тобто порушення економічних інтересів у частині розподілу національного доходу автоматично зумовлює порушення продовольчих інтересів;

3) продовольча незалежність за окремим продуктом [31]. Показник дає змогу оцінювати якість внутрішньої аграрної політики, яка в числі іншого, має бути спрямована на забезпечення продовольчої автономії країни. Остання створює достатню ресурсну базу для захисту продовольчих інтересів громадян країни;

4) безпечність та якість продовольства.

Переходячи до безпосереднього аналізу кількісних параметрів відібраних показників, зазначимо, що інформація про кількість продовольчого зерна в

державних матеріальних резервах є державною таємницею. Тому точні розрахунку по індикатору «достатність запасів зерна у державних ресурсах» провести не можна. Разом з тим є статистичні дані, щодо кінцевих запасів пшениці в усіх ринкових агентів (включаючи державу), які можна використати для непрямих розрахунків (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка фактичного значення індикатора продовольчої безпеки України
«достатність зерна у державних резервах», %*

Показник	Маркетинговий рік						
	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
Кінцеві запаси пшениці, тис. т	1905	3110	4295	3229	2604	2307	2172
Фонд продовольчого споживання, тис. т	5382	4934	4645	4579	4500	4351	4934
Значення індикатора, %	35,4	66,5	92,5	70,5	57,9	53,0	44,0

*розраховано за даними [91]

Отже, впродовж аналізованого періоду в Україні запаси продовольчого зерна були достатні для захисту продовольчих інтересів населення. Разом з тим, необхідно зауважити, що кількість кінцевих запасів зерна пшениці, наведена у таблиці 2.1, сформована запасами усіх ринкових агентів (сільськогосподарські і промислові підприємства, зернотрейдери, держава). Тому можна припустити, що кількість продовольчого зерна у державних матеріальних резервах на кінець кожного року була меншою – не виключено меншою, ніж передбачено пороговим значенням для забезпечення продовольчої безпеки. Однак, як уже було сказано, даних щодо точної кількості продовольчого зерна у державних матеріальних резервах у вільному доступі немає.

Середнє значення індикатора «добова енергетична цінність раціону людини» в аналізованому періоді жодного разу не опускалося нижче критичного значення - 2500ккал (табл. 2.2). Проте, в 2014-2018рр. вперше у

новітній історії України зафіксовано факти вимушеного тимчасового недоїдання – голоду.

Таблиця 2.2

Енергетична цінність спожитих у домогосподарствах продуктів харчування, у середньому за добу у розрахунку на одну особу*

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Енергетична цінність, ккал	3359	3290	3353	3299	3236	3030	2990	2994	2978
Частка населення енергетична цінність харчування, якого менше 2100 ккал на добу, %	-	-	-	-	15,9	22,9	24,2	23,4	24,8

*розраховано за даними [94-101]

На це вказує поява частини населення енергетична цінність харчування у добовому раціоні, якого - менше 2100 ккал. Поза всяким сумнівом, мова йде про населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях ОРДЛО. На користь даного аргументу вказує той факт, що під час кризи 2008-2009рр. такої проблеми не було. Проблема голоду на окупованих російськими військами українських територіях зумовлена не лише зубожінням населення, але й неможливістю придбати достатню кількість продовольства через ізоляцію територій, зумовлену веденням бойових дій [92, 93].

Динаміка кількісних значень індикатора «економічна доступність продуктів» в цілому є позитивною – тенденція понижувальна (рис. 2.1).

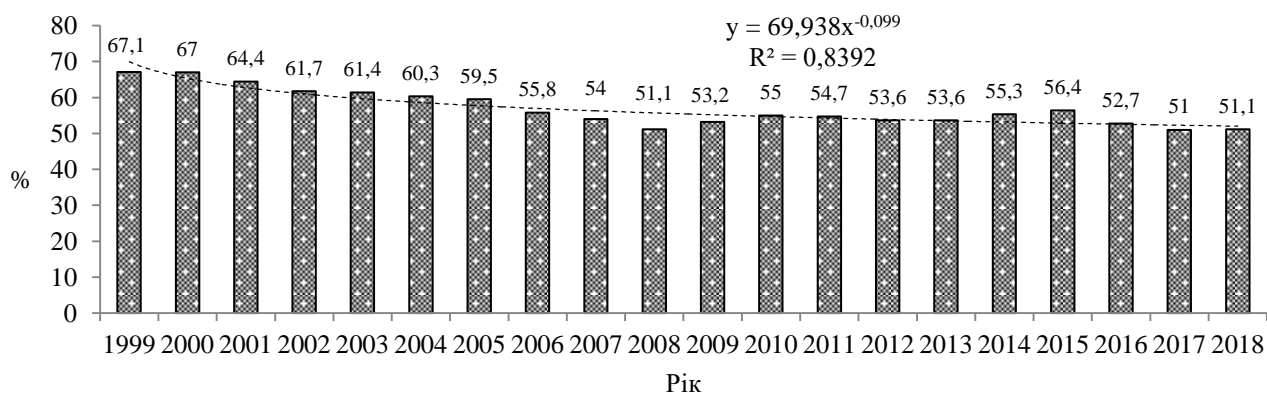

Рис. 2.1. Витрати населення України на продовольство, у структурі сукупних витрат домогосподарств*, %**

*включаючи алкогольні та тютюнові вироби; **побудовано за даними [102]

Разом з тим і його фактичне кількісне значення (понад 50%), і пороговий критерій (60%) вказують на те, що це один із найбільш критичних моментів у захисті продовольчих інтересів населення України. Фактично, економічна доступність продовольства є індикатором ефективності діючої економічної моделі країни – того наскільки справедливою є система розподілу національного доходу та успішною система соціального забезпечення. Порівняльний аналіз дає змогу зробити висновок – система розподілу національного доходу України є несправедливою, а система соціального забезпечення населення не справляється із завданням захисту його продовольчих інтересів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показник забезпечення раціону українських споживачів основними видами продуктів*

Продукт	Раціональна норма	Рік					
		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Хліб і хлібопродукти	101	1,08	1,07	1,07	1,02	1,00	1,00
М'ясо і м'ясопродукти	80	0,68	0,70	0,68	0,64	0,64	0,65
Молоко і молокопродукти	380	0,57	0,58	0,59	0,55	0,55	0,53
Риба і рибопродукти	20	0,68	0,73	0,56	0,43	0,48	0,54
Яйця (шт.)	290	1,06	1,07	1,07	0,97	0,72	0,94
Овочі та баштанні	161	1,01	1,01	1,01	1,00	1,02	0,99
Плоди, ягоди та виноград	90	0,59	0,63	0,58	0,57	0,55	0,59
Картопля	124	1,13	1,09	1,14	1,11	1,13	1,16
Цукор	38	0,99	0,98	0,96	0,94	0,88	0,80
Олія рослинна всіх видів	13	1,00	1,02	1,01	0,95	0,90	0,90

*розраховано за даними [104, 105]

Україна має найгірший показник економічної доступності продовольства для своїх громадян, хоча володіє одним із найбільших у світі аграрних потенціалів і входить у п'ятірку найбільших світових експортерів зерна (рис. 2.2). Аналіз забезпечення раціону людини основними видами продуктів показав, що населення країни недоспоживає цінні, у харчовому відношенні, продукти харчування (табл. 2.3). Зокрема, має місце значне недоспоживання м'ясо- та молокопродуктів, риби, плодів, ягід та винограду. Дефіцит вказаних продуктів в енергетичному відношенні компенсується дешевими

вуглеводоємними продуктами, які споживають понад норму – картоплею і хлібопродуктами.

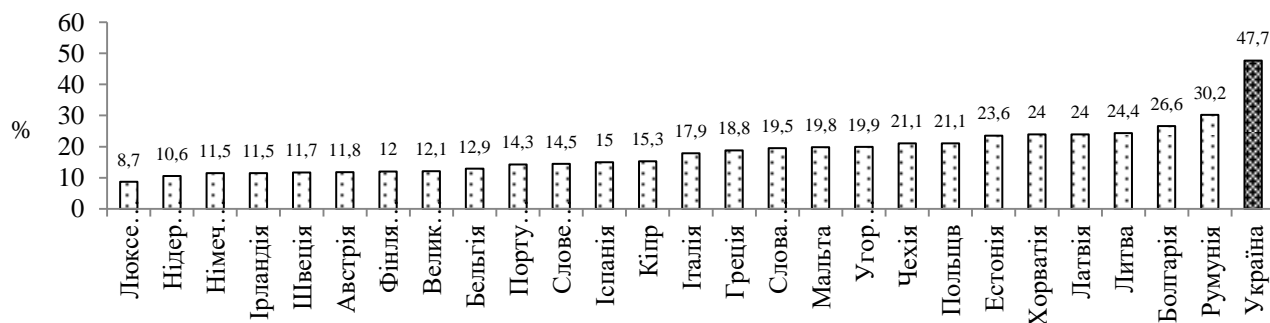

Рис. 2.2. Витрати населення на їжу і безалкогольні напої, у структурі сукупних витрат домогосподарств*, %**

*побудовано за даними [101, 103]

** для України – 2018р., для решти – 2015р.

Порушення продовольчих інтересів громадян країни у частині забезпечення збалансованості їх харчового раціону за основними видами продуктів, зумовлює моральні збитки - виникнення депресії від усвідомлення неможливості забезпечити свою сім'ю достатньою кількістю цінних видів продовольства.

Як видно з рис. 2.3, диференціація вартості харчування не є критичною, однак має тенденцію до зростання, що свідчить про збільшення майнової нерівності.

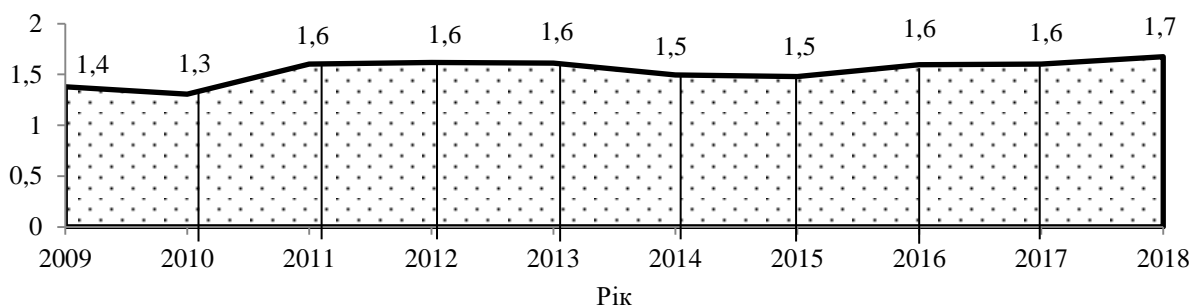

Рис. 2.3. Диференціація вартості харчування за соціальними групами України, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами*

*розраховано за даними [93-101]

Серед показників самозабезпечення України основними видами продовольства (табл. 2.4) проблемним залишається виробництво плодів, ягід та винограду.

Таблиця 2.4

Рівень самозабезпечення України основними видами продовольства, %*

Вид продовольства	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зерно	198,2	176,5	144,1	192,9	161	221	230,9	238,9	290,5	292,9
Картопля	102,2	100,9	97,7	110	98,4	97,2	105,5	96,3	101,6	101,7
Овочі та баштанні	107,4	107,8	100	105,3	105,8	101,2	103,4	100,3	101,6	102,9
Плоди, ягоди та виноград	72,2	74,2	73,7	74	71,8	81	82	92,3	84,9	82,9
М'ясо та м'ясопродукти	81	83,3	86,1	91,4	88,9	93,4	101,2	106,2	105,4	105,1
Молоко та молокопродукти	107,6	106,4	106,4	106,7	104,6	101,6	103,6	105	103,6	107,7
Яйця	104,4	107,4	108,5	109,5	108,3	109,7	116,5	113,9	114	119,8

* побудовано за даними [104-113]

Хоча кількісне значення критерію продовольчої безпеки по даному показнику є «не менше 80%», ми вважаємо, що Україна має достатньо природніх та економічних ресурсів для рівня самозабезпечення по усіх основних видах продовольства не менше 100%.

Надзвичайно актуальною проблемою вітчизняного продовольчого ринку є безпечність та якість продовольчих товарів. Наразі достовірних статистичних даних щодо кількісних характеристик внутрішнього ринку за якісними параметрами немає. Проте численні розслідування, які проводяться незалежними мас-медіа та громадськими організаціями показують, що це одна із найбільш проблемних ділянок захисту продовольчих інтересів громадян України. Наприклад, виконавчий директор Всеукраїнської громадської організації «Союз споживачів України» Несміянов М. з цього приводу зазначив наступне: «Вся система перевірок якості продуктів харчування в Україні спотворена повністю. Суть її зводиться до того, що формально ці перевірки

існують, але толку від них ніякого немає. Все і так знають, що ринок переповнений фальсифікатом, що ніхто особливо не дотримується техніки безпеки. Сьогодні продукція найчастіше або не відповідає заявленим якостям, або взагалі є небезпечною. І цим уже нікого не здивуєш...» [114, 115]. Через дію мораторію на перевірки бізнесу, фальсифіковані товари в Україні почали реалізовувати не лише вітчизняні виробники, а й закордонні. На думку голови правління Всеукраїнської громадської організації «Союз споживачів України» Цільвіка О.: «Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів не в змозі виконувати поставлені перед нею завдання, тому український ринок переповнений фальсифікатом і постійними випадками порушень прав споживачів. На сьогоднішній день, ринковий нагляд фактично паралізований Держпродспоживслужбою, якій там підпорядковані певні сегменти...» [116].

На жаль ігноруються не лише якісні, але й безпекові характеристики продуктів харчування. За даними Міністерства охорони здоров'я України, кількість офіційно зареєстрованих харчових отруєнь в Україні впродовж останніх 10 років постійно зростає (рис. 2.4).

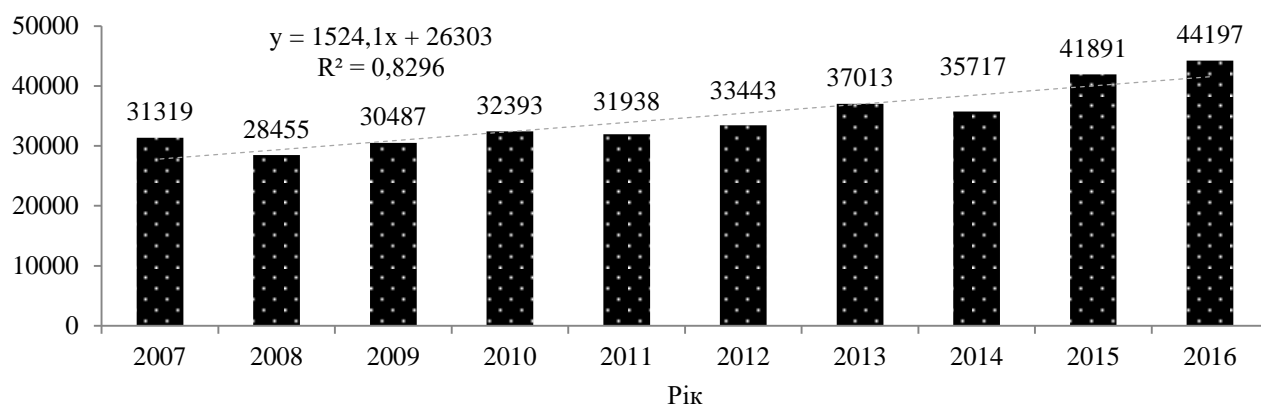

Рис. 2.4. Кількість харчових отруєнь в Україні*

*побудовано за даними [117]

Зважаючи на те, що значна частина громадян не звертається у медичні заклади при легких і середньої тяжкості харчових отруєннях, ситуація може виглядати значно гіршою.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що продовольчі інтереси населення країни порушуються. Сама критична ситуація із економічною доступністю продовольства та його якісними й безпековими характеристиками.

Аналіз витрат на продовольчі товари в структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами показав, що в економіці країни відбуваються суперечливі явища (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка частки витрат на продовольчі товари в структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, %*

Децильна група	Рік									
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	66,1	66,9	66,1	64,6	64,4	65,1	65,2	61,5	62	61,6
2	61,9	62,5	63,3	62,6	62,3	62	63,6	59,8	57,8	58,9
3	60	61,2	62,8	60,4	60,5	61,5	61,8	58,2	55,4	55,8
4	59,1	59,3	59,6	58,9	59,5	59,1	59,2	57,4	54,8	56,6
5	57,7	59,4	59,4	57,2	57,5	57,9	60,7	55,9	53,3	54,1
6	55,9	57	57,8	55,5	55,7	55,8	58,2	54,8	52	51,7
7	54	56,4	56,8	55,3	54,5	55,5	57,5	50,7	53,7	51,7
8	50,9	53,8	53,7	52,8	51,7	54,1	55,3	50,7	50,1	47,5
9	49,1	50,5	51,3	49,8	50,6	50,6	53,5	49,7	46,9	48,5
10	38,3	40,5	39,5	40,4	40,4	44,7	44,2	42,6	40,2	40,9

* розраховано за даними [93-101]

Так, якщо в перших чотирьох децилях (1-5) має місце стійка позитивна динаміка зменшення частки витрат на продовольчі товари, то домогосподарства в 5-9 групах не збільшують, проте і не зменшують витрат на продовольчі товари, натомість домогосподарства найбагатшого 10 дециля збільшили свої відносні витрати на придбання продовольчих товарів (додаток А). На нашу думку, не зважаючи на позитивні зміни аналізованого показника в 1-5 децилях, які вказують на відносне зростання економічної доступності продовольства для незаможних верств населення, в Україні відбувається гальмування процесу формування середнього класу. Про це свідчить перевищення частки витрат на

придбання продовольства позначки у 40%. За методологією ФАО, домогосподарства, які витрачають на придбання продовольства 40 і більше відсотків сукупних витрат знаходяться в зоні продовольчої небезпеки. Таким чином, продовольчі інтереси практично усього українського населення порушуються. Однією із найбільш вразливих категорій до порушення продовольчих інтересів є неповнолітні члени домогосподарств. Дослідження показують, що діти недоспоживають значну кількість цінних продуктів харчування (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах з дітьми залежно від кількості дітей у їх складі, у середньому за місяць у розрахунку на 1 особу, кг*

Період	Кількість дітей, осіб				
	1	2	3	4	5 і більше
М'ясо і м'ясопродукти; норма на 1 дитину - 4,4 кг [118]					
В середньому за 2009-2010рр.	4,1	3,3	2,9	2,1	2,6
В середньому за 2011-2012рр.	4,2	3,4	2,8	2,8	2,8
В середньому за 2013-2014рр.	4,1	3,5	3,0	3,4	2,5
В середньому за 2015-2016рр.	3,9	3,3	3,3	2,9	2,7
В середньому за 2017-2018рр.	4,0	3,4	3,4	3,0	2,8
Молоко та сир; норма на 1 дитину - 14,6 кг [118]					
В середньому за 2009-2010рр.	12,2	12,4	12,6	16,0	15,1
В середньому за 2011-2012рр.	12,2	12,1	11,5	13,5	11,1
В середньому за 2013-2014рр.	12,3	12,1	11,3	11,2	9,4
В середньому за 2015-2016рр.	12,1	11,3	11,9	12,0	12,6
В середньому за 2017-2018рр.	12,0	10,6	10,5	10,3	8,9
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині; норма на 1 дитину - 5,9 кг [118]					
В середньому за 2009-2010рр.	5,2	4,4	4,3	3,3	4,8
В середньому за 2011-2012рр.	5,1	4,3	3,2	3,9	3,4
В середньому за 2013-2014рр.	4,8	4,1	3,6	3,8	2,3
В середньому за 2015-2016рр.	4,5	3,8	3,8	2,6	3,4
В середньому за 2017-2018рр.	4,7	4,1	4,3	3,0	2,6

*побудовано за даними [93-101]

Ще однією, вразливою до порушення продовольчих інтересів, групою населення є домогосподарства до складу яких входять особи непрацездатного віку – пенсіонери (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах з двома і більше особами непрацездатного віку, у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг*

Вид продовольства	Рік									
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Хліб та хлібопродукти	11,5	11,5	11,2	11,3	11,1	11,2	10,4	10	10,5	10,6
М'ясо та м'ясопродукти	4,9	5,1	5,3	5,2	5,4	5,1	4,8	4,6	4,4	4,5
Риба і рибопродукти	2,5	2,4	2,3	2,3	2,4	2,2	1,7	1,7	1,5	1,6
Молоко та сир	17,8	16,9	17	17,1	17,5	17,2	16,2	15,9	15,5	15,4
Яйця, штук	22	22	22	23	23	22	23	21	21	20
Масло вершкове	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Олії рослинні	2,3	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1	2	1,8	1,9	1,9
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині	5,9	5,6	5,6	6,1	6	5,1	4,9	5,1	4,5	5,0
Овочі, картопля, гриби	20,1	19	20	19,7	18,9	18,3	18,4	17,6	17,1	17,4
Цукор, мед	4	3,8	3,8	4	3,8	3,7	3,5	5,4	3,3	3,1

*розраховано за даними [93-101]

Як бачимо споживання цінних продуктів харчування (м'ясо- та молокопродукти, свіжі фрукти та овочі тощо) демонструє тенденцію до зменшення.

На офіційному рівні відбувся перегляд норм споживання основних продуктів харчування населення України у бік зменшення (табл. 2.8). Як бачимо суттєво зменшено норму споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, риби та рибопродуктів, свіжих овочів та фруктів. По багатьох цінних видах продовольства – м'ясу і м'ясопродуктах, молоку і молочних продуктах, рибі і продуктах із риби, новий норматив підігнаний під фактичний стан їх споживання. Таким чином на законодавчому рівні закріплюється порушення продовольчих інтересів громадян країни.

Таблиця 2.8

Нормативний набір та фактичне споживання продуктів харчування
працездатним населенням України, кг на 1 особу на рік

Продукт харчування	Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000р. №656 [119]	Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016р. № 780 [118]	Фактичне середнє значення за 2012-2017рр.*
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	95	105
М'ясо і м'ясопродукти	80	53	53
Молоко і молокопродукти	380	300	213
Риба і рибодукти	20	13	11
Яйця (шт.)	290	220	281
Овочі та баштанні	161	110	162
Плоди, ягоди та виноград	90	80	53
Картопля	124	95	140
Цукор	38	24	35
Олія рослинна всіх видів	13	10	13

*розраховано за даними [103-113]

Адже зниження нормативів, насамперед, поширюється на систему державного фінансування з центрального та місцевих бюджетів пільгового харчування визначених категорій населення – в дошкільних та шкільних установах, школах-інтернатах, дитячих будинках, лікарнях, об'єктах спеціального режиму, військових частинах, будинках престарілих тощо.

Міжнародні порівняння фактичного споживання різних видів продовольства у частині цінних – м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, свіжих фруктів, теж свідчать не на користь України (табл. 2.9). Як бачимо, українці недоспоживають значну кількість м'яса та м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, фруктів. Натомість надміру споживають дешеві вуглеводмісні продукти – хліб та хлібопродукти, цукор та підсолоджувачі. Для нейтралізації впливу фактору «війна», для України візьмемо статистичні дані за 2013р. Ми не випадково звертаємо особливу увагу на фактичні та нормативні обсяги споживання продуктів тваринного походження.

Таблиця 2.9

Міжнародні порівняння споживання основних видів продовольства, кг на 1 особу за рік

Вид продовольства	США (2015р.)*	Білорусь (I квартал 2019р.)**	Україна (2013р.) [97]
Хліб та хлібопродукти	87,2	80,4	108
Цукор та підсолоджувачі	19,1	26,4	37
Овочі та баштанні	188,4	78	163
Фрукти	123,9	76	56
Жири та олії	38,8	10,8	13,3
М'ясо та м'ясопродукти	83,3	75,6	56
Риба і продукти із риби	7,3	15,6	14,6
Яйця, шт.	269	216	309
Молоко та молочні продукти	378,9	259,2	221

*розраховано за даними [120]; **розраховано за даними [121]

Адже повноцінним раціон людини може бути лише при умові, що 55% його добової енергетичної цінності забезпечується за рахунок споживання продуктів тваринного походження [31]. У 2013 році середньодобова поживність раціону пересічного українця становила 2969 ккал, що на 18,8% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали за рахунок їжі рослинного походження. Натомість лише 29,2% середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 1,9 рази нижче за встановлений граничний критерій [90]. За висновками вітчизняних дослідників, таке погіршення раціону харчування негативно впливає на показники народжуваності, смертності, очікуваної тривалості життя при народженні та фертильності в Україні [122].

Таким же переконливим є і порівняння середньодобової енергетичної цінності харчового раціону українців та жителів ЄС (табл. 2.10). Слід звернути особливу увагу на рівень аналізованих показників по країнах європейського півдня (Греція, Іспанія та Італія) – вони вищі, ніж в Україні. Це країни із теплим кліматом, тому в раціоні їх жителів не мало б бути харчових енергетичних

компенсаторів низьких зимових температур. Причому в даних країнах не стоїть гостро проблема надмірної ваги.

Таблиця 2.10

Енергетична цінність середньодобового харчового раціону, ккал на 1 особу

Країна	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЄС (28)	3420	3419	3408	3415	3397	3409
Болгарія	2782	2785	2762	2769	2777	2829
Чехія	3268	3276	3276	3251	3243	3256
Німеччина	3517	3515	3504	3538	3501	3499
Естонія	3313	3348	3310	3289	3232	3253
Франція	3551	3530	3536	3514	3460	3482
Латвія	3157	3174	3136	3148	3108	3174
Литва	3522	3470	3333	3409	3390	3417
Угорщина	3149	3140	3062	3064	3009	3037
Польща	3346	3418	3413	3443	3443	3451
Румунія	3402	3379	3325	3339	3341	3358
Словакія	2864	2899	2950	2941	2901	2944
Велика Британія	3422	3412	3404	3417	3403	3424
Греція	3519	3505	3442	3427	3404	3400
Іспанія	3208	3205	3183	3192	3173	3174
Італія	3595	3599	3583	3575	3575	3579
Україна	2998	2946	2933	2951	2954	2969

*побудовано за даними [123, 124]

Наприклад, італійці вважаються одними із найстрункіших у ЄС – рівень ожиріння тут не перевищує 10%. Іншими словами, в Україні з її холоднішими зимами, середньодобовий харчовий раціон мав би бути калорійнішим. Тобто населення мало б споживати більше їжі.

Виходячи із нормативного набору продуктів харчування працездатним населенням України [120] та середньорічних продовольчих цін [125], середньорічна вартість нормативного продовольчого кошику для 1 особи в 2018р. становила 19368,12 грн. Якщо взяти за основу методику ФАО, то середньорічні сукупні витрати 1 особи в 2018р. мали б становити не менше, ніж 50928,95 грн., або 4244,1 грн. на місяць. Натомість фактично вони становили 3937 грн. [101]. Отже, середньомісячний дефіцит сукупних витрат на

1 особу в 2018р. становив 307грн. В річному вираженні – це була сума 3685,2 грн. на 1 особу. У масштабах усього населення країни дефіцит сукупних витрат домогосподарств у 2018р. склав 190,6 млрд. грн. Враховуючи, що головним джерелом витрат домогосподарств є їхні доходи, населення країни в 2018р. недоотримало щонайменше 155,6 млрд. грн. Це було головною перешкодою для повного задоволення його економічних, в першу чергу продовольчих інтересів [126]. Фундаментальним фактором підвищення рівня доходів домогосподарств країни є економічне зростання. Економічне зростання формує матеріальну базу для збільшення доходів найманих працівників у вигляді заробітної плати без загрози розкручування інфляційної спіралі. Якщо ж мають місце проблеми із стабільністю збільшення обсягів суспільного виробництва, то держава повинна захистити самі вразливі верстви населення шляхо реалізації спеціальних соціальних програм.

2.2. Доходи населення, як ключовий фактор забезпечення його продовольчих інтересів: стан та фактори впливу

Найбільш вразливими групами населення щодо порушення їх продовольчих інтересів крім неповнолітніх є безробітні, непрацюючі пенсіонери, одинокі матері тощо. Представників усіх цих груп об'єднує спільна ознака – недостатній рівень доходів. Для перевірки нашого припущення був проведений кореляційно-регресійний аналіз у якому результативною та факторними ознаками вибрані наступні:

› Y - витрати на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств, %;

› x_1 - зайнятість населення, %;

› x_2 - сукупні ресурси, грн. на 1 особу в місяць;

› x_3 - індекс виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, у % до попереднього року;

› x_4 - загальна сума призначених субсидій, у % до загального по країні;

› x_5 - надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, у % до загального по країні.

Динамічний ряд факторних та результативних ознак представлений даними по областях України. (додаток Б).

Результати аналізу (додаток В):

1) коефіцієнт кореляції – 0,655. Тіснота зв'язку – середня;

2) коефіцієнт детермінації – 0,428. Мінливість функції на 42,8% визначається мінливістю вибраних факторів;

3) критерій Фішера: $F_f = 2,849$, $F_{kr} = 2,74$; $F_f > F_{kr}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками не підтверджується. Модель зв'язку відповідає реальності;

4) критерій Стьюдента: $t_f = 4,992$, $t_{kr} = 2,093$; $t_f > t_{kr}$. Нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії не підтверджується. Він є статистично значущим;

5) χ^2 -критерій Пірсона: $\chi^2_f = 11,218$, $\chi^2_{kr} = 18,307$; $\chi^2_f < \chi^2_{kr}$. В масиві регресорів мультиколінеарність відсутня;

б) рівняння регресії:

$$Y = 75,15 - 0,213x_1 - 0,006x_2 + 0,05x_3 - 0,617x_4 + 0,607x_5 + e.$$

Отже, характер впливу факторів на функцію цілком відповідає економічній логіці – зростання зайнятості, доходів, в тому числі за рахунок державної допомоги, підвищують рівень економічної доступності продовольства. Щоб визначити вагу впливу кожного фактору на мінливість функції необхідно розкласти загальну варіацію витрат на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств на відібрані фактори (табл. 2.11). На нашу думку встановлений зв'язок, насправді, є значно тіснішим, проте його не вдається встановити через високий рівень тіньової економіки. В першу чергу – це стосується фактичної зайнятості та доходів, які, за рахунок тіньового сектору, перевищують офіційні показники. Таким чином, забезпечення захисту продовольчих інтересів населення країни безпосередньо пов'язано із

формуванням відповідного рівня їх доходів – при зростанні доходів відносні витрати на придбання продовольства зменшуються.

Таблиця 2.11

Розкладання загальної варіації витрат на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств України на фактори

Фактор	Парний коефіцієнт кореляції, r_{yx_i}	β -коефіцієнт, β_{x_i}	Процент, % ($r_{yx_i} \cdot \beta_{x_i} \cdot 100\%$)
Зайнятість населення (x_1)	-0,318356239	-0,150840127	4,8
Сукупні ресурси (x_2)	-0,467997977	-0,411529012	19,3
Індекс виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (x_3)	0,279846492	0,31797236	8,9
Загальна сума призначених субсидій (x_4)	0,103988079	-0,198256764	-2,1
Надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям (x_5)	0,353997115	0,337544989	11,9

Здатність доходів населення забезпечувати адекватні витрати на придбання продовольства залежить від двох умов – розміру номінального доходу та рівня продовольчих цін. Тобто, якщо номінальний дохід ми скоригуємо на його купівельну спроможність, враховуючи рівень продовольчих цін (продовольчу інфляція), то отримаємо рівень реального доходу. Його розмір, структура, динаміки зміни є актуальною національною проблемою [127].

У структурі доходів населення України найвагомим джерелом є оплата праці (табл. 2.12). Це позитивне явище, оскільки в ринковій економіці оплата праці мусить бути головним джерелом доходів. Проте недоліком є її надто повільне зростання впродовж аналізованого періоду. Таким же недоліком ми вважаємо низьку частку доходів населення від підприємницької діяльності. На цьому тлі, зростання частки доходів за рахунок допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей, субсидій на оплату послуг ЖКГ, грошових допомог і т.д., з однієї сторони є ніби і позитивним явищем, оскільки допомагає

малозабезпеченим домогосподарствам ліквідувати або зменшити дефіцит засобів для купівлі найнеобхіднішого.

Таблиця 2.12

Структура доходів населення України, %*

Показник	Рік										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оплата праці	52,4	50	49,2	50,9	52,3	52,2	49,9	48,2	47,7	53,4	55,5
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,6	5,4	6,3	4,8	4,2	4,2	5,3	5,6	5,2	4,5	6,1
Доходи від продажу с.-г. продукції	3,4	3,1	3,5	3,3	2,9	2,9	3,3	3,5	3,1	3,0	2,6
Доходи від власності	0,4	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	1	1,1	1,5	1,4	1,3
Пенсії	21,9	23,7	23,4	23	24,1	24,1	23,4	21,8	19,9	17,5	17,8
Стипендії	0,5	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	0,5	0,3	0,3
Допомога по безробіттю	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2
Допомога малозабезпеченим сім'ям	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,3	0,2
Допомога на дітей	1,2	1,7	1,8	1,9	2,2	2,4	2,5	2,2	1,9	1,6	1,3
Субсидії на оплату послуг ЖКГ	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1
Інші допомоги, пільги, субсидії та компенсації	0,7	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,4
Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,7	5,1	4,8	5,1	4,4	4,4	4,6	5,6	5,3	4,6	4,1
Аліменти	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Інші грошові доходи	0,8	0,5	0,8	0,9	1	0,8	1,2	1,2	1,3	1,4	1,6

* побудовано за даними [93-101]

Проте з іншої – формує у суспільстві атмосферу зневіри у власні сили, виховує патерналістські настрої та маргіналізує значну частину населення, яке, в результаті, стає головним споживачем і паливом політичного популізму [128].

При здійсненні міжнародних порівнянь, український показник «частка заробітної плати в доходах населення» виглядає достатньо презентабельно (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Частка заробітної плати в доходах населення України та деяких європейських країн, %*

Країна	Рік										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЄС (28)	44,8	46,2	45,3	45,0	45,4	45,5	45,4	45,4	45,3	45,3	45,8
Німеччина	46,9	48,8	47,8	47,3	48,5	48,9	48,9	48,8	49,0	49,2	н.д.
Велика Британія	48,2	49,7	48,2	47,1	47,3	47,9	47,2	47,7	47,5	47,1	н.д.
Франція	44,1	45,7	45,5	44,9	45,5	45,5	45,3	44,9	45,4	45,3	н.д.
Бельгія	44,0	46,3	43,3	44,9	44,7	45,4	45,6	45,2	44,5	44,0	н.д.
Чехія	41,5	42,7	42,9	43,2	43,3	43,2	42,8	41,7	42,3	42,7	н.д.
Естонія	46,4	46,5	44,7	41,5	42,0	41,4	42,2	43,2	43,9	43,3	н.д.
Латвія	53,3	46,4	47,0	43,3	44,5	45,3	47,0	48,9	49,4	49,0	н.д.
Литва	40,5	39,7	38,6	37,3	36,7	36,9	36,8	39,9	41,6	41,1	н.д.
Польща	38,2	37,4	37,6	36,6	36,5	36,6	37,0	36,4	37,8	38,2	н.д.
Словакія	34,1	36,8	36,6	37,6	36,9	36,4	36,9	37,8	38,5	39,3	н.д.
Україна	52,4	50	49,2	50,9	52,3	52,2	49,9	48,2	47,7	53,4	55,5

*розраховано за даними [93-101, 129]

Однак – це відносний показник, якщо ж ми звернемося до абсолютного показника, то стан із формуванням доходів населення за рахунок заробітної плати в Україні у міжнародному порівнянні виглядатиме катастрофічно (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Мінімальна заробітна плата, євро на 1 працівника за 1 місяць*

Країна	Рік										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Бельгія	1323	1388	1388	1429	1458	1502	1502	1502	1517	1547	1563
Болгарія	112	123	123	123	143	159	174	189	215	235	261
Чехія	318	303	307	324	311	313	310	336	366	413	473
Німеччина	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1440	1440	1498	1498
Естонія	278	278	278	278	290	320	355	390	430	470	500
Ірландія	1462	1462	1462	1462	1462	1462	1462	1462	1546	1563	1614

Греція	794	840	863	870	780	684	684	684	684	684	684
Іспанія	700	728	739	748	748	753	753	757	764	826	859
Франція	1301	1329	1344	1365	1412	1430	1445	1458	1467	1480	1498
Хорватія	н.д.	380	388	381	374	387	397	397	411	438	464
Латвія	228	255	254	282	286	286	320	360	370	380	430
Литва	232	232	232	232	232	290	290	313	365	380	400
Люксембург	1590	1662	1704	1758	1801	1874	1921	1923	1923	1999	1999
Угорщина	283	266	264	287	309	334	335	337	351	412	432
Мальта	617	635	660	665	685	703	718	720	728	736	748
Нідерланди	1346	1390	1412	1430	1451	1474	1490	1505	1531	1559	1586
Польща	325	297	319	348	345	381	404	416	425	463	491
Португалія	497	525	554	566	566	566	566	589	618	650	677
Румунія	138	146	139	158	160	168	198	228	254	297	408
Словенія	553	589	666	748	763	784	789	791	791	805	843
Словакія	255	296	308	317	327	338	352	380	405	435	480
Велика Британія	1196	1054	1123	1110	1223	1220	1276	1452	1478	1403	1434
Албанія	135	137	135	139	148	153	157	157	160	172	186
Сербія	221	227	213	224	232	238	234	236	232	251	284
Турція	342	315	365	371	387	410	377	421	516	461	413
США	666	810	948	905	985	957	916	1090	1143	1147	1063
Україна**	58	50	70	72	89	91	78	57	57	107	116

*розраховано за даними [130]; **розраховано за даними [131, 132]

Те ж саме стосується і середньої заробітної плати. Для виключення фактору «війни», в якості порівняння візьмемо 2013р. (рис. 2.5).

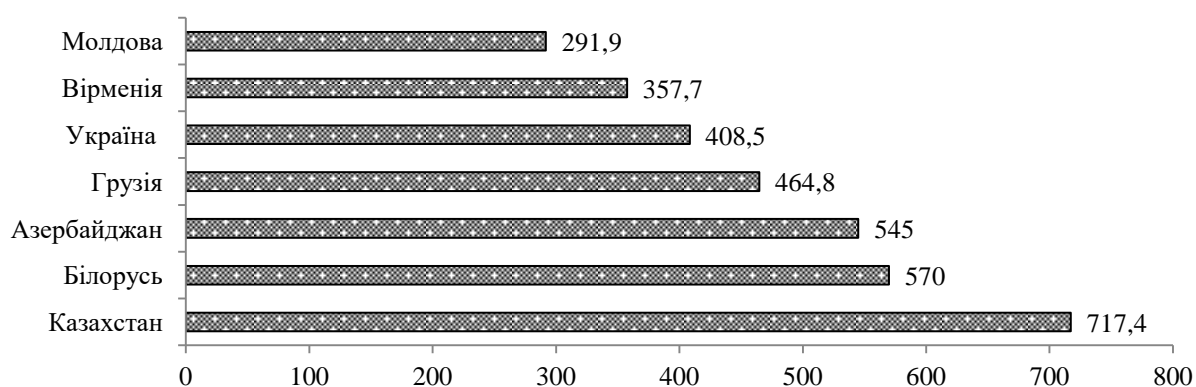

Рис. 2.5. Середньомісячна заробітна плата в 2013р., дол. США*

*побудовано за даними [133]

Як уже було сказано, головною умовою збільшення заробітної плати найманих працівників є економічне зростання або приріст реального ВВП. Для

перевірки рівня такого зв'язку в Україні проведемо кореляційний аналіз в якому функціональною ознакою (Y) буде приріст реальної заробітної плати [134, 135], а факторною (x) – розмір реального ВВП на душу населення [136, 137] (додаток Д).

Результати аналізу (додаток К):

- 1) коефіцієнт кореляції – 0,321. Тіснота зв'язку – низька;
- 2) коефіцієнт детермінації – 0,104. Мінливість функції на 10,4% визначається мінливістю вибраних факторів;
- 3) критерій Фішера: $F_f = 6,832$, $F_{kr} = 4,60$; $F_f > F_{kr}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками не підтверджується. Модель зв'язку відповідає реальності;
- 4) критерій Стюдента: $t_f = 3,199$, $t_{kr} = 2,145$; $t_f > t_{kr}$. Нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії не підтверджується. Він є статистично значущим.

Ми припускаємо, що тіснота зв'язку між даними ознаками має бути високою. На нашу думку, причинами відсутності високого зв'язку між зміною розміру реального ВВП на душу населення та реальною заробітною платою в Україні можуть бути:

- 1) високий рівень тіньової економіки [138];
- 2) несправедливий розподіл національного доходу.

Для перевірки наших припущень проведемо додаткові розрахунки. В якості об'єктів для порівняння візьмемо економічні показники країн ЄС, які мають найменший, вище середнього та високий рівень тіньової економіки. Це – Австрія, Польща та Естонія (додаток Л).

Рачинський С. відмічає: «За даними університету Іоганна Кеплера з австрійського міста Лінц, обсяг тіньової економіки в Європі перевищує 2 трлн. євро. Розмах тіньового ринку різний у різних країнах - від 7-8% ВВП в Австрії та Швейцарії до 30% і більше в низці країн Центральної та Східної Європи... Найбільший розмах, з усіх країн євросони, тіньова економіка має в Естонії. У 2011 році тіньовий сектор цієї країни складе близько 28,6% від річного ВВП»

[139]. Польща на момент приєднання до ЄС у 2004 році мала тіньову економіку, яка становила 27,4% ВВП. У 2014 р. цей показник знизився майже на 4в.п., і дорівнював 23,5%.

Результати аналізу (додаток М):

Австрія:

- 1) коефіцієнт кореляції – 0,937. Тіснота зв'язку – висока;
- 2) коефіцієнт детермінації – 0,877. Мінливість функції на 87,7% визначається мінливістю вибраних факторів;
- 3) критерій Фішера: $F_f = 100,488$, $F_{kr} = 4,60$; $F_f > F_{kr}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками не підтверджується. Модель зв'язку відповідає реальності;
- 4) критерій Стюдента: $t_f = 28,651$, $t_{kr} = 2,145$; $t_f > t_{kr}$. Нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії не підтверджується. Він є статистично значущим;

Польща:

- 1) коефіцієнт кореляції – 0,938. Тіснота зв'язку – висока;
- 2) коефіцієнт детермінації – 0,88. Мінливість функції на 88% визначається мінливістю вибраних факторів;
- 3) критерій Фішера: $F_f = 102,205$, $F_{kr} = 4,60$; $F_f > F_{kr}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками не підтверджується. Модель зв'язку відповідає реальності;
- 4) критерій Стюдента: $t_f = 29,125$, $t_{kr} = 2,145$; $t_f > t_{kr}$. Нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії не підтверджується. Він є статистично значущим;

Естонія:

- 1) коефіцієнт кореляції – 0,919. Тіснота зв'язку – висока;
- 2) коефіцієнт детермінації – 0,845. Мінливість функції на 84,5% визначається мінливістю вибраних факторів;

3) критерій Фішера: $F_f = 76,049$, $F_{kr} = 4,60$; $F_f > F_{kr}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками не підтверджується. Модель зв'язку відповідає реальності;

4) критерій Стюдента: $t_f = 42,349$, $t_{kr} = 2,145$; $t_f > t_{kr}$. Нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії не підтверджується. Він є статистично значущим.

Отже, як бачимо у європейських країнах і з низьким, і з високим рівнем тіньової економіки простежується сильний зв'язок між реальною заробітною платою та розміром реального ВВП на душу населення. Це дає підставу стверджувати, що в Україні відносно низький рівень досліджуваного зв'язку пояснюється несправедливим розподілом національного доходу.

За даними офіційної статистики, в Україні нерівність у розподілі доходів – навіть менша, ніж в країнах ЄС [99, 140]. Проте, офіційна методика не враховує тіньової компоненти, особливо при формуванні та отриманні високих і надвисоких доходів. Українські вчені Юрчик Г. М. та Самолюк Н. М. провели розрахунки у яких вони врахували тіньову складову формування та розподілу доходів. Вчені вказують: «...Якщо у 2015 р. на останню децильну групу населення припадало 20,5% загальних доходів, то при врахуванні тіньових доходів за авторським підходом відповідна середня частка варіює в межах 23,7-25,3%. Результати розрахунків коефіцієнта Джині демонструють значні відмінності у оцінюванні диференціації за загальними офіційними та загальним скорегованими доходами... Якщо за загальними доходами коефіцієнт Джині свідчить про низький рівень нерівності у розподілі доходів українців, то за скорегованими доходами – про середній або ж високий» [141].

Непрямим свідченням справедливості висновків Юрчика Г. М. та Самолюка Н. М. є результат міжнародного порівняльного аналізу середнього розміру заробітної плати (рис. 2.6). Як бачимо, в Україні вона - найнижча не лише порівняно із країнами ЄС, а й з членами ОЕСР (Організація Економічного Співробітництва та Розвитку).

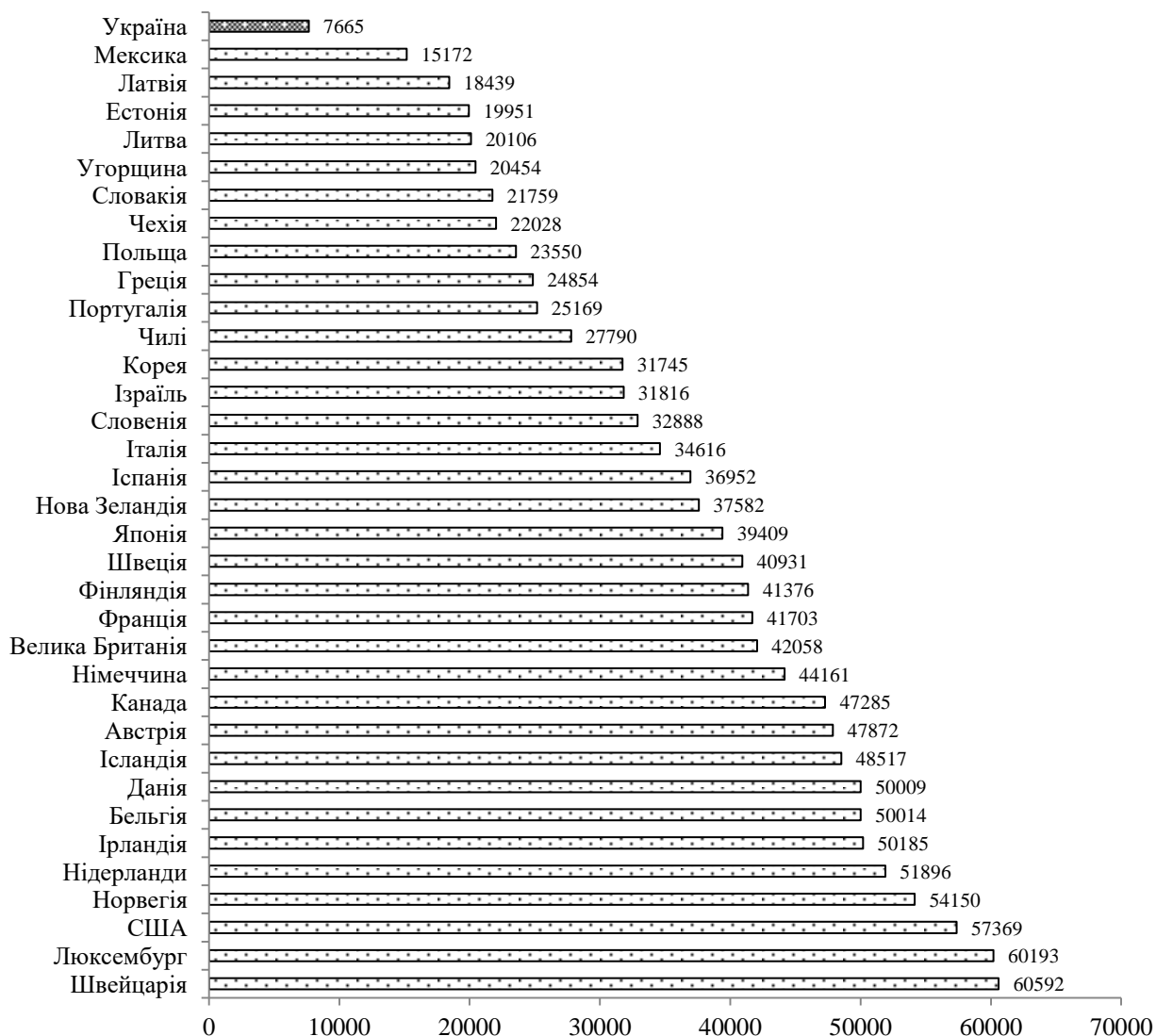

Рис. 2.6. Середньорічна заробітна плата в 2013р., у постійних цінах, за паритетом купівельної спроможності, дол. США*·**

*побудовано за даними [142]; **за інформацією Інституту демографії та соціальних досліджень – у 2013р. в Україні середня зарплата за паритетом купівельної спроможності становила 34,8% від середньої зарплати в Чехії [143].

Куликов Г. справедливо вказує на негативну тенденцію посилення соціальної нерівності через збільшення розриву в заробітних платах найманих працівників і керівного складу підприємств: «Якщо в європейських країнах низька зарплата в 12 разів менша від високої, то в Україні різниця досягла сьогодні 50 разів і продовжує зростати. Зарплати окремих керівників державних структур в десятки, а то і сотні разів перевищують зарплати педагогів, науковців, лікарів, металургів, шахтарів і інших зайнятих у

виробничому й бюджетному секторах економіки. Такі фінансові реалії призводять до надмірного розшарування працюючих на багатих і бідних» [144].

Усі причини низького рівня середньої заробітної плати можна поділити на об'єктивні і суб'єктивні:

1) об'єктивні:

- деіндустріалізація економіки;
- надмірний рівень енерго- та матеріаломісткості продукції;
- низький рівень продуктивності праці;

2) суб'єктивні:

- низький рівень довіри до владних інститутів (ЄСВ);
- тіньова економіка;
- корупція.

У сфері матеріального виробництва найважливішим сектором національної економіки є промисловість (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Промисловість в економіці України

Показник	Рік										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості, %	30,1	26,9	27,6	25,2	24,8	22,7	23,5	23,6	20,8	20,9	20,6
Частка зайнятих у промисловості до загальної кількості зайнятих, %	18,5	17,6	17,1	16,5	16,8	16,4	16,0	15,7	15,3	15,1	н.д.

* розраховано за даними [136, 137, 145]

Саме в останній зосереджується виробництво кінцевих товарів, наукоємної продукції і, зрештою, створення лівової частки доданої вартості. Оскільки в Україні сформована і досі залишається актуальною індустріально-аграрна модель економіки, то промисловий сектор виробництва та його інфраструктура

формують найбільшу частку національного доходу у сфері матеріального виробництва. Добувна та обробна промисловість потребують достатньо високої кваліфікації зайнятих, тому рівень заробітної плати в промислових галузях виробництва – один із найвищих в економіці. Навіть фахівці фінансової сфери та сфери інформаційних технологій, які мають самі високі заробітні плати серед найманих працівників в сучасних умовах, створюють продукти, які зрештою використовуються у секторі промислового виробництва. Тому попит на їхню працю та рівень заробітних плат також залежать від рівня розвитку промисловості.

Деіндустріалізація української економіки проявляється, передусім, у скороченні внеску промисловості у формування валової доданої вартості. По-перше, це відбувається через скорочення кількості промислових підприємств – за останніх 10 років (2007-2017рр.) кількість промислових підприємств із статусом юридичної особи в Україні скоротилася із 116113 до 65688 одиниць. У результаті зменшується рівень зайнятості. По-друге, через наростання кумулятивного показника морального й фізичного зносу основних засобів промисловості. Станом на початок 2017р. ступінь фізичного зносу тут склав 69,4% [146].

Моральний знос вітчизняних промислових підприємств проявляється у використанні застарілої техніки та технологій головною вадою яких є надмірні витрати матеріальних ресурсів - сировини і енергії. Це відбивається не лише у низькій економічній ефективності виробництва, але й змушує оптимізувати собівартість продукції за рахунок заробітної плати (табл. 2.16). Одним із проявів цієї проблеми є низький рівень заробітної зарплати найманих працівників. Про це свідчить критично низька частка витрат на оплату праці в структурі операційних витрат українських промислових підприємств. Для порівняння - у 18 країнах Європи цей показник становить 29,2%, а в найрозвиненіших ще вищий - у Німеччині - 34,1%, Франції - 34,6% [144]. Однією із головних причин низького рівня заробітної плати у сфері

промислового виробництва України є технічна та технологічна відсталість вітчизняних підприємств.

Таблиця 2.16

Витрати на оплату праці в структурі операційних витрат промислових підприємств України*

Показник	Рік				
	2012	2013	2014	2015	2016
Операційні витрати, всього, млрд. грн.	1067,3	1033,9	1655,1	2116,2	2332,9
в тому числі на оплату праці, млрд. грн.	123,5	127,9	115,2	126,1	211,6
Частка витрат на оплату праці, %	11,6	12,4	6,9	5,9	9,1

*розраховано за даними [147-149]

Понад 40% зайнятих у промисловості працюють на виробництві низького технологічного рівня, близько 20% - середнього й тільки 2,5% - високого [144]. Техніко-технологічне відставання зумовлює зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств через надмірні витрати сировинних та енергетичних ресурсів. Так, Україна є однією із найбільш енергозалежних країн внаслідок низької ефективності використання енергетичних ресурсів (табл. 2.17). Енергоємність українського промислового виробництва у 12 разів вища від аналогічного середнього показника по ЄС (28).

Квінтинсенцією деіндустріалізації української економіки, її технічної та технологічної відсталості, надмірної частки екстенсивних факторів збільшення обсягів суспільного виробництва є низький рівень продуктивності праці.

На нашу думку, останній є головною причиною низького рівня середньої заробітної плати.

Низький рівень продуктивності праці є серйозною не лише економічною, але і світоглядною проблемою. Традиційно українці вважають себе однією із самих трудолюбивих націй. Зазвичай такими були і є землеробські нації до числа яких належить і Україна. Однак більшість наших співгромадян в силу низького рівня економічної культури помилково ототожнюють два поняття – «інтенсивність праці» та «продуктивність праці». Тому значна частина

економічно активного населення вважає, що має право на гідну, за європейськими мірками, оплату праці тому що «багато працює».

Таблиця 2.17

Витрати енергетичних ресурсів у промисловому виробництві, кг у нафтовому еквіваленті на 1 євро доданої вартості*

Країна	Рік								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС (28)	0,14	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11
Болгарія	0,56	0,36	0,38	0,33	0,31	0,31	0,31	0,29	0,26
Чехія	0,20	0,20	0,19	0,17	0,17	0,17	0,16	0,15	0,14
Німеччина	0,10	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08
Естонія	0,26	0,22	0,20	0,19	0,17	0,18	0,15	0,14	0,12
Греція	0,15	0,13	0,16	0,15	0,14	0,13	0,14	0,15	0,15
Іспанія	0,14	0,13	0,13	0,12	0,13	0,13	0,12	0,11	0,10
Франція	0,14	0,12	0,13	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11	0,10
Італія	0,12	0,11	0,12	0,11	0,11	0,10	0,10	0,09	0,09
Латвія	0,22	0,25	0,27	0,24	0,24	0,23	0,24	0,23	0,22
Литва	0,16	0,17	0,16	0,15	0,14	0,14	0,14	0,13	0,13
Угорщина	0,14	0,14	0,14	0,15	0,16	0,18	0,17	0,17	0,17
Нідерланди	0,15	0,15	0,16	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
Австрія	0,15	0,15	0,16	0,15	0,14	0,15	0,14	0,14	0,14
Польща	0,19	0,19	0,18	0,17	0,16	0,17	0,16	0,15	0,16
Португалія	0,21	0,21	0,21	0,21	0,18	0,18	0,17	0,15	0,15
Румунія	0,24	0,20	0,18	0,17	0,20	0,17	0,17	0,17	0,15
Словакія	0,27	0,29	0,27	0,25	0,25	0,25	0,24	0,24	0,23
Фінляндія	0,26	0,28	0,29	0,29	0,31	0,30	0,29	0,29	0,29
Швеція	0,17	0,19	0,16	0,15	0,15	0,14	0,15	0,15	0,15
Велика Британія	0,12	0,12	0,12	0,11	0,10	0,10	0,09	0,08	0,08
Ісландія	0,78	0,90	0,72	0,68	0,73	0,73	0,72	0,64	0,61
Туреччина	0,20	0,25	0,23	0,23	0,22	0,19	0,19	0,19	0,19
Україна	1,14	1,44	1,29	1,41	0,97	0,97	1,22	1,30	1,34

*розраховано за даними [132, 136, 137, 150, 151]

Інтенсивність праці - це ступінь напруженості працюючої людини в процесі виконання роботи. Характеристиками інтенсивності праці є затрати фізичних зусиль, розумових зусиль, важкість виконуваної роботи та її ритм, час відведений на виконання робочого завдання.

Продуктивність праці - це показник трудової діяльності працюючої людини. Вимірюється кількістю економічного блага, що вироблене за

фактичний час. Оберненим показником продуктивності праці є трудомісткість - вимірюється витратами фактичного часу на виробництво економічного блага.

Між інтенсивністю та продуктивністю праці існує зв'язок - інтенсивність праці забезпечує зростання продуктивності праці лише на основі досягнень науково-технічного прогресу та раціональної організації праці. Це означає, що високо-інтенсивна, наприклад, фізично важка, праця не обов'язково є високо- або хоча б середньо-продуктивною. Наприклад, припустимо, що на двох ділянках лісу працює двоє найманих працівника, які валять дерева. На першій ділянці молодий фізично сильний та спеціально підготовлений чоловік впродовж 8-годинного робочого дня, без перерви на обід, рубає дерева сокирою. На другій ділянці працює його одноліток, який - фізично слабший, але також спеціально підготовлений і валить дерева за допомогою спеціальної техніки; впродовж 8-годинного робочого дня він здійснює обідню перерву у роботі тривалістю 1 год. Цілком зрозуміло, що рівень інтенсивності праці першого працівника, за показником фізичного навантаження, у рази перевищує інтенсивність праці другого працівника. Але продуктивність праці другого працівника у рази перевищує інтенсивність праці першого. При однакових затратах робочого часу, другий працівник створить більшу кількість додаткової вартості. Оскільки розмір заробітної плати більшою мірою залежить від розміру створеної додаткової вартості, а не від розміру енергії виділеної працівником під час виконання роботи, то заробітна плата другого працівника буде суттєво перевищувати заробітну плату першого працівника. Ця аналогія працює і при порівнянні продуктивності суспільної праці в різних економіках.

Серед країн, які розвиваються Україна має один із найнижчих рівнів продуктивності праці (табл. 2.18). Для міжнародного порівняння було вибрано розвинуті країни та країни, що розвиваються. Як бачимо, розвинуті країни (ЄС (19), США, Японія, Південна Корея, Ізраїль, Австралія) мають рівень продуктивності праці, який в десятки разів перевищує аналогічний показник в Україні. Навіть найбідніші країни ЄС з економіками, які розвиваються –

Болгарія, Румунія, демонструють рівень продуктивності праці, який в 2016р. був вищим від українського показника у 2,7 та 4,1 рази відповідно [152].

Таблиця 2.18

Продуктивність праці у різних країнах світу, валова додана вартість на 1
зайнятого, тис. євро за рік*

Країна	Рік								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС (19)	56,3	55,5	57,2	58,5	59,0	59,9	60,9	62,4	63,1
Болгарія	8,2	8,6	9,2	10,2	10,6	10,6	10,8	11,4	12,0
Чехія	28,1	26,3	28,0	29,4	28,6	27,8	27,7	29,3	30,3
Естонія	22,9	21,3	23,5	25,0	26,4	27,6	28,4	28,3	29,0
Латвія	20,8	18,7	18,7	21,0	22,5	22,6	23,7	24,0	24,5
Литва	20,6	18,5	20,2	22,5	23,7	24,5	25,1	25,3	25,6
Угорщина	22,5	20,0	21,1	21,7	21,0	21,4	21,1	21,5	21,7
Польща	20,3	17,9	20,7	21,6	22,3	22,7	23,2	23,9	23,5
Румунія	14,0	12,2	12,2	12,8	13,5	14,8	15,4	16,5	18,0
Словакія	26,6	26,3	28,3	29,0	30,1	30,8	31,0	31,4	31,6
США	65,6	70,5	77,4	76,0	84,1	83,2	85,3	104,2	н. д.
Бразилія	10,3	10,7	14,4	16,1	16,2	15,5	15,1	н. д.	н. д.
Японія	51,3	57,2	65,6	67,3	73,7	58,8	55,0	59,2	н. д.
Південна Корея	26,3	25,1	31,4	32,4	35,0	35,8	37,9	43,5	н. д.
Ізраїль	40,7	40,4	46,2	47,8	49,2	52,7	53,9	61,2	н. д.
Австралія	62,6	62,1	81,5	91,0	100,4	93,3	87,0	87,5	н. д.
Україна	5,4	3,8	4,5	5,0	5,8	5,9	4,9	4,2	4,4

*побудовано за даними [136, 137, 146, 153, 154]

Якщо звернутися до галузевих показників продуктивності праці, то, в контексті дослідження, найбільший інтерес представляє сільське господарство. Порівняльний аналіз дав змогу встановити, що продуктивність праці українських аграріїв сильно поступається їхнім європейським візаві (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Продуктивність праці на виробництві окремих видів сільськогосподарської
продукції, у середньому за 2012-2016рр.*

Показник	Україна	Чехія	Німеччина	Ірландія	Австрія
Пшениця озима, ц з 1 га	36,7	58,7	79,4	87,6	54,6
Жито озиме, ц з 1 га	24,9	49,1	29,9	н. д.	45,1
Ячмінь ярий, ц з 1 га	26,5	50,7	55,4	68,47	45,3

Овес, ц з 1 га	22,5	34,7	48,4	72,81	40,7
Кукурудза на зерно, ц з 1 га	59,3	77,0	97,5	н. д.	98,9
Цукрові буряки, ц з 1 га	435,8	606,8	721,9	575,9	718,6
Соняшник, ц з 1 га	19,3	23,36	21,7	н. д.	25,7
Картопля, ц з 1 га	161,0	264,6	440,5	371,4	313,5
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	4539	7936	7516	5206	6542

*розраховано за даними [133, 155-157]

Підтвердженням цьому є нестабільна динаміка виробництва валової продукції сільського господарства (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Індекси виробництва сільськогосподарської продукції, % до попереднього року*

Рік	ЄС (29)	Україна
2001	98,4	110,2
2002	101,5	101,2
2003	96,7	89
2004	112,5	119,7
2005	93,0	100,1
2006	98,6	102,5
2007	101,2	93,5
2008	107,0	117,1
2009	100,1	98,2
2010	95,8	98,5
2011	102,3	119,9
2012	93,5	95,5
2013	103,7	113,3
2014	102,9	102,2
2015	102,3	95,2
2016	99,8	106,3
2017	105,8	97,8
Середнє геометричне	100,7769025	103,149384
Дисперсія	24,13735294	88,33507353
Середнє квадратичне відхилення	4,912978011	9,39867403
Рівень варіації, %	4,9	9,1

*розраховано за даними [158, 159]

Як бачимо, рівень нестабільності українського сільськогосподарського виробництва (рівень варіації) удвічі перевищує аналогічний показник для ЄС. Це властивість низькопродуктивної технологічно відсталої економіки. Суб'єктивні

причини низького рівня середньої заробітної плати українців найкраще представлені у щорічному Звіті із глобальної конкурентоспроможності (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Фактори, що найбільше перешкоджають веденню бізнесу в Україні, %*

Фактор впливу	Маркетинговий рік											Середнє за 11р.
	2006-2007	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	
Політична нестабільність	13,4	15,4	16,5	15,6	6,6	6,2	10,1	14	10,6	13,2	12,1	12,2
Корупція	12,7	8,8	10,3	13,9	16	14	15,5	17,8	16,6	14	13,9	14,0
Доступ до фінансів	7,8	8,5	13,5	10,8	13,6	15,3	16,7	13,9	12,2	11,2	7	11,9
Податкове регулювання	14,7	6,7	10,1	9,6	14,4	13,6	11	4,3	7,9	6,8	9,4	9,9
Часта зміна уряду	8,5	7	9,8	9,5	5,1	3,4	3,5	10,5	6,4	8,2	8,9	7,3
Неефективний бюрократичний апарат	7,4	4,6	8,2	8,8	10,3	7,9	13,4	8,8	8	11,4	6,9	8,7
Інфляція	4,7	13,6	8,4	8,8	7,6	6,6	3,7	8	11,5	11,9	16,3	9,2
Податкові ставки	7,9	13,4	3,9	8,4	9,3	10,5	8,4	7,7	8,1	7,3	9,7	8,6
Обмежувальні норми трудового законодавства	2,8	2,3	3,4	2,8	4,8	7,9	1,9	3,4	3,1	2,5	1,7	3,3
Регулювання обмінного курсу	2	2,1	6,5	2,8	2,8	1,8	4,2	4,1	7,1	4,5	4,3	3,8
Низький рівень здоров'я громадян	-	3,6	1,2	2,8	1,3	1,3	1,3	1,1	1,1	1,3	1	1,5
Злочинність і крадіжки	4,4	1,9	2,6	2,5	3,5	3,6	2,5	1,7	1,4	1,6	1,2	2,4
Недостатній розвиток інфраструктури	5,1	3	1	1,5	2,8	3	2,2	1,7	1,8	2,7	1,4	2,4
Недостатній рівень освіти робочої сили	5,1	3,4	2,2	1,4	1,2	1,4	0,8	0,8	0,9	0,5	2,5	1,8
Низький рівень трудової дисципліни	3,5	5,7	2,5	0,8	0,8	1,9	0,6	0,6	0,9	1,5	1,9	1,9
Недостатній потенціал для інновацій	-	-	-	-	-	1,6	4,1	1,8	2,3	1,6	1,8	1,2

*побудовано за даними [160-170]

Якщо бути точним, то таблиця 2.21 побудована на основі щорічних гістограм, які називаються «Most problematic factors for doing business», що можна перевести як фактори, які найбільше перешкоджають веденню бізнесу.

На нашу думку, прямим наслідком надмірних складностей для ведення бізнесу є низькі доходи, в тому числі і за рахунок заробітної плати.

Для визначення найбільш критичних факторів, враховуючи тенденції у їх динаміці, було розраховано середньорічні значення із таким їх використанням – якщо фактичне значення показника у звітному періоді (2017-2018 м. р.) дорівнює або перевищує його середньорічне значення, то негативний вплив даного фактору залишається стійким чи посилюється, і навпаки (табл. 2.22). Лідером перешкоджання ведення бізнесу в Україні є інфляція – у звітному періоді фактор сформував 16,3% негативного впливу, суттєво збільшивши свою вагу порівняно із середньорічним значенням. Також збільшився негативний вплив факторів: «часта зміна уряду», «податкові ставки», «недостатній рівень освіти робочої сили», «недостатній потенціал для інновацій», «регулювання обмінного курсу».

Стабільно високим залишається вплив таких негативних факторів, як «корупція» і «політична нестабільність». Разом із фактором «інфляція», у звітному періоді вони сформували 42,3% негативного впливу на ведення бізнесу в Україні, що автоматично перетворює їх на головні проблеми національної економіки.

У зниженні негативного впливу решти факторів важко знайти якусь одну причину. Швидше за все – це поєднання випадкових та невідповідних чинників. Проте, на нашу думку, причиною зниження негативної дії таких факторів як «обмежувальні норми трудового законодавства», «неефективний бюрократичний апарат» та «доступ до фінансів» є політика реформ, яка почала проводитися в Україні після зміни політичного режиму та виконання нашою країною своїх зобов'язань у рамках Угоди про Асоціацію Україна-ЄС. З цього можна зробити висновок, що причиною відносно низького рівня офіційних доходів громадян нашої країни та недостатнього захисту їх продовольчих інтересів була і поки що залишається неефективна політична та відповідна їй економічна модель нашої країни.

Таблиця 2. 22

Фактори, що найбільше перешкоджають веденню бізнесу в Україні – порівняння показників звітного періоду та їх середньорічних значень*

Фактор	Значення звітного періоду, %	Середньорічне значення, %	Відхилення показника звітного періоду від середньорічного значення, ± в. п.	Характер впливу
Інфляція	16,3	9,2	7,1	негативний вплив збільшився
Часта зміна уряду	8,9	7,3	1,6	негативний вплив збільшився
Податкові ставки	9,7	8,6	1,1	негативний вплив збільшився
Недостатній рівень освіти робочої сили	2,5	1,8	0,7	негативний вплив збільшився
Недостатній потенціал для інновацій	1,8	1,2	0,6	негативний вплив збільшився
Регулювання обмінного курсу	4,3	3,8	0,5	негативний вплив збільшився
Корупція	13,9	14,0	-	стабільно негативний вплив
Політична нестабільність	12,1	12,2	-	стабільно негативний вплив
Низький рівень трудової дисципліни	1,9	1,9	-	стабільно негативний вплив
Низький рівень здоров'я громадян	1	1,5	-0,5	негативний вплив зменшився
Податкове регулювання	9,4	9,9	-0,5	негативний вплив зменшився
Недостатній розвиток інфраструктури	1,4	2,4	-1,0	негативний вплив зменшився
Злочинність і крадіжки	1,2	2,4	-1,2	негативний вплив зменшився
Обмежувальні норми трудового законодавства	1,7	3,3	-1,6	негативний вплив зменшився
Не ефективний бюрократичний апарат	6,9	8,7	-1,8	негативний вплив зменшився
Доступ до фінансів	7	11,9	-4,9	негативний вплив зменшився

* побудовано за даними [160-170]

Пріоритетним об'єктом державного захисту продовжує бути олігархічний капітал та доходи його власників. Про це свідчить попередній аналіз. Зокрема актуальність таких негативних факторів впливу як «інфляція», «корупція»,

«недостатній потенціал для інновацій», «політична нестабільність» вказують на те, що в Україні створено та штучно підтримується неконкурентне середовище головними бенефіціаріями якого є власники фінансово-промислових груп або, як їх іще називають, олігархи. Прямим свідченням спротиву реформам, які б поклали край монопольному диктату олігархічних груп у економіці є створення або підвищення існуючих бар'єрів входу в галузь (фармацевтичний ринок, автомобільний ринок, енергетичний ринок, газовий ринок та ринок нафти й нафтопродуктів, ринки авіаційних та залізничних перевезень, будівельних послуг тощо), саботаж судової реформи, блокування створення антикорупційного суду, другорядна роль Антимонопольного комітету України та надто м'яка відповідальність за порушення антимонопольного законодавства і багато ін.

2.3. Аналіз стану та причини зростання споживчих цін на продовольчому ринку України

Захист продовольчих інтересів громадян є нормою чинної Конституції України. Зокрема у Статті 48 (Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина») сказано: «Кожен громадянин має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [171]. Гарантоване Конституцією право громадянина України на достатнє харчування автоматично означає обов'язок держави забезпечити захист даного права. Таким чином захист продовольчих інтересів домогосподарств виходить за межі площини економічних інтересів, перетворюючи їх на об'єкт обов'язкового захисту з боку держави. Як бачимо, право на достатнє харчування йде першим у переліку життєвонеобхідних засобів до існування. Тому захист продовольчих інтересів домогосподарств є одним із найважливіших соціально-економічних завдань держави. Однак, як уже було сказано у I розділі, перешкодою у реалізації законного права громадян країни на захист їх продовольчих інтересів є ряд суперечностей об'єктивного та суб'єктивного характеру. Окремі суперечності містять ознаки, які свідчать, що вони перейшли

у стадію латентного соціального конфлікту – між домогосподарствами - споживачами продовольства, та фірмами, які займають виробництвом і збутом продовольства. Однією із таких характерних ознак є динаміка споживчих цін на вітчизняному продовольчому ринку. Актуальність даної проблеми пояснюється тим, що зусилля українського уряду по підвищенню доходів населення через збільшення рівня мінімальної заробітної плати, пенсій, соціальної допомоги і т.д., яке дає імпульс для підвищення оплати праці в приватному секторі економіки, частково нівелюються зростанням споживчих цін після кожного чергового зростання соціальних стандартів.

Динаміка зростання сукупних ресурсів домогосподарств та головних статей їх грошових доходів у цілому випереджають динаміку зростання споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої (табл. 2.23). Що, беззаперечно, є позитивним явищем. Однак слід звернути увагу на небезпечну тенденцію. Так, якщо динаміка зростання споживчих цін на продовольство є відносно стабільною, то приріст сукупних ресурсів домогосподарств та їх головних грошових джерел уповільнюється. Це стало видно при розподілі досліджуваного динамічного ряду 2000-2018рр. за 6-річні періоди. Найбільше уповільнення демонструють грошові доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості та пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою. Перше знижує мотивацію до підприємницької діяльності, друге робить вразливішими до негативної дії зростання споживчої інфляції найменш захищені соціальні верстви населення.

Причин зростання споживчих цін на продовольчі товари – декілька:

- 1) збурення попиту;
- 2) збурення пропозиції;
- 3) недостатній рівень конкуренції.

Збурення або інфляція попиту - пов'язана з дією монетарних факторів. Головною причиною, зазвичай, є надмірна емісія грошей. Зокрема, постійне підвищення соціальних гарантій, пенсій і т.д., при незмінній динаміці ВВП країни, призводить до перевищення попиту над існуючою пропозицією.

Таблиця 2.23

Динаміка індексу споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої і грошових доходів домогосподарств України за головними статтями

Рік	Індекс споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої, %	Сукупні ресурси в середньому на одне домогосподарство, у % до поперед. року	Оплата праці, у % до поперед. року	Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, у % до поперед. року	Пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, у % до поперед. року
2000	128,4	127,4	138,6	117,6	125,0
2001	107,9	123,1	135,4	159,1	139,4
2002	99,9	116,8	122,5	120,5	132,3
2003	106,3	116,5	122,2	123,8	105,1
2004	111,4	128,7	129,5	166,5	155,3
2005	116,2	144,9	147,5	161,4	156,7
Базовий індекс за 2000-2005рр.	1,9	4,0	5,4	7,5	5,9
2006	105,3	122,0	128,3	114,5	120,4
2007	109,7	124,8	130,5	141,1	121,2
2008	135,7	143,8	140,4	146,5	144,4
2009	111,9	104,2	101,1	100,3	117,3
2010	110,9	115,4	114,7	138,1	114,6
2011	106,4	110,7	113,7	83,5	109,4
Базовий індекс за 2006-2011рр.	2,1	2,9	3,1	2,7	3,1
2012	97,9	107,5	111,7	95,9	114,3
2013	97,8	107,9	107,4	107,9	107,9
2014	112,2	102,1	98,4	129,5	101,7
2015	145,9	114,6	110,9	121,3	107,0
2016	109	119,2	118,0	112,7	109,3
2017	117,7	130,9	146,9	110,7	114,4
2018	107,8	121,3	126,2	165,4	119,5
Базовий індекс за 2012-2018рр.	2,2	2,6	2,9	3,4	2,0
Базовий індекс цін за 2000-2018рр.	8,5	29,8	47,6	68,9	36,6

*розраховано за даними [172, 173]

Це викликає самоіндукуючу інфляцію, яка називається «зарплата - ціни». З формалізованої точки зору - це порушення закону рівноваги І. Фішера:

$$M \cdot V = Q \cdot P,$$

де: M – маса грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

Q – номінальний ВВП;

P – ринкові ціни.

В економіці кожне підняття мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії і т.д. призводить до збільшення ринкових цін, якщо рівень виробництва в країні залишається незмінним, або темп його зростання відстає від темпу зростання мінімальних соціальних гарантій. В українській економіці має місце чітке спрацювання даної закономірності (табл. 2.24). За останніх 19 років продуктивність праці в українській економіці зросла лише у 1,6 рази, із середньорічним темпом 2,7%, натомість середньорічне зростання мінімальної заробітної плати та пенсії становило 22 і 25% відповідно. Тому за аналізований період вони зросли у 34,3 та 55,3 рази відповідно. Особливо разючою дана невідповідність була в останніх п'ять років – при скороченні продуктивності праці із середньорічним темпом -1,1%, темп зростання мінімальної заробітної плати був найвищий +22,4%. Отже, українська економіка знаходиться у надзвичайно важкій ситуації – з одного боку необхідно суттєво підвищувати соціальні стандарти, передусім мінімальну заробітну плату, пенсію, проте, з іншого – при фактичній продуктивності праці цього робити не можна, тому що таке підвищення спровокує черговий виток інфляції.

Єдиним виходом із даної ситуації є модернізація української економіки – впровадження сучасних видів техніки та технологій в усіх сферах суспільного виробництва. Даній меті має бути підпорядкована уся соціально-економічна політика держави – починаючи від реформування системи освіти і закінчуючи створенням сприятливого інвестиційного клімату. Ми не випадково вказали на нагальну необхідність реформування системи освіти. Адже в українській економіці має місце гострий дефіцит кваліфікованих кадрів із сучасною технічною освітою – інженерів, фахівців ІТ-сфери, технологів, конструкторів, хіміків, архітекторів, працівників бюро НДДКР і т.д.

Таблиця 2.24

Динаміка зростання реального ВВП на душу населення та мінімальних соціальних гарантій в Україні, у % до попереднього року

Рік	Реальний ВВП на душу населення	Мінімальна заробітна плата	Мінімальна пенсія
2001	110	108,6	140,7
2002	106,3	132,8	129,3
2003	110,5	119,5	105,2
2004	112,6	119,0	153,2
2005	103,8	140,5	435,2
2006	108,3	118,0	110,5
Середньорічний темп зростання в 2001-2006рр., %	108,5	122,6	155,4
2007	108,9	119,1	112,6
2008	102,8	122,3	119,5
2009	85,2	123,8	105,7
2010	104,5	134,3	138,9
2011	105,8	108,5	108,1
2012	100,4	114,0	109,8
Середньорічний темп зростання в 2007-2012рр., %	101,0	120,1	115,3
2013	100,3	104,4	106,7
2014	93,7	105,5	105,6
2015	90,6	113,1	113,2
2016	102,9	116,1	116,1
2017	102,5	200,0	103,9
2018	103,9	116,3	108,8
Середньорічний темп зростання в 2013-2017рр., %	98,9	122,4	109,0
Базовий індекс	1,6	34,3	55,3
Середньорічний темп зростання в 2000-2018рр., %	102,7	121,7	125,0

*розраховано за даними [131, 137, 174, 175]

За останньою методологією класифікації факторів виробництва, висококваліфікований найманий працівник із хорошою освітою є уже не просто ресурсною одиницею «праця», він є елементом ресурсної бази вищого порядку – «людський капітал». Сама назва «людський капітал» вказує на те, що його формування передбачає тривалий процес та необхідність понесення

відповідних витрат – повноцінне виховання самодостатнього та відповідального члена суспільства, який веде здоровий спосіб життя, має якісну шкільну освіту та якісну освіту у вищому навчальному закладі, можливість працевлаштуватися на роботу із гідною оплатою праці за фахом. За деякими підрахунками, для підготовки одного фахівця ІТ-сфери у Західній Європі держава несе витрати у сумі не менше, ніж 100 тис. євро. Отже, назва фактору виробництва «людський капітал» є не просто даниною гуманізації суспільного виробництва та піднесення ролі найманого працівника на значно вищий рівень у соціальній ієрархії. Це свідчення того, що для підготовки висококваліфікованого робітника, суспільство має здійснити цілком конкретний розмір капіталовкладення – інвестицію у розвиток необхідних для суспільного виробництва фізичних та розумових здібностей індивіда. На початку 90-их рр.. ХХ ст. у США були проведені розрахунки, які показали, що кожен долар потрачений на систему національної освіти давав приріст ВВП у розмірі 10 \$.

Інфляція попиту посилюється дефіцитом продовольчих товарів на окремих сегментах внутрішнього продовольчого ринку, зумовленим надмірним експортом відповідної продукції. Найбільш очевидним даний зв'язок є на ринку м'яса та м'ясних продуктів (табл. 2.25). Середньорічний темп зростання обсягів виробництва у 2000-2017рр. нижчий, ніж аналогічний показник по фонду споживання – 1,9% проти 2%. Всередині динамічного ряду темп змін – неоднорідний. Зокрема, за період з 2013 по 2017рр. обсяги виробництва збільшилися лише на 5%, оскільки темпи приросту виробництва у даному проміжку часу – найменші порівняно із 2004-2012рр. Натомість у 2013-2017рр. майже у чотири рази збільшився експорт м'яса, а приріст імпорту за цей період був від'ємним.

Ще одним чинником, який створював невизначеність щодо здатності внутрішнього ринку задовольнити потреби українських споживачів у даній продукції, був і залишається від'ємний обсяг запасів м'яса та м'ясопродуктів на кінець календарного року (змiна запасiв = запаси на кiнець року – запаси на

початок року). У сумі усі ці чинники генерували побоювання щодо дефіциту м'яса і м'ясопродуктів на внутрішньому ринку.

Таблиця 2.25

Баланс м'яса та м'ясних продуктів України, тис. тонн

Рік	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Імпорт	Всього ресурсів	Експорт	Витрачено на нехарчові цілі	Фонд споживання
2000	1663,0	-82,0	38,0	1783,0	163,0	9,0	1611,0
2001	1517,0	-15,0	86,0	1618,0	98,0	7,0	1513,0
2002	1648,0	10,0	85,0	1723,0	146,0	7,0	1570,0
2003	1725,0	7,0	123,0	1841,0	184,0	7,0	1650,0
середньорічний темп зростання у 2000-2003рр., %	100,9	x	134,1	100,8	103,1	93,9	100,6
базовий індекс 2000-2003рр., %	1,04	x	3,24	1,03	1,13	0,78	1,02
2004	1600,0	16,0	366,0	1950,0	110,0	13,0	1827,0
2005	1597,0	-11,0	325,0	1933,0	82,0	7,0	1844,0
2006	1723,0	-2,0	278,0	2003,0	29,0	7,0	1967,0
2007	1912,0	-20,0	245,0	2177,0	45,0	7,0	2125,0
середньорічний темп зростання у 2004-2007рр., %	102,6	x	118,8	104,3	70,3	100,0	106,5
базовий індекс 2004-2007рр., %	1,11	x	1,99	1,18	0,24	1,00	1,29
2008	1906,0	76,0	550,0	2380,0	28,0	12,0	2340,0
2009	1917,0	16,0	439,0	2340,0	40,0	10,0	2290,0
2010	2059,0	-3,0	378,0	2440,0	48,0	8,0	2384,0
2011	2144,0	-37,0	244,0	2425,0	79,0	7,0	2339,0
2012	2210	23	423	2610	125	7	2478
середньорічний темп зростання у 2008-2012рр., %	102,9	x	111,5	103,7	122,7	100,0	103,1
базовий індекс 2008-2012рр., %	1,16	x	1,73	1,20	2,78	1,00	1,17
2013	2389,0	-20,0	332,0	2741,0	182,0	9,0	2550,0
2014	2360,0	-18,0	201,0	2579,0	218,0	8,0	2325,0
2015	2323,0	-1,0	158,0	2482,0	245,0	8,0	2179,0
2016	2324,0	-2,0	182,0	2508,0	303,0	10,0	2195,0
2017	2318	-5	233	2556	351	10	2195
середньорічний темп зростання у 2013-2017рр., %	101,0	x	94,3	100,7	130,8	107,4	98,7
базовий індекс 2013-2017рр., %	1,05	x	0,75	1,03	3,84	1,43	0,94
середньорічний темп зростання у 2000-2017рр., %	101,9	x	110,3	102,2	104,0	100,7	102,0
базовий індекс 2000-2017рр., %	1,39	x	4,79	1,41	1,86	1,11	1,36

розраховано на основі даних [103-113]

Що суттєво посилилися у зв'язку із скороченням поголів'я свиней через поширення збудника АЧС. Споживачі у разі дефіциту або надмірних цін на свинину або яловичину, переключаються на споживання більш дешевого курячого, чим спричиняють значне збільшення попиту, який неможливо забезпечити в короткостроковій перспективі. Тому ціни на відповідну продукцію демонструють постійне зростання. За висновком експертів Антимонопольного комітету України експортоорієнтовність учасників ринку м'яса зменшує пропозицію на внутрішньому ринку і призводить до збільшення цін [37, 176].

Збурення або інфляція пропозиції – це тип інфляції, що проявляється підвищенням рівня ринкових цін внаслідок зростання витрат на придбання виробничих ресурсів. Самою руйнівною формою інфляції пропозиції є стагфляції – економічна криза під час якої зростання цін поєднується з падінням обсягів виробництва. Вперше у новітній історії українська економіка зіштовхнулася із стагфляцією в першій половині 90-их рр. ХХ ст., коли ціни на енергоносії (нафту) за рік зросли у кілька разів – енерговитратне суспільне виробництво зупинилося.

На нашу думку в Україні найбільший вплив на зростання споживчих цін на продовольчі товари здійснюють закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію та ціни на промислові товари. Як бачимо, спостерігається достатньо очевидна синхронність зміни динаміки цін (рис. 2.7). Припущення по результатах графічного аналізу підтверджуються і кореляційно-регресійним аналізом у якому між індексом цін на продукти харчування і безалкогольні напої (Y), індексом цін виробників промислової продукції (x_1) та індексом цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (x_2) виявлено зв'язок високої щільності – $R = 0,693$. Таким чином, одним із найбільш дієвих чинників стабілізації цін на продукти харчування і безалкогольні напої, є стабілізації цін вхідних ресурсів промислового та сільськогосподарського виробництва – електроенергії, паливно-мастильних матеріалів, сировини та напівфабрикатів тощо.

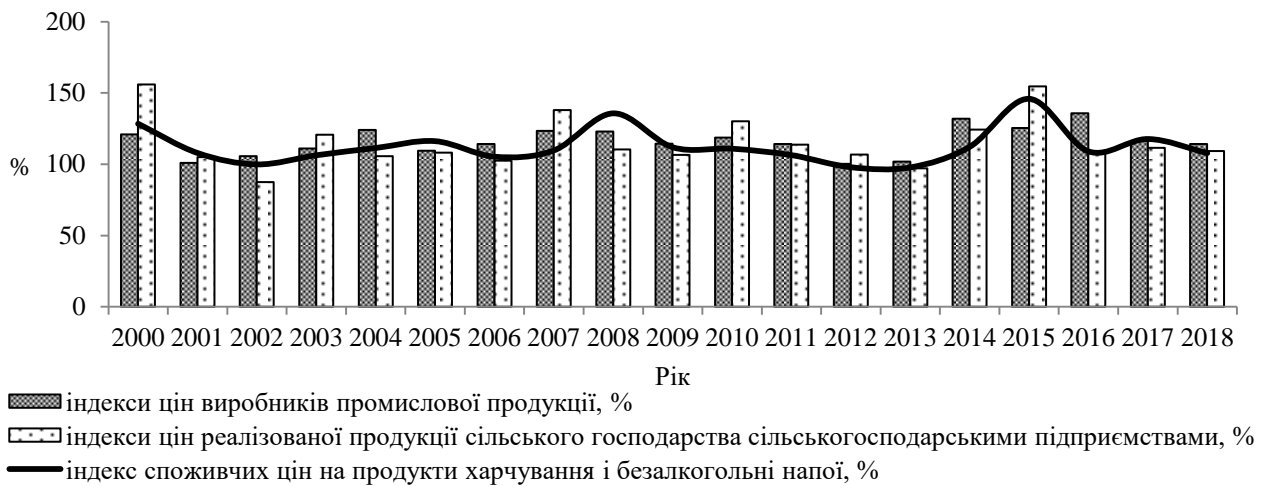

Рис. 2.7. Динаміка зростання цін виробників промислової продукції, цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами та цін на продукти харчування та безалкогольні напої в Україні, у % до попереднього місяця

побудовано за даними [172, 177, 178]

Недостатній рівень конкуренції є однією із головних причин необґрунтованого підвищення цін на продовольчі товари. Зокрема за висновками фахівців Антимонопольного комітету України, на внутрішньому продовольчому ринку є щонайменше чотири сегменти на яких домінують олігополії:

- ринок м'яса птиці є загальнодержавним ринком зі структурними ознаками олігополії на рівні виробництва. АМК України проводить дослідження загальнодержавного ринку м'яса курячого, оскільки саме воно становить понад 90% у загальному обсязі реалізації м'яса птиці [176];

- ринок яєць курячих є загальнодержавним ринком зі структурними ознаками олігополії. АМК України здійснює дослідження ринку яєць курячих на предмет дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції [176];

- ринок олії соняшникової рафінованої бутильованої є загальнодержавним ринком. За попереднім дослідженням ринок є олігопольним із домінуванням двох основних гравців [176];

- структура ринку реалізації цукру в Україні на рівні виробництва наближається до олігопольного. Сумарна частка трьох найбільших виробників перевищує 43%, а семи найбільших – 54%. Частка групи компанії «Астарта-Київ» на ринку цукру становить 28% [176].

Процес ціноутворення на вказаних сегментах продовольчого ринку є предметом постійної уваги АМК України. Тому що олігопольна структура ринку сприяє укладанню картельних змов. Жижиан П. відмічає, що в 2015 році АМК України виступив із заявою: «Ринок продуктового ритейлу в Києві працює в режимі суттєвого обмеження конкуренції через узгоджені дії його основних учасників, що призводить до необґрунтованого завищення цін на продовольчі товари в продуктивних мережах на 20-30% і більше... АМКУ рекомендував 13 найбільшим торговельним мережам знизити ціни на продовольчі товари» [179]. А у виданні «Корреспондент.net» з цього приводу відмічають: «...З 21 лютого по 28 лютого 2015 року, комітет почав дослідження діяльності супермаркетів Києва, Львова, Дніпропетровська, Одеси та Харкова. Попередній аналіз показав, що окремі торгові мережі в питанні ціноутворення на окремі продовольчі товари допустили зростання роздрібних цін випереджаючими темпами:

- при підвищенні закупівельної ціни на крупу гречану на 16% роздрібні ціни збільшилися на 39%;
- при підвищенні закупівельної ціни на борошно пшеничне на 58% роздрібні ціни збільшилися на 70%;
- при майже незмінній закупівельній ціні на сіль кам'яну протягом лютого місяця поточного року роздрібні ціни підвищилися на 13%.

Тобто середня маржа між закупівельною і роздрібною ціною на окремі продовольчі товари в період підвищеного попиту населення зросла більш, ніж на 50%» [180].

29 квітня 2015 року АМК України розглянув справу про картельну угоду між великими продуктивими торговими мережами та дослідницькою компанією «АСНІЛЬСЕН Юкрейн». Розмір накладеного на відповідачів у

справі (19 суб'єктів господарювання) штрафу становив 203,616 мільйона гривень (у середньому 0,1% їхнього обігу, тоді як максимальний обсяг - до 10% річного обігу). Сума штрафу є незначною з огляду на те, що за три роки, за підрахунками АМК України, відповідачі отримали 50-60 мільярдів додаткових надходжень, тоді як фактична торгова націнка відповідачів становила 45% проти обґрунтованих 15,54%. Таку суму АМКУ виставив через те, що ритейлери продемонстрували готовність до співпраці, хоч і не визнали провини [181].

Окрім суто ситуації на самому продовольчому ринку, важливими чинниками формування цін на продукти харчування, як уже було сказано, є ціни на промислові товари та транспортні послуги. Пояснюється це тим, що зростання вартості вугілля, газу, електроенергії, паливно-мастильних матеріалів, добрив, отрутохімікатів тощо, послуг сторонніх транспортних організацій, генерує зростання оптово-відпускних та роздрібних цін на продовольчі товари на стадіях: сільськогосподарське виробництво, промислова переробка сільськогосподарської сировини, транспортування. І, як показує дослідження, це найбільш виконцентровані ринки України на яких панують монополії. Зокрема про це йдеться у звіті Антимонопольного комітету України за 2017 рік: «Ринок генерації електричної енергії, з урахуванням Правил Оптового ринку електричної енергії України, є лише умовно конкурентним... До основних виробників електричної енергії відносяться ДП «НАЕК «Енергоатом», генеруючі компанії Групи ДТЕК, ПАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» та ПАТ «Донбасенерго», у яких загальна встановлена потужність генеруючого обладнання становить понад 90% загальної потужності, встановленої у виробників електричної енергії, та які разом виробляють понад 90% електричної енергії від загальнодержавного обсягу виробництва» [176]. У цьому звіті також відмічається, що на внутрішньому ринку електроенергії існують адміністративні бар'єри, які перешкоджають здійсненню господарській діяльності з постачання імпортової електричної енергії до ОРЕ України та пояснюється низький ступінь відкритості оптового

ринку для імпорту електричної енергії, про що свідчать результати аналізу ступеня відкритості ринку [176].

До головних проблем, які свідчать про зловживання монополієм становившим ключових операторів ринку також відносяться:

- відсутність цінової конкуренції між учасниками ринку під час продажу електричної енергії ДП «Енергоринок»;
- непрозорість тарифоутворення для теплоелектростанцій [176].

На ринку природного газу виявлено наступні проблеми, що пов'язані із функціонуванням монополій:

- запровадження плати за послуги з розподілу природного газу (абонплати) за відсутності чіткого механізму розрахунків показників;
- встановлення загальнобудинкових лічильників природного газу та створення нерівних умов при встановленні різних категорій лічильників;
- відсутність конкуренції на ринку постачання природного газу для потреб побутових споживачів та використання НАК «Нафтогаз України» договорів з теплопостачальними підприємствами, які відмінні від примірних;
- неправомірні вимоги операторів газорозподільчих мереж щодо відновлення існуючої проектно-технічної документації;
- неправомірне припинення газопостачання; штучне завищення вартості послуг наданих операторами газорозподільних механізмів;
- затягування строків виконання договору на приєднання [176].

На ринку бензину, дизельного палива та скрапленого вуглеводневого газу як моторного пального (СВГ), кам'яного вугілля виявлено наступні проблеми, що пов'язані із функціонуванням монополій:

- обмежений доступ до ресурсу. З огляду на імпортозалежність ринків нафтопродуктів та СВГ, реалізацію переважного обсягу пального потужними гравцями на ринку в межах вертикально-інтегрованих компаній, більш дрібні учасники ринку обмежені в доступі до оптового ресурсу пального;
- існування інформаційної асиметрії на ринку;
- відсутність нормативної бази щодо формування запасів нафтопродуктів;

- імпортозалежність українських ринків бензинів, дизельного палива та СВГ;
- наявність пального в Україні невизначеного походження та сумнівної якості [176].

Таким чином, значний потенціал стабілізації споживчих продовольчих цін знаходиться в площині демонополізації української економіки – продовження програми приватизації, здійснення прозорих тендерних процедур, посилення антимонопольного законодавства у частині попередження та припинення колективного домінування, підвищення розміру штрафів за антиконкурентні змови, безкомпромісна боротьба та викорінення рейдерства, завершення судової реформи тощо.

Висновки до 2 розділу

1. Серед європейських країн Україна має найгірший показник економічної доступності продовольства для своїх громадян, хоча володіє одним із найбільших у світі аграрних потенціалів і входить у п'ятірку найбільших світових експортерів зерна. Населення країни недоспоживає цінні, у харчовому відношенні, продукти харчування.

2. Актуальною проблемою вітчизняного продовольчого ринку є безпечність та якість продовольчих товарів. Через дію мораторію на перевірки бізнесу, вітчизняні і закордонні виробники реалізують фальсифіковані продовольчі товари. Це головна причина того, що впродовж останніх років постійно зростає кількість харчових отруень.

3. Середньомісячний дефіцит сукупних витрат на 1 особу в 2016р. становив 373грн. або 12,1%. У масштабах усього населення країни річний дефіцит сукупних витрат домогосподарств склав 190,6 млрд. грн. Враховуючи, що головним джерелом витрат домогосподарств є їхні доходи, населення країни недоотримало більш, ніж 190,6 млрд. грн. Це було головною перешкодою для повного задоволення його економічних, в першу чергу продовольчих інтересів.

4. Найбільш вразливими групами населення щодо порушення їх продовольчих інтересів крім неповнолітніх є безробітні, непрацюючі пенсіонери, самотні матері тощо. Представників усіх цих груп об'єднує спільна ознака – недостатній рівень доходів. Головними причинами низьких доходів населення України є несправедливий розподіл національного доходу та низька продуктивність праці.

5. Інфляція попиту посилюється дефіцитом продовольчих товарів на окремих сегментах продовольчого ринку України, зумовленим надмірним експортом відповідної продукції.

6. Одним із найбільш дієвих чинників стабілізації цін на продукти харчування і безалкогольні напої на внутрішньому ринку України, є стабілізація цін вхідних ресурсів промислового та сільськогосподарського виробництва – електроенергії, паливно-мастильних матеріалів, сировини та напівфабрикатів тощо.

7. До головних чинників необґрунтованого підвищення цін на продовольчі товари відноситься недостатній рівень конкуренції в українській економіці. Для його підвищення необхідно: продовжити програму приватизації, забезпечити здійснення прозорих тендерних процедур, посилити антимонопольне законодавство у частині попередження та припинення колективного домінування, підвищити розміри штрафів за антиконкурентні змови, провадити безкомпромісну боротьбу та викорінення рейдерства, завершити судову реформи тощо.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ

3.1. Згладжування сезонних коливань продовольчих цін

Одним із найбільш деструктивних факторів впливу на продовольчі інтереси населення країни є зростання індексу споживчих цін на продовольчі товари та безалкогольні напої. Тому антиінфляційна політика держави повинна бути спрямована, передусім, на уповільнення зростання споживчої інфляції.

Таблиця 3.1

Рейтинг зростання споживчих цін на продовольчі товари та безалкогольні напої за 2001-2018рр., базовий індекс цін за відповідний період*

Продукт харчування	2001-2004рр.	2005-2008рр.	2009-2012рр.	2013-2018рр.	2001-2018рр.	Ранг зростання за 18р.
Фрукти	1,73	3,90	1,05	1,99	14,06	1
Молоко	1,53	2,14	1,33	2,49	10,81	2
Масло	1,24	1,87	1,60	2,66	9,91	3
Хліб	1,19	1,73	1,43	2,96	8,7	4
Сир і м'який сир	1,36	1,87	1,42	2,33	8,44	5
М'ясо та м'ясопродукти	1,69	1,77	1,23	2,25	8,28	6
Олія соняшникова	1,61	1,56	1,43	2,16	7,73	7
Риба та продукти з риби	1,64	1,69	1,28	2,16	7,65	8
Безалкогольні напої	1,12	1,55	1,56	2,4	6,5	9
Інші їстівні тваринні жири	1,90	1,47	0,87	2,28	5,52	10
Макаронні вироби	1,22	1,58	1,32	2,35	5,98	11
Цукор	1,15	1,31	1,46	2,04	4,5	12
Яйця	1,31	1,74	0,71	2,3	3,72	13
Овочі	0,62	1,29	0,49	1,79	0,72	14
Продукти харчування та безалкогольні напої	1,35	1,75	1,22	2,29	6,62	x

*розраховано за даними [172]

Лідерами зростання цін за період 2001-2018рр. є фрукти, молоко та молокопродукти, хліб, м'ясо та м'ясопродукти (табл. 3.1). Слід відмітити, що, в числі іншого, якість харчування людини визначається саме достатністю в ньому продуктів тваринного походження та вітамінних продуктів, які є незамінними у

здоровому раціоні. Проте при обмеженому бюджеті, домогосподарство буде комбінувати продукти, які при відносно меншій ціні забезпечать достатню поживність – менше продуктів тваринного походження та свіжих фруктів, і більше дешевших вуглеводмісних продуктів (картопля, цукор, макаронні вироби, крупи) та жирів (сало-сирець, рослинна олія, маргарини).

Однак аналіз динаміки цін на окремі види продовольства не дозволяє відповісти на питання щодо впливу того чи іншого продукту харчування на формування індексу споживчих цін. З даними Державної служби статистики України вагова структура для розрахунку індексу споживчих цін за Класифікацією індивідуального споживання за цілями за 2016-2018рр. у частині формування індексу споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої (100%) мала наступний вигляд (табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Вага продуктів харчування у формуванні індексу споживчих цін
продовольчих товарів і безалкогольних напоїв, %*

Продукт харчування	Рік			Середнє за 3р.,%
	2016	2017	2018	
М'ясо та м'ясопродукти	22,16	21,75	22,90	22,27
Молоко та молочні продукти (незбирана та кисломолочна продукція)	10,45	10,40	11,05	10,63
Овочі	7,87	7,88	7,35	7,70
Хліб	7,28	7,04	6,73	7,02
Фрукти	6,46	6,78	6,96	6,73
Риба та продукти з риби	6,40	5,92	6,43	6,25
Безалкогольні напої	3,70	5,28	4,79	4,59
Олія соняшникова	4,41	4,28	3,57	4,09
Борошно, крупи	3,76	3,61	3,24	3,54
Цукор	3,26	3,29	3,03	3,19
Яйця	2,86	2,27	2,37	2,50
Макаронні вироби	2,45	2,48	2,38	2,44
Сало	2,32	1,92	2,05	2,10
Картопля	1,69	1,69	1,67	1,68
Інші продукти харчування	14,93	15,41	15,48	15,27

*розраховано за даними [182]

Як бачимо, в середньому на тваринницьку групу продуктів харчування (м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молочні продукти, яйця, риба та продукти з риби) припадає 41,7% впливу на формування індексу споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої. До того ж, вони входять у першу шістку продуктів харчування, яка демонструють найвищі темпи приросту відповідних роздрібних цін (табл. 3.2). Тому визначення умов та факторів, які впливають на динаміку цін на тваринницьку групу продуктів харчування є одним із найважливіших завдань в рамках антиінфляційної політики уряду.

Для виявлення стійких тенденцій у ціновій динаміці продуктів харчування було розраховано кумулятивні значення зростання цін для кожного виду продовольства для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси) (рис. 3.1).

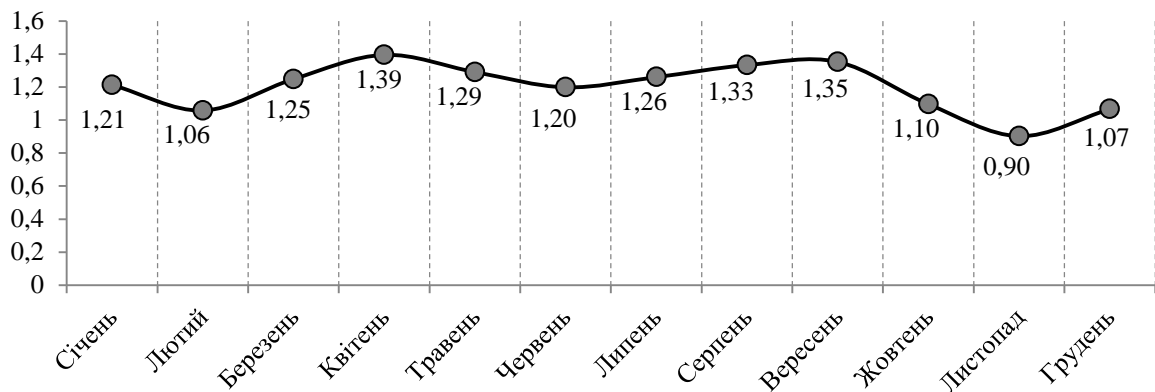

Рис. 3.1. Кумулятивні значення зростання цін на м'ясо і м'ясопродукти для кожного місяця календарного року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

Як бачимо, на внутрішньому ринку м'яса та м'ясопродуктів має місце три періоди впродовж календарного року, коли спостерігається пікове зростання цін. Перший - у січні; другий – у квітні; третій – у липні-вересні.

На нашу думку, серед усіх причин, які зумовлюють підвищення товарних цін, найголовнішою є дефіцит – тимчасове або постійне перевищення попиту над пропозицією. Для перевірки цього припущення на конкретному ринку,

аналогічно цінам на м'ясо та м'ясопродукти, були проведені розрахунки щодо сезонності виробництва даної продукції впродовж календарного року за кумулятивними даними 2001-2018рр. (рис. 3.2). На перший погляд характер графіків не дає підстави говорити про наявність очікуваної синхронності – при зменшенні сезонного виробництва мають зростати ціни. Однак за логікою формування кон'юнктури ринку - між відчуттям дефіциту внаслідок зменшення обсягів виробництва та відповідним зростанням ринкової ціни має бути присутній часовий лаг тривалістю приблизно 1 місяць, в тому числі за рахунок наявності невикористаних товарних запасів.

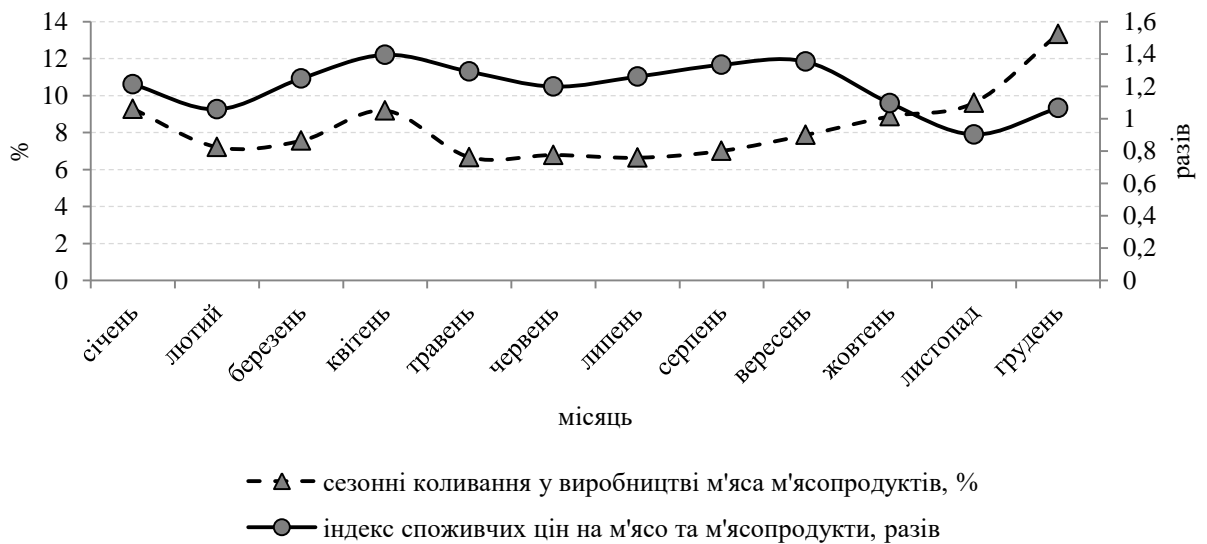

Рис. 3.2. Сезонність у виробництві м'яса та м'ясопродуктів, розрахована на основі кумулятивних даних за період 2001-2018рр.; кумулятивні значення зростання цін на м'ясо і м'ясопродукти для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172, 183]

Для перевірки даної гіпотези був проведений кореляційний аналіз у якому функціональною ознакою (Y) було зростання цін із зміщенням вперед на 1 місяць, а факторною (x) – сезонні коливання у виробництві м'яса та м'ясопродуктів. Результати аналізу показали високий ступінь зв'язку – $r = 0,69$. Рівняння регресії: $Y = 1,629 - 0,05x$. Отже, як і очікувалося – характер зв'язку не лише тісний, але й обернений. Розрахований коефіцієнт еластичності (E)

показує, що при зменшенні місячних обсягів виробництва м'яса та м'ясопродуктів на 1% ціни зростають на 0,05%.

Показником який характеризує достатність продовольчого ресурсу на внутрішньому ринку є рівень самозабезпечення:

$$P_c = \frac{B}{\Phi C + ВНЦ} \cdot 100\% ,$$

де: P_c – рівень самозабезпечення;

B – виробництво;

ΦC – фонд споживання;

$ВНЦ$ – витрати на нехарчові цілі (на корм, втрати та ін.).

Починаючи з 2014 року, на вітчизняному ринку м'яса та м'ясопродуктів рівень самозабезпечення перевищує 100% (рис. 3.3).

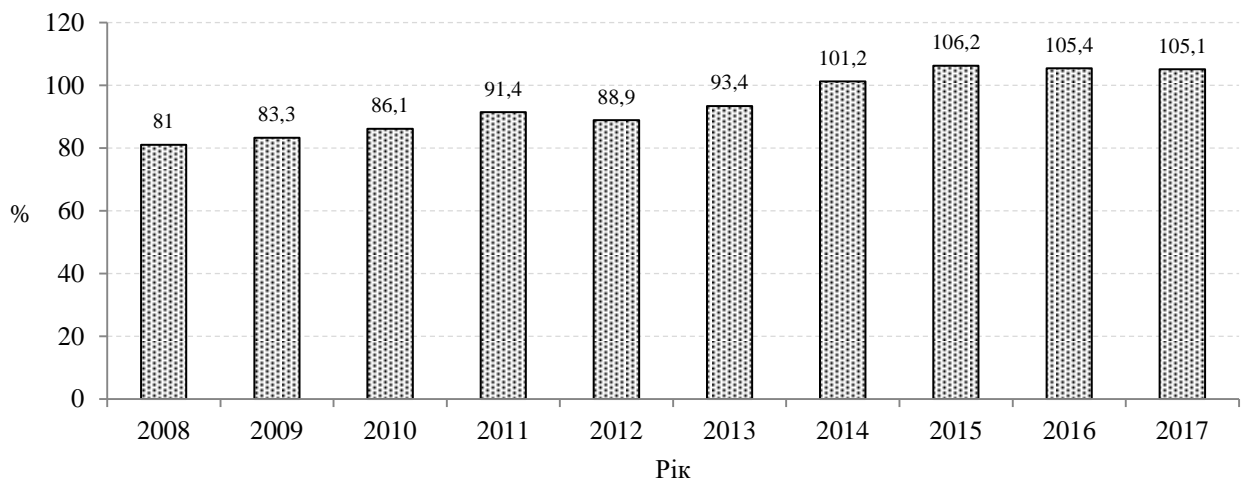

Рис. 3.3. Рівень самозабезпечення м'ясом та м'ясопродуктами внутрішнього ринку України, %*

*побудовано за даними [104-113]

Отже, у масштабах календарного року дефіцит – відсутній. Проте, якщо розглянути деталізований баланс даного виду продовольства, то можна побачити, що експорт м'яса та м'ясопродуктів у сукупності з фондом споживання та витратами на нехарчові цілі у сумі перевищують обсяги виробництва. Дефіцити, які виникають вдається покривати лише за рахунок імпорту (табл. 2.25).

Дана проблема стає особливо очевидна про розгляді балансу у розрізі окремих видів м'яса та м'ясопродуктів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Баланс м'яса за основними видами на внутрішньому ринку України в 2017р.,

тис. тонн*

Стаття	Яловичина і телятина		Свинина		М'ясо птиці		Інші види м'яса	
	2016р.	2017р.	2016р.	2017р.	2016р.	2017р.	2016р.	2017р.
Виробництво	376	364	748	736	1167	1185	33	33
Зміна запасів на кінець року	-1	-1	0	-2	-1	-2	0	0
Імпорт	16	13	80	95	85	120	1	5
Усього ресурсів	393	378	828	833	1253	1307	34	38
Експорт	46	14	13	14	241	272	3	6
Витрачено на нехарчові цілі	1	1	4	5	4	3	1	1
Фонд споживання	346	318	811	814	1008	1032	30	31

*побудовано за даними [104-113]

Так, наприклад, рівень самозабезпечення свининою в 2017р. становив 89,9%, зменшившись проти попереднього року на 1,9 в.п., тому її експорт у розмірі 6 тис. т посилював дефіцит на внутрішньому ринку. Незначні кінцеві запаси у розмірі 2 тис. т не могли покрити дефіцит, який був ліквідований лише завдяки імпорту. Від'ємний баланс вдалося вирівняти лише завдяки імпорту 95 тис. т продукції. На ринку м'яса птахів у 2017р. рівень самозабезпечення становив 114,5%. Проте фонд споживання разом із експортом та витратою на нехарчові цілі створили дефіцит у розмірі 122 тис. т, який вдалося покрити лише завдяки 120 тис. т імпорту.

Ліквідація тимчасових дефіцитів певного виду продукції за допомогою імпорту – це нормальна світова практика, яка застосовується і в ЄС. Проте, якщо ми беремо до уваги такий чутливий до якості продукції чинник, як споживчий попит на свіжу продовольчу продукцію, то тут виникають певні труднощі із просування імпортного м'яса на внутрішній ринок України. Проблема імпортного м'яса полягає в тому, що це, переважно, продукція

глибокої заморозки. Вона не спроможна покривати дефіцит свіжого м'яса (продукцію первинної обробки) на ринку кінцевої продукції і спрямовується на промислову переробку. Тому на ринку м'яса та м'ясопродуктів у сегменті свіжого м'яса виникає дефіцит, який у короткостроковому періоді не можна покрити, що й зумовлює підвищення цін. Отже, на внутрішньому ринку м'яса та м'ясопродуктів відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які зумовлюють підвищення споживчих цін на даний вид продовольства, особливо в сегменті свіжого м'яса (табл. 3.4). Слабким місцем у запропонованому балансі (табл. 3.4) є помісячний розподіл річного фонду споживання та витрат на нехарчові цілі.

Таблиця 3.4

Баланс м'яса та м'ясопродуктів у розрізі місяців 2017 року, тис. т*

Місяць	Виробництво	Запаси на початок року	Фонд споживання	Витрати на нехарчові цілі	Експорт	Імпорт	Профіцит (+) / дефіцит (-)
Січень	187,4	5,0	182,9	0,83	21,0	19,0	6,7
Лютий	165,3	х	182,9	0,83	26,5	14,7	-30,3
Березень	186,3	х	182,9	0,83	31,6	17,6	-11,4
Квітень	183,9	х	182,9	0,83	25,3	16,1	-9,0
Травень	197,0	х	182,9	0,83	27,9	17,4	2,7
Червень	173,2	х	182,9	0,83	29,8	19,2	-21,1
Липень	177,8	х	182,9	0,83	32,9	22,6	-16,1
Серпень	185,5	х	182,9	0,83	32,2	22,3	-8,2
Вересень	182,4	х	182,9	0,83	31,0	24,2	-8,1
Жовтень	197,5	х	182,9	0,83	30,1	22,9	6,5
Листопад	186,6	х	182,9	0,83	35,8	20,2	-12,7
Грудень	295,1	х	182,9	0,83	27,0	16,7	101,1

*розраховано за даними [105, 184]

Це пояснюється відсутністю у офіційній статистичній базі України даних щодо щомісячних обсягів використання продовольчих ресурсів по даних статтях балансу. Хоча з високою ймовірністю можна припустити наявність сезонності у внутрішньому споживанні м'яса та м'ясопродуктів. Про це свідчить

характер зв'язку між досліджуваними величинами на рис. 3.1 з урахуванням місячного лагу реакції цін на зміни обсягів виробництва. Перший період зростання цін у січні пов'язаний із зменшенням обсягів виробництва продукції та збільшенням обсягів споживання у зв'язку із новорічними та різдвяними святами. Другий період зростання цін пов'язаний, ймовірно, із перевищенням темпів зростання обсягів споживання над темпами виробництва, у зв'язку із великодніми святами. Третій період зростання цін пов'язаний із зменшенням обсягів виробництва та збільшенням обсягів споживання у зв'язку із зростанням сезонного попиту з боку відпочиваючих (період відпусток, пікніків, туристичних подорожей тощо).

На ринку молочної продукції також прослідковується сезонна динаміка цінових коливань – пікове зростання цін спостерігається в жовтні, листопаді та грудні (рис. 3.4-3.6).

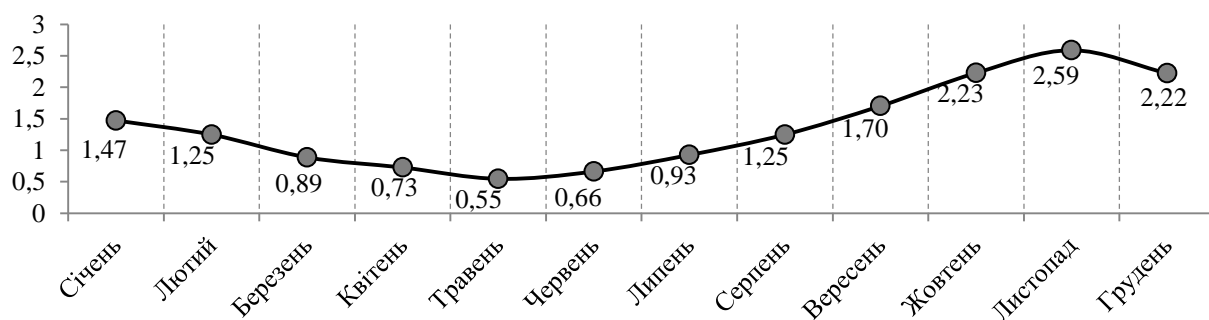

Рис. 3.4. Кумулятивні значення зростання цін на молоко для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

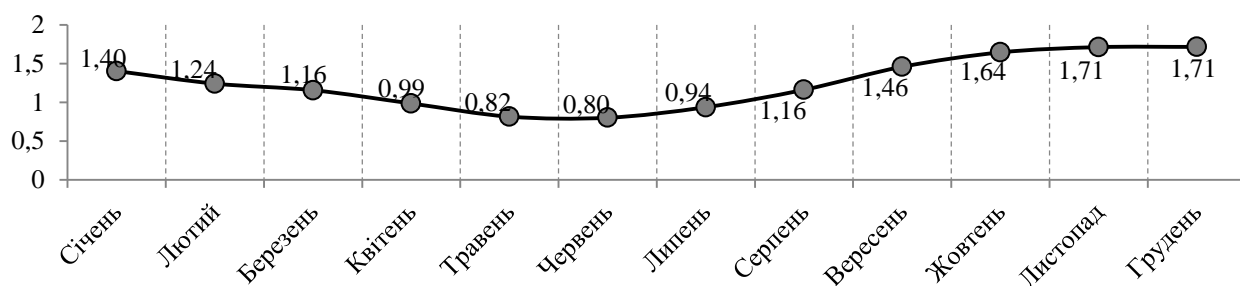

Рис. 3.5. Кумулятивні значення зростання цін на масло для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

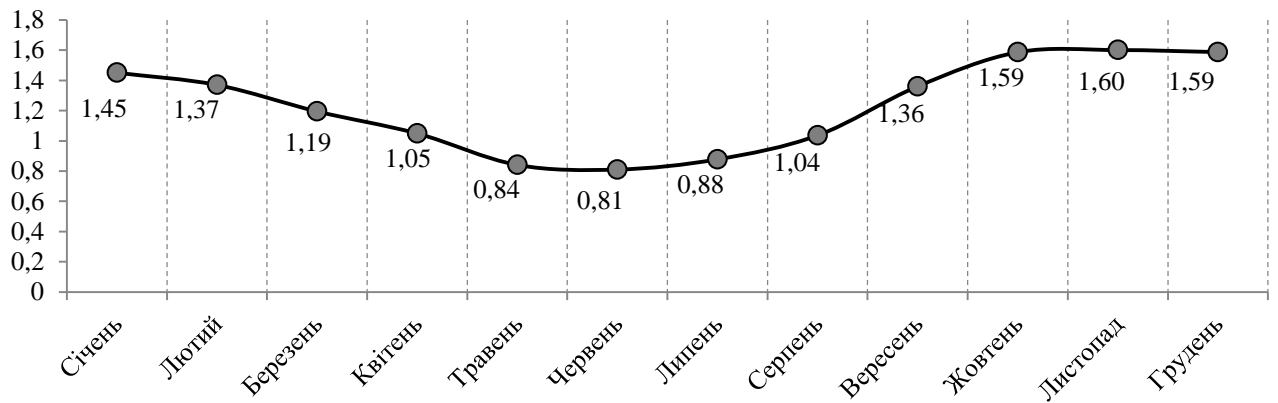

Рис. 3.6. Кумулятивні значення зростання цін на сир і м'який сир для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

Ціни на молоко, масло та сири виявляють синхронну динаміку (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Кореляційна матриця щільності зв'язку між кумулятивними значеннями зростання цін на масло, молоко і сири для кожного місяця року за період 2001-2018рр.*

Продукт харчування	Масло	Молоко	Сир та м'який сир (творог)
Масло	1	0,90213857	0,96719883
Молоко	0,902138566	1	0,96909397
Сир та м'який сир (творог)	0,96719883	0,96909397	1

*розраховано за даними [172]

Як бачимо, щільність зв'язку між зміною цін на різні види молочної продукції є тісною в усіх випадках. Що вказує на однаковий характер умов та факторів, що впливають на формування цін базових видів молочної продукції на внутрішньому ринку. Між графіками виробництва молкосировини та молочних продуктів прослідковується синхронність змін – із зменшенням виробництва сировини зростають ціни на готову молочну продукцію (рис. 3.7). Для перевірки закономірностей, виявлених у результаті графічного аналізу, були проведені кореляційні аналізи у яких функціональною ознакою (Y) було зростання цін на відповідний вид молочної продукції із зміщенням вперед на 1 місяць, а факторною (x) – сезонні коливання у виробництві молкосировини.

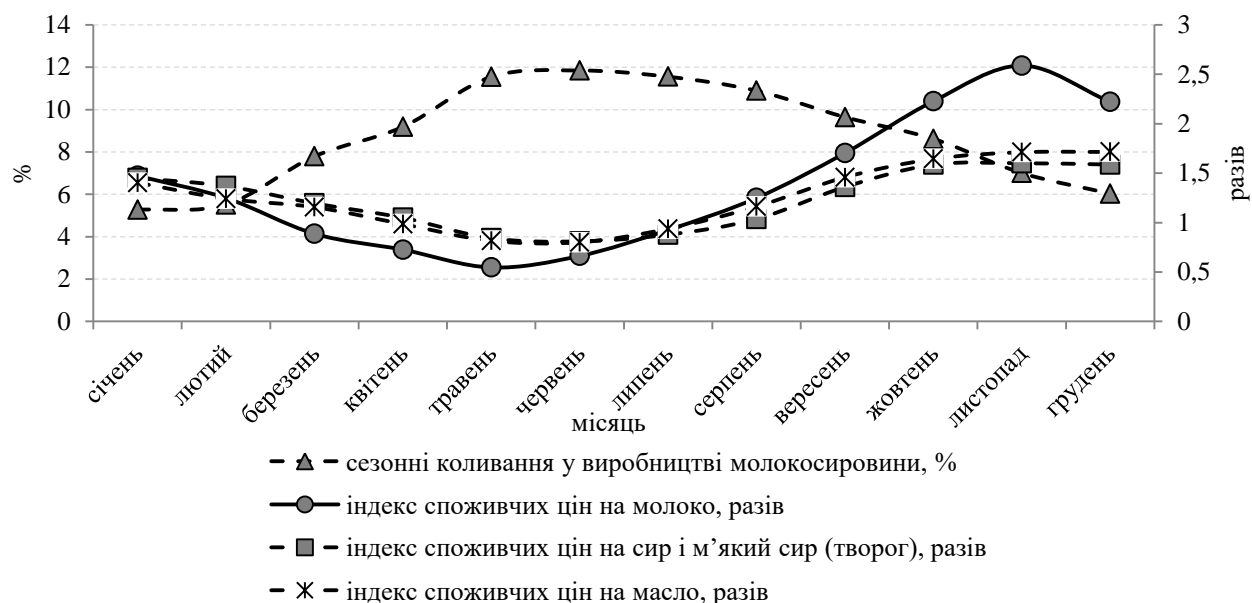

Рис. 3.7. Сезонність у виробництві молочної продукції, розрахована на основі кумулятивних даних за період 2001-2018рр.; кумулятивні значення зростання цін на молочні продукти для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172, 183]

Як бачимо, в усіх випадках тіснота зв'язку – висока (табл. 3.6). Отримані коефіцієнти еластичності свідчать, що при зменшенні виробництва молочної продукції на 1% індекс споживчих цін на молоко, сир та масло зростають на 0,24, 0,12 та 0,13% відповідно.

Таблиця 3.6

Зв'язок сезонності виробництва молочної продукції та цін готової молочної продукції в Україні*

Вид готової продукції	Коефіцієнт кореляції, r	Коефіцієнт еластичності, E
Молоко	0,830	-0,235
Сир і м'який сир (творог)	0,932	-0,12
Масло	0,902	-0,125

*розраховано за даними [172, 185]

Впродовж аналізованого періоду, на вітчизняному ринку молока та молочної продукції рівень самозабезпечення перевищує 100% (рис. 3.8). Отже,

у масштабах календарного року дефіцит – відсутній. Проте, якщо розглянути деталізований баланс даного виду продовольства, то можна побачити, що експорт у сукупності з фондом споживання та витратами на нехарчові цілі у сумі перевищують обсяги виробництва.

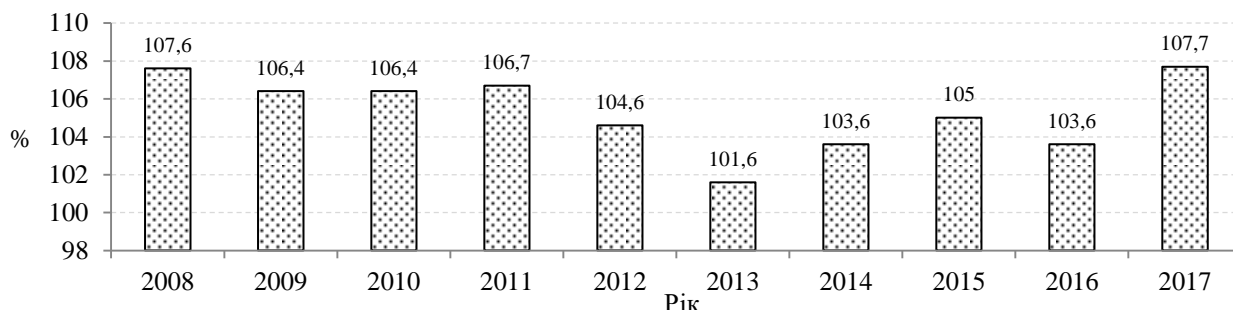

Рис. 3.8. Рівень самозабезпечення молоком та молочними продуктами на внутрішнього ринку України, %*

*побудовано за даними [104-113]

Дефіцити, які виникають вдається покривати лише за рахунок імпорту (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Баланс молока та молочних продуктів на внутрішньому ринку України, тис. т*

Стаття	Рік									
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Виробництво	11610	11249	11086	11378	11488	11133	10615	10382	10281	
Зміна запасів на кінець року	230	-11	-9	90	-45	85	-41	28	33	
Імпорт	455	273	257	410	548	357	78	105	132	
Усього ресурсів	11835	11533	11352	11698	12081	11405	10734	10459	10380	
Експорт	919	956	964	820	769	527	464	434	835	
Витрачено на корм	1126	1099	1020	1072	1252	1153	1097	1069	1036	
Втрати	10	8	5	9	10	14	15	14	13	
Фонд споживання	9780	9470	9363	9797	10050	9581	8995	8942	8496	

*побудовано за даними [104-113]

Однак імпорт не може ліквідувати дефіцити на специфічних сегментах внутрішнього ринку – незбираної та кисломолочної продукції, виготовленої в особистих селянських господарствах. А це ринок із великою ємністю.

Наприклад, у 2017р. із 6210,1 тис. т молока реалізованого усіма сільськогосподарськими товаровиробниками за усіма напрямками, 37,3% (2315,2 тис. т) було реалізовано особистими селянськими господарствами у вигляді готової до споживання продукції. В періоди сезонного скорочення виробництва молокоси́ровини (стійловий період), на молочному ринку у сегменті із попитом на продукцію особистих селянських господарства виникає дефіцит, який у короткостроковому періоді не можна покрити, що зумовлює підвищення цін. Отже, на внутрішньому ринку молочної продукції відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які спричиняють підвищення споживчих цін на даний вид продовольства (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Баланс молока та молочних продуктів у розрізі місяців 2017 року, тис. тонн

Місяць	Виробництво	Запаси на початок року	Фонд споживання	Витрати на корм	Втрати	Експорт	Імпорт	Профіцит (+) / дефіцит (-)
Січень	585,6	33,0	708,0	86,3	1,1	59,5	9,4	-293,0
Лютий	601,4	х	708,0	86,3	1,1	79,1	10,0	-263,2
Березень	801,3	х	708,0	86,3	1,1	72,2	9,9	-56,4
Квітень	909,6	х	708,0	86,3	1,1	76,9	9,6	46,9
Травень	1089,5	х	708,0	86,3	1,1	76,6	9,3	226,8
Червень	1074,5	х	708,0	86,3	1,1	77,6	7,2	208,7
Липень	1067,6	х	708,0	86,3	1,1	72,5	11,2	210,9
Серпень	1019,8	х	708,0	86,3	1,1	74,0	11,0	161,4
Вересень	929,5	х	708,0	86,3	1,1	58,0	12,5	88,6
Жовтень	845,6	х	708,0	86,3	1,1	66,1	13,6	-2,3
Листопад	736,6	х	708,0	86,3	1,1	67,9	13,3	-113,4
Грудень	619,9	х	708,0	86,3	1,1	54,4	14,9	-215,1

*розраховано за даними [105, 184]

Слабким місцем у запропонованому балансі (табл. 3.8) є помісячний розподіл річного фонду споживання, витрат на годівлю тварин і втрат. Це пояснюється відсутністю у офіційній статистичній базі України даних щодо щомісячних обсягів використання продовольчих ресурсів по даних статтях балансу. На нашу думку, на відміну м'яса та м'ясопродуктів, споживання

молока та молочних продуктів є більш рівномірним впродовж року. Разом з тим, нерівномірними є витрати молока на вигодовування сільськогосподарських тварин. Це пов'язано із нерівномірністю надходження приплоду. Про це свідчать місячні коливання у виробництві молкосировини – скорочення виробництва пов'язано, передусім, із сухостійним періодом впродовж якого корови на останніх місяцях тільності не дояються.

На ринку пташиних яєць має місце виражена динаміка сезонних коливань індексу споживчих цін – вони зростають у другій половині року з піком у вересні та жовтні і знижують в першій половині року (рис. 3.9).

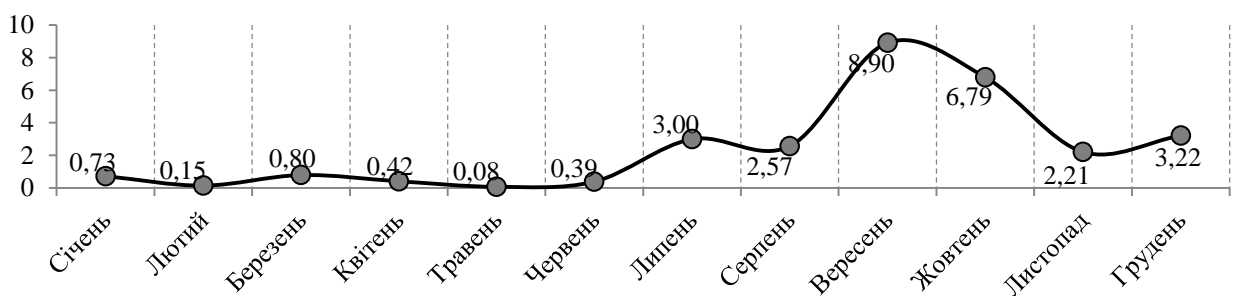

Рис. 3.9. Кумулятивні значення зростання цін на яйця для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

Однак, на відміну від ринків м'ясо- та молочних продуктів, на ринку пташиних яєць зв'язок між сезонністю виробництва продукції та коливаннями цін на неї немає настільки очевидного зв'язку (рис. 3.10).

Це підтверджує і кореляційний аналіз, який показує статистично незначимий коефіцієнт кореляції. Пояснюється це тим, що на відміну від виробництва молкосировини та вирощування худоби і птиці, виробництво пташиних яєць є відносно стабільнішим (табл. 3.9). Хоча повністю уникнути сезонності у виробництві яєць неможливо. Яйценоскість курей сильно залежить від біологічних ритмів птахів, які коливаються синхронно із тривалістю світлої частини доби – пік продуктивності влітку і найбільший спад взимку.

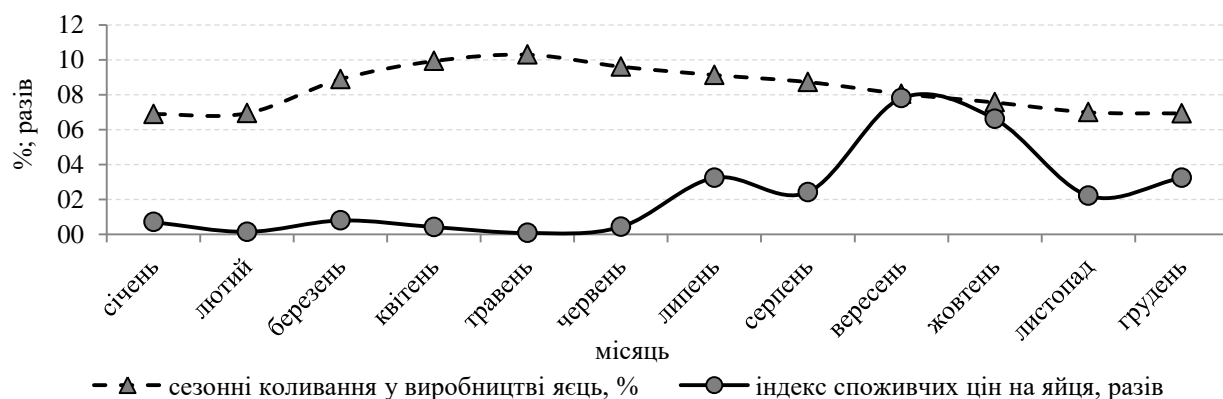

Рис. 3.10. Сезонність у виробництві пташиних яєць, розрахована на основі кумулятивних даних за період 2001-2018рр.; кумулятивні значення зростання цін на пташині яйця для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172, 185]

Таблиця 3.9

Рівні варіації сезонних (місячних) коливань у виробництві тваринницької продукції сільськогосподарськими товаровиробниками України, %*

Рік	Молокосировина	Реалізація на забій худоби і птиці	Яйця пташині
2001	33,0	31,4	23,3
2002	32,3	31,5	21,4
2003	30,4	32,9	21,9
2004	32,0	31,2	20,0
2005	32,1	29,3	17,4
2006	29,8	26,7	17,6
2007	28,4	24,6	14,5
2008	28,0	21,1	16,7
2009	27,7	21,6	12,2
2010	26,8	21,3	12,4
2011	25,7	19,4	12,3
2012	25,2	20,3	11,6
2013	24,8	20,0	11,7
2014	26,2	18,9	19,3
2015	24,5	19,3	15,2
2016	22,9	19,0	15,8
2017	23,1	18,5	15,0
2018	22,1	21,4	14,1

*розраховано за даними [185]

В Україні відсутній дефіцит пташиних яєць в межах календарного року – рівень самозабезпечення становить понад 100% (рис. 3.11).

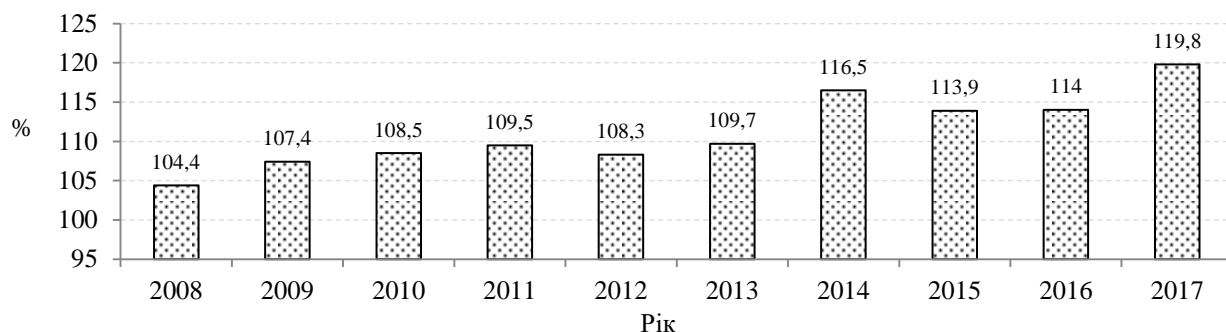

Рис. 3.11. Рівень самозабезпечення пташиними яйцями на внутрішнього ринку України, %*

*побудовано за даними [103-113]

Важливим управлінським завданням є прогноз місячних розмірів дефіциту та їх повне або часткове покриття за рахунок зменшення сезонності у виробництві відповідної продукції та використання державних товарних інтервенцій. Як бачимо, найбільший приріст цін на фрукти спостерігається у зимові та весняні місяці (рис. 3.12).

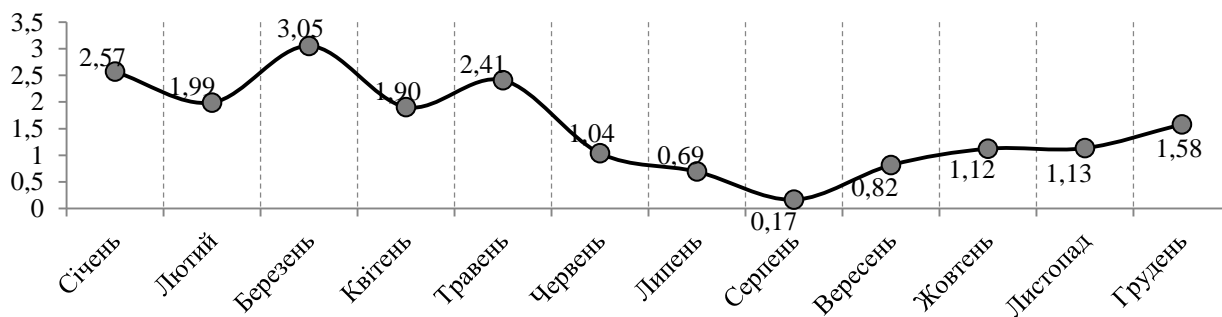

Рис. 3.12. Кумулятивні значення зростання цін на фрукти для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

У літньо-осінній період цінова динаміка на ринку фруктів - відносно стабільна. Більше того, у липні, серпні та вересні має місце дефляція. Як уже було сказано, це пов'язано із недостатнім розвиток відповідної інфраструктури – дефіцитом сучасних високотехнологічних плодосховищ.

На внутрішньому ринку олії соняшникової впродовж календарного року спостерігається два пікових періоди зростання цін – березень і серпень (рис. 3.13).

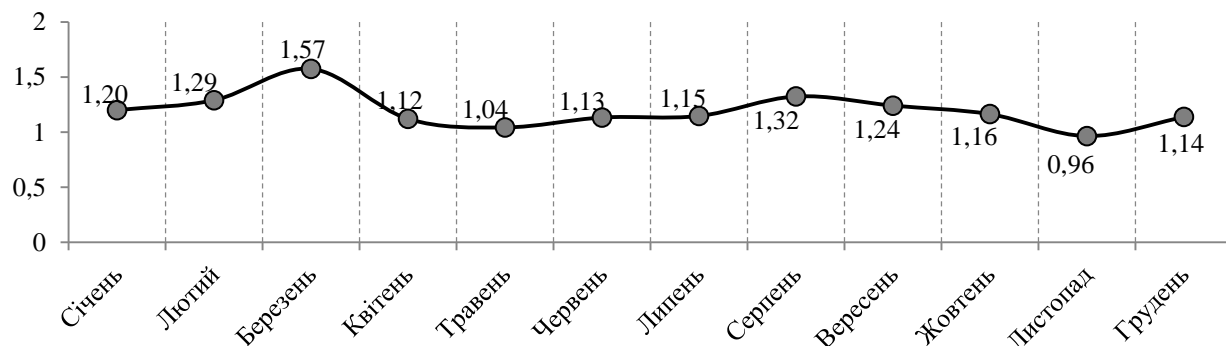

Рис. 3.13. Кумулятивні значення зростання цін на олію соняшкову для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку хліба впродовж календарного року спостерігається два пікових періоди зростання цін – березень і листопад (рис. 3.14).

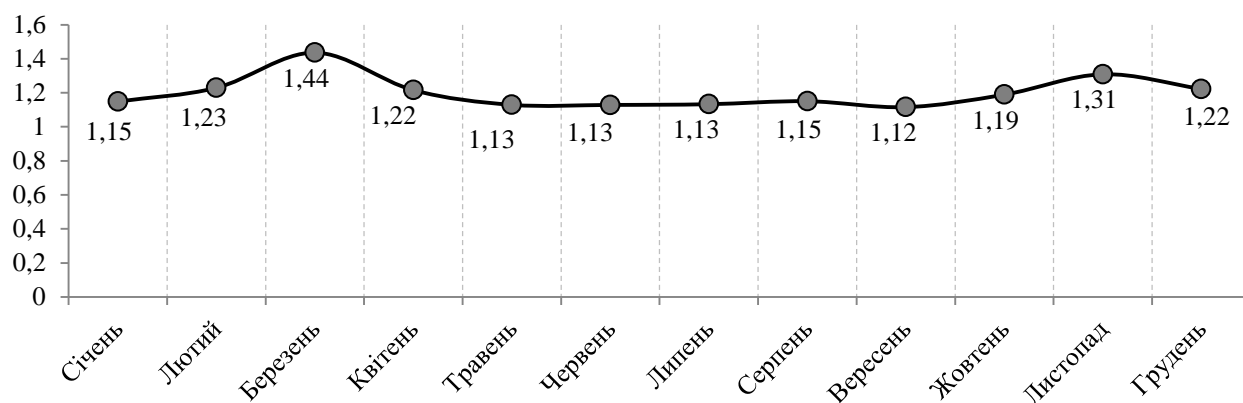

Рис. 3.14. Кумулятивні значення зростання цін на хліб для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку риби та продуктів із риби спостерігається один піковий періоди зростання цін - впродовж січня, лютого і березня (рис. 3.15).

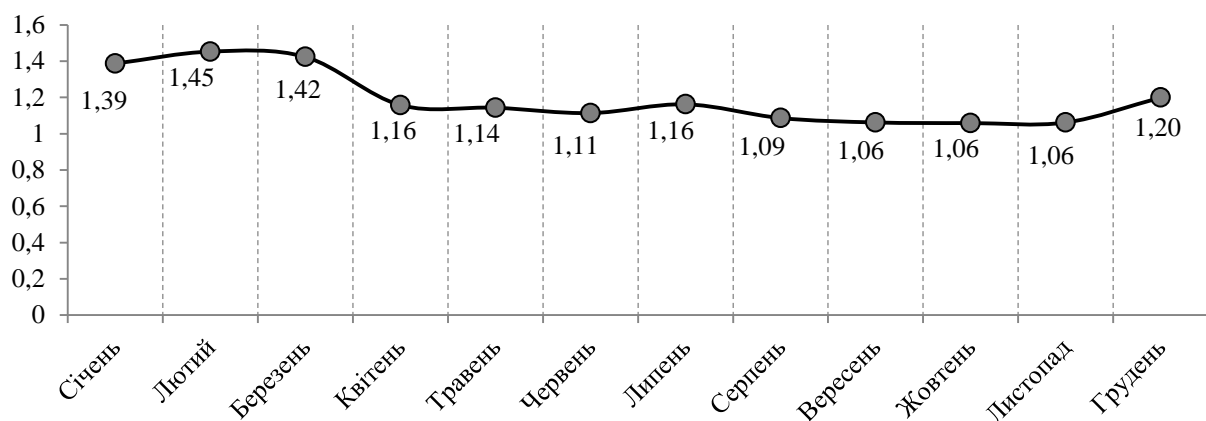

Рис. 3.15. Кумулятивні значення зростання цін на рибу та продукти з риби для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку безалкогольних напоїв спостерігається один піковий періоди зростання цін - впродовж лютого-квітня (рис. 3.16).

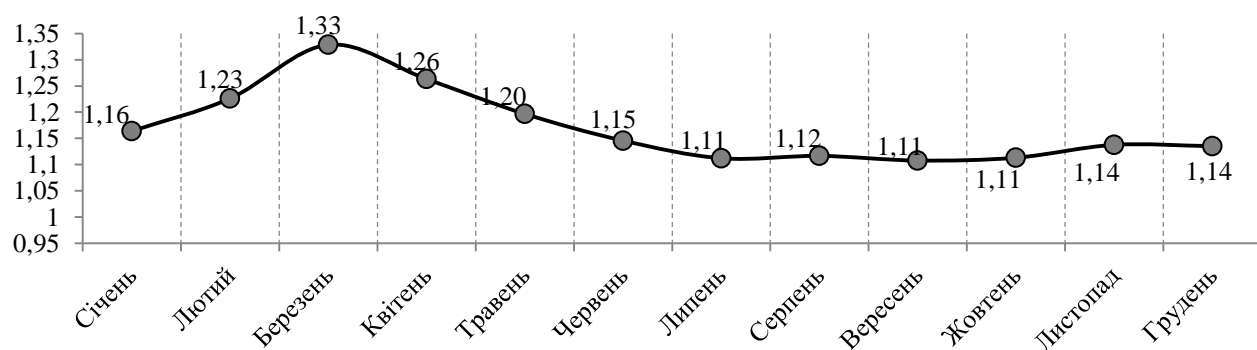

Рис. 3.16. Кумулятивні значення зростання цін на безалкогольні напої для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку істівних жирів спостерігається один піковий періоди зростання цін - впродовж липня-листопада. Натомість впродовж грудня-червня на ринку істівних жирів (сала) спостерігається дефляція (рис. 3.17).

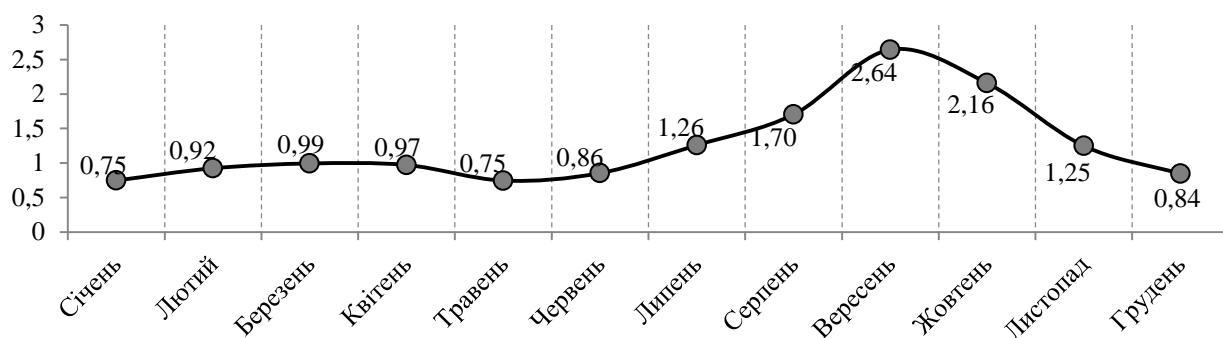

Рис. 3.17. Кумулятивні значення зростання цін на їстівні жири для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку макаронних виробів впродовж календарного року спостерігається два пікових періоди зростання цін. Перший впродовж березня й квітня, другий – у липні (рис. 3.18).

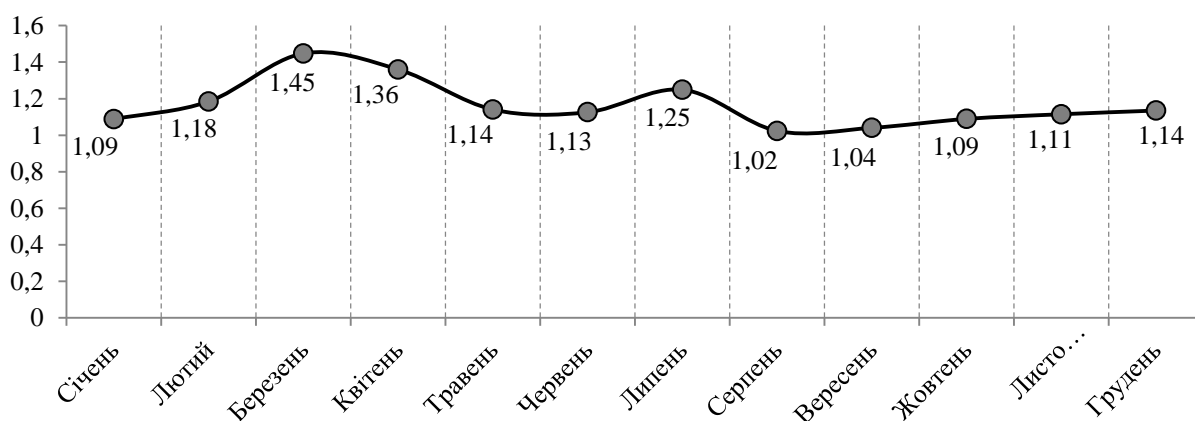

Рис. 3.18. Кумулятивні значення зростання цін на макаронні вироби для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку цукру впродовж календарного року спостерігається два пікових періоди зростання цін. Перший впродовж лютого й березня, другий впродовж червня й липня. Натомість, в період з вересня до грудня на внутрішньому ринку цукру спостерігається дефляція (рис. 3.19).

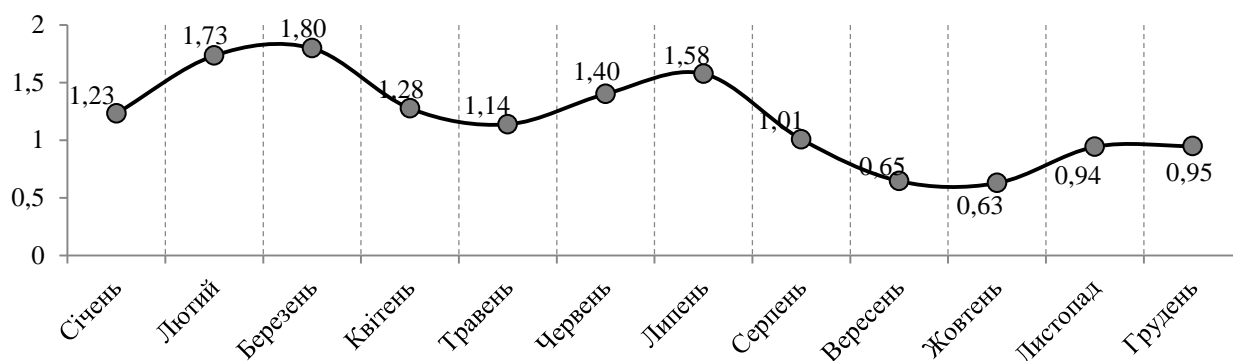

Рис. 3.19. Кумулятивні значення зростання цін на цукор для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На внутрішньому ринку овочів впродовж календарного року спостерігається два пікових періоди зростання цін. Перший у січні, другий у квітні місяця. Натомість, в період з червня до вересня на внутрішньому ринку овочів спостерігається дефляція (рис. 3.20).

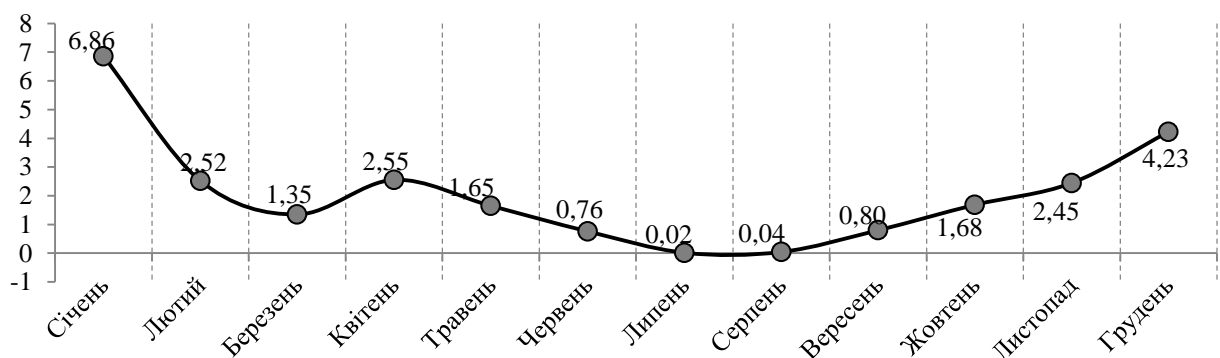

Рис. 3.20. Кумулятивні значення зростання цін на овочі для кожного місяця року за період 2001-2018рр. (базові індекси), разів*

*побудовано за даними [172]

На нашу думку однією із головних причин зростання споживчих цін на продовольчі товари і безалкогольні напої є дефіцит відповідної продукції.

Згідно з діючою методикою Державної служби статистики України, рівень самозабезпечення основними видами продовольства визначається як відношення обсягу виробництва продукції в країні до її внутрішнього використання (виробниче використання (на корм, для посіву) + переробка на нехарчові цілі + втрати + фонд споживання) [104]:

$$SSL = \frac{PV}{DC} \cdot 100\% , (3.1)$$

де: *SSL* – рівень самозабезпечення даним видом продовольства;

PV – внутрішнє виробництво даного виду продовольства;

DC – внутрішнє використання даного виду продовольства.

$$DC = IU + NFPP + L + CF,$$

де: *IU* – виробниче використання даного виду продовольства;

NFPP – переробка на нехарчові цілі даного виду продовольства;

L – втрати даного виду продовольства;

CF – фонд споживання даного виду продовольства.

Судячи з даних Державної служби статистики України, у звітному періоді був лише один вид дефіцитного продовольства – плоди, ягоди та виноград, який є лідером по зростанню індексу споживчих цін (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Рівень самозабезпечення України основними видами продовольства, %

Вид продовольства	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зерно	198,2	176,5	144,1	192,9	161	221	230,9	238,9	290,5	292,9
Картопля	102,2	100,9	97,7	110	98,4	97,2	105,5	96,3	101,6	101,7
Овочі та продовольчі баштанні	107,4	107,8	100	105,3	105,8	101,2	103,4	100,3	101,6	102,9
Плоди, ягоди та виноград	72,2	74,2	73,7	74	71,8	81	82	92,3	84,9	82,9
М'ясо та м'ясні продукти	81	83,3	86,1	91,4	88,9	93,4	101,2	106,2	105,4	105,1
Молоко та молочні продукти	107,6	106,4	106,4	106,7	104,6	101,6	103,6	105	103,6	107,7
Яйця	104,4	107,4	108,5	109,5	108,3	109,7	116,5	113,9	114	119,8

*побудовано за даними [104-113]

На нашу думку такий підхід має недоліки:

1) у ресурсну базу внутрішнього походження не включено рівень запасів даного виду продовольства на кінець року;

2) не враховано експорт, як важливу статтю використання продовольчого ресурсу.

Другий недолік потребує пояснення. Актуальність експорту, як важливої статті використання продовольчого ресурсу, обумовлена тим, що Україна має відкриту економіку рівень інтеграції якої в глобальне середовище зростає. Це означає, що рівень конкуренції за продовольчий ресурс між українськими домогосподарствами та закордонним сектором посилюється. Враховуючи відносно низький рівень доходів українських домогосподарств, існує небезпідставна загроза їх продовольчим інтересам, обумовлена надмірним експортом продовольства. Надмірним експортом продовольства слід вважати такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку. Ознакою дефіциту є зростання індексу споживчих цін на відповідні продовольчі товари, що власне і відбувається на внутрішньому продовольчому ринку України (табл. 3.1).

Не менш актуальною проблемою індукування інфляційних імпульсів на внутрішньому ринку є намагання ліквідувати дефіцити окремих споживчих, в тому числі продовольчих, товарів за допомогою імпорту. За нормальних умов (додатне сальдо платіжного балансу) імпорт є додатковим ресурсом, який допомагає ліквідувати тимчасові або постійні дефіцити окремих товарів промислового чи кінцевого призначення. Однак сучасний стан економіки України не можна назвати нормальним. Передусім звертає на себе увагу стан платіжного балансу (рис. 3.21). Дефіцит поточного рахунку платіжного балансу в 2018 році зріс до 4,5 млрд. дол. США (3,4% від ВВП) порівняно з 2,4 млрд. дол. США (1,9% від ВВП) у 2017 році. Україна має хронічний дефіцит зовнішньоторговельного балансу, який не компенсується чистими прямими іноземними інвестиціями. Дефіцит платіжного балансу вдається закрити лише завдяки прямим зовнішнім позичкам уряду. У результаті, на внутрішньому ринку України спостерігається перманентний дефіцит іноземної валюти, що разом із нечіткими перспективами надання чергової позики (МВФ,

ЄС тощо) підвищує валютні ризики та стимулює девальвацію. Це зумовлює зростання цін на імпорتنу продукцію, що підсилює споживчу інфляцію на продовольчому ринку.

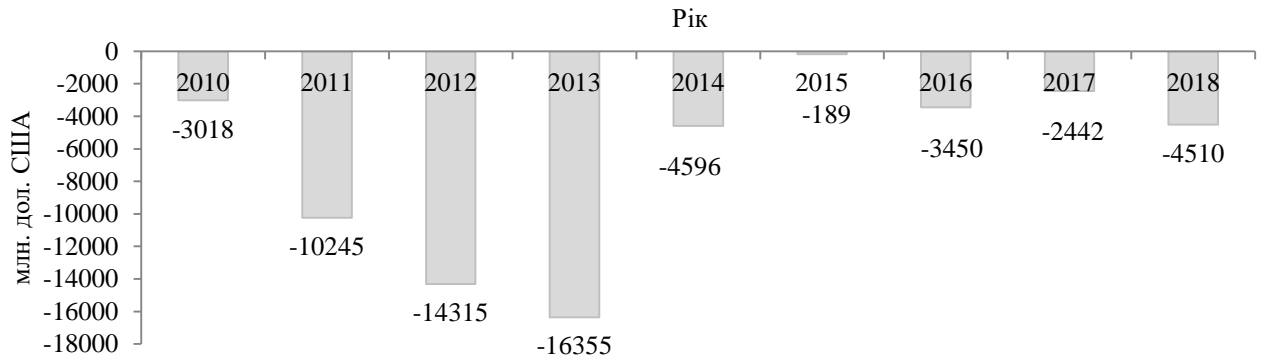

Рис. 3.21. Рахунок поточних операцій в платіжному балансі України, млн. дол. США*

*побудовано за даними [185]

Отже, наразі імпорт, як джерело покриття дефіциту окремих продовольчих товарів на внутрішньому ринку, не можна розглядати як фактор стабілізації відповідних цін. Тому при визначенні показника продовольчого самозабезпечення за нинішніх умов важливо враховувати усі канали витрачання продовольчого ресурсів. Приймаючи до уваги зростаючу відкритість української економіки, важливим каналом витрачання, а фактично втрати продовольчих ресурсів, є експорт.

Для виправлення виявлених недоліків, ми пропонуємо внести наступні зміни у формулу розрахунку рівня продовольчого самозабезпечення:

$$SSL = \frac{PV + CHS}{DC + E} \cdot 100\% , (3.2)$$

де: *CHS* – зміни в запасах даного виду продовольства;

E – експорт даного виду продовольства.

Для з'ясування характеру даного дефіциту необхідно провести додаткові розрахунки (табл. 3.11). Отже, якщо враховувати експорт, як статтю втрат продовольчого ресурсу для внутрішнього ринку, то сальдо балансу головних видів продовольства буде дефіцитним [186, 187].

Таблиця 3.11

Сальдо річних балансів головних видів продовольства за новою формою розрахунку (виробництво + запаси – експорт - витрати на нехарчові цілі - фонд споживання), тис. тонн*

Рік	М'ясо та м'ясні продукти	Молоко та молочні продукти	Яйця, млн. штук	Зерно і зернобобові культури	Овочі та баштанні культури	Плоди, ягоди і виноград	Цукор
2001	3150	-100	-3	-439	-64	-243	н. д.
2002	-85	-59	-3	-166	-78	-301	н. д.
2003	-123	-74	-3	-3770	-88	-343	н. д.
2004	-366	-80	-4	-875	-44	-330	-123
2005	-325	-112	-5	-226	-100	-860	-177
2006	-278	-150	-3	-235	-168	-1144	-120
2007	-245	-199	-3	-343	-158	-1254	-25
2008	-550	-234	-7	-222	-356	-1235	-91
2009	-439	-455	-7	-136	-232	-1139	-92
2010	-378	-273	-7	-175	-311	-1130	-90
2011	-244	-257	-3	-273	-285	-1163	-48
2012	-423	-410	-4	-228	-213	-1171	-10
2013	-332	-548	-5	-242	-237	-1172	-11
2014	-173	-227	13	-200	-133	-831	43
2015	-108	85	-4	-180	26	-568	136
2016	-182	-105	-5	-240	-136	-732	-5
2017	-233	-132	-7	-255	-129	-729	-7

* побудовано за даними [104-113]

3.2. Ліквідація продовольчих дефіцитів – збільшення внутрішнього виробництва та скорочення імпорту

Важливим напрямом захисту продовольчих інтересів українських домогосподарств є рух вітчизняного агропродовольчого виробництва у напрямку продукування додаткової вартості. Вартість (W) - це суспільно необхідна праця, яку потрібно затратити на виготовлення матеріального блага або послуги даної якості за даної базової технології:

$$W = c + V + m, \quad (3.3)$$

де: c - вартість засобів виробництва;

V - вартість робочої сили;

m - додана вартість.

Багатство суспільства, яке втілюється у збільшенні обсягів виробництва та кінцевого споживання, передусім залежить від величини m – доданої вартості. Величина доданої вартості, а отже і можливість збільшення обсягів споживання, зростає по мірі перетворення початкової вартості у споживчу вартість. Споживча вартість - це здатність матеріального блага або послуги задовольняти певну потребу людини. Споживча вартість прямо залежить від споживчих властивостей, тобто визначається корисністю матеріального блага або послуги. Найвищий ступінь корисності матеріального блага або послуги досягається при умові, що його споживчі властивості – це властивості продукту кінцевого використання. Отже, продукти кінцевого використання мають найвищу частку доданої вартості.

У агропродовольчому виробництві збільшення доданої вартості відбувається по мірі зростання ступеня обробки первинної сировини і перетворення її на готові для споживання (використання) кінцеві продукти - їжу, одяг, ліки, косметику, пальне і т. д. (рис. 3.22):

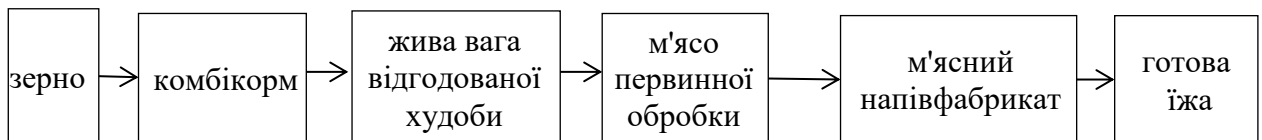

Рис. 3.22. Формування доданої вартості у м'ясопродуктового підкомплексі аграрної сфери економіки*

*власна розробка автора

Емпіричне дослідження дозволило отримати відповідь на запитання - чи отримує суспільство перевагу при відмові від імпорту продовольчої продукції, при умові, що її дефіцит покривається за рахунок збільшення розміру доданої вартості у агропродовольчому виробництві.

Наше спостереження, що представляє собою збір та групування відповідних фактів, охоплює імпорт м'яса свиней та його альтернативу – співрозмірне внутрішнє виробництво.

Постановка гіпотези. Україна має профіцит на ринку зерна та дефіцит на ринку м'яса. Зокрема на ринку м'яса свиней. Має місце очевидна суперечність – країна експортує надмірну кількість сировини (кормове зерно) з низькою часткою доданої вартості та імпортує надмірну кількість готової продукції (м'ясо свиней) з відносно вищою часткою доданої вартості. Різницю у цінах відповідного експорту та імпорту можна представити, як дотації української економіки закордонному сектору або втрату ресурсів. Ми припускаємо, що при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво м'яса свиней у обсягах його імпорту, економіка країни збільшує обсяг вартості, а отже і можливості споживання відповідної кінцевої продукції.

Виведення гіпотези. Для з'ясування розміру вартості, яку економіка країни втрачає або набуває, ми порівняли величину втрат вартості при імпорті свинини, та втрат вартості при відмові від імпорту свинини й спрямуванні частини експортного зерна на виробництво м'яса свиней у обсягах його імпорту. Мова про втрати йде саме тому, що імпорт – це завжди вилучення ресурсів із потоку «доходи-витрати», тобто втрата. Отже, втрати від імпорту необхідно порівняти із співрозмірною величиною – іншими втратами для отримання обґрунтованого висновку про менш збиткове для економіки рішення.

Втрата вартості при імпорті свинини:

$$LV_i = CI_p + LAV, (3.4)$$

де: LV_i – втрата вартості при імпорті свинини;

CI_p – вартість імпорту свинини;

LAV – втрата доданої вартості.

$$LAV = VP_{dp} - VG_e, (3.5)$$

де: VP_{dp} – вартість свинини, яку можна було б виробити за допомогою експортованого зерна;

VG_e – вартість експорту зерна, яке можна було б направити на виробництво свинини.

Втрата вартості при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту:

$$LV_p = LVG_e + LC_{pd}, \quad (3.6)$$

де: LV_p - втрата вартості при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту;

LVG_e – втрата експортної виручки від продажу зерна, що спрямовується на виробництво свинини;

LC_{pd} – втрата споживачів (різниця у імпортній та внутрішній ціні свинини, яку сплачують споживачі).

Порівняння LV_i та LV_p дасть змогу визначити, який варіант пропозиції м'яса свиней на внутрішні ньому ринку дозволяє акумулювати більшу частину вартості для потреб національної економіки.

Перевірка гіпотези. Для перевірки гіпотези ми скористалися статистичними даними по імпорту свинини, експорту зерна, цінах за 2018 рік (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Імпорт живих свиней (не племінних), свинини; експорт зерна (не насіннєвого)
в 2018 році*

Код та назва товару за УКТЗЕД	Один. вим.	Кількість	Вартість, тис. дол. США	Ціна за 1 тону, дол. США
Імпорт живих свиней (не племінних), свинини				
103910000 свині масою менш як 50 кг	тонн	424,7	986,1	2321,6
	шт.	15959,0	-	-
103920000 свині масою 50 кг або більше	тонн	477,2	2046,9	4289,4
	шт.	5772,0	-	-
203000000 свинина, свіжа, охолоджена або морожена	тонн	28562,3	51919,0	1817,7
Разом	х	х	54951,9	х
Експорт зерна (не насіннєвого)				
1001000000 пшениця і суміш пшениці та жита (меслин)	тис. тонн	16371,6	3003549,4	183,5
1002000000 жито	тис. тонн	103,3	14874,7	144,0

1003000000 ячмінь	тис. тонн	3597,2	681790,7	189,5
1004000000 овес	тис. тонн	8,1	1760,6	217,8
1005000000 кукурудза	тис. тонн	21429,9	3496848,1	163,2
1201000000 соєві боби, подрібнені або не подрібнені	тис. тонн	2240,9	831121,4	370,9

*розраховано за даними [184]

Необхідно розрахувати кількість зерна, яку потрібно затратити для виробництва продукції, яка буде еквівалентна 21731 гол. імпортованої худоби та 28562,3 тонн імпортованого м'яса. В якості нормативів витрат кормів, структури комбікормів, кількості днів утримання і т.д. ми використали результати наукового дослідження авторського колективу під керівництвом члена-кореспондента НААН Кулика М. Ф. [188].

Розрахунок кількості зерна необхідного для годівлі 21731 гол. свиней:

1) 15959 гол. свиней вагою до 50 кг:

- кількість днів годівлі – 25;
- кількість комбікорму на добу – 1,9 кг на 1 гол.;
- кількість комбікорму на 25 днів годівлі – 47,5 кг на 1 гол.;
- кількість комбікорму на усе поголів'я на 25 днів годівлі – 758053 кг;

2) 5772 гол. свиней вагою 50 кг і більше:

- кількість днів годівлі – 13;
- кількість комбікорму на добу – 2,5 кг на 1 гол.;
- кількість комбікорму на 13 днів годівлі – 32,5 кг на 1 гол.;
- кількість комбікорму на усе поголів'я на 13 днів годівлі – 187590 кг;

3) кількість та структура комбікорму для 21731 гол. свиней:

- кількість – $758053 + 187590 = 945643$ (кг) комбікорму;
- структура: фуражна пшениця (40%) – 378,3 (тонн);
ячмінь (45%) – 425,5 (тонн);
соя (15%) – 141,8 (тонн).

Розрахунок кількості зерна необхідного для виробництва 28562260,1 кг свинини (у забійній вазі):

1) відгодівля до живої ваги 75 кг по періодах росту (ваги) 1 голови:

- 35-45 кг: 25 днів, по 1,8 кг комбікорму на добу – 45 кг комбікорму;
- 45-55 кг: 18 днів, по 2 кг комбікорму на добу – 36 кг комбікорму;
- 55-65 кг: 13 днів, по 2,5 кг комбікорму на добу – 32,5 кг комбікорму;
- 65-75 кг: 10 днів, по 2,5 кг комбікорму на добу – 25 кг комбікорму;
- разом комбікорму на 1 гол. на 66 днів годівлі – 138,5 кг;
- структура: фуражна пшениця (40%) – 55,4 (кг);

ячмінь (45%)	- 62,3 (кг);
соя (15%)	- 20,8 (кг);

2) відгодівля до живої ваги 110 кг 1 голови:

- 35 днів годівлі, по 3,0 кг комбікорму на добу – 105 кг комбікорму;
- структура: фуражна пшениця (40%) – 42 (кг);

ячмінь (50%)	- 52,5 (кг);
соя (10%)	- 10,5 (кг);

3) разом на весь період годівлі (101 день) на 1 голову:

- фуражна пшениця: $55,4 + 42 = 97,4$ (кг);
- ячмінь: $62,3 + 52,5 = 114,8$ (кг);
- соя: $20,8 + 10,5 = 31,3$ (кг);

4) забійний вихід (80%) із 1 голови масою 110 кг – 88 кг;

- для отримання 88 кг забійної маси свині необхідно затратити: фуражної пшениці - 97,4 кг; ячменю – 114,8 кг; сої – 31,3 кг;
- на 1 кг забійної маси свині необхідно затратити: фуражної пшениці – 1,1 кг; ячменю – 1,3 кг; сої – 0,36 кг;

5) для заміщення 28562260,1 кг імпортованої свинини продукцією внутрішнього виробництва необхідно затратити:

- фуражної пшениці – 31418,5 (тонн);
- ячменю - 37130,9 (тонн);
- сої - 10282,4 (тонн).

Розрахунок кількості зерна необхідного для виробництва свинини, яка еквівалентна кількості імпортованої продукції:

- фуражної пшениці: $378,3 + 31418,5 = 31796,8$ (тонн);
- ячменю: $425,5 + 37130,9 = 37556,4$ (тонн);
- сої: $141,8 + 10282,4 = 10424,2$ (тонн).

Розрахунок втрати вартості національної економіки при імпорті свинини (LV_i):

- 1) вартість імпорту свинини (CI_p) – 54951,9 тис. дол. США (табл. 3.13);
- 2) втрата доданої вартості (LAV): $63020,7 - 16817,9 = 46202,8$ (тис. дол. США):

2.1) вартість свинини, яку можна було б виробити за допомогою експортованого зерна (VP_{dp}):

- 21731 (гол.) $\cdot 110$ (кг) = 2390410 (кг) жива вага свиней вирощених, як еквівалент імпортованій живій худобі;
- $28562260,1$ (кг забійної ваги) : 80 (% забійний вихід 1 гол.) $\cdot 100 = 35702825,1$ (кг) живої ваги свиней вирощених, як еквівалент імпортованій свинині у забійній масі;
- разом: $2390410 + 35702825,1 = 38093235$ (кг) живої ваги;
- вартість живої ваги свиней за закупівельними цінами 2018р. [189] та актуальним офіційним курсом долара США [132]: 38093235 (кг) $\cdot 45$ (грн. за 1 кг) : $27,2005$ (грн. за 1 дол. США) = $63020737,67$ (дол. США);

2.2) вартість експорту зерна, яке можна було б направити на виробництво свинини (VG_e):

- фуражна пшениця: $31796,8$ (тонн) $\cdot 183,5$ (дол. США за 1 т) = $5834712,8$ (дол. США);
- ячмінь: $37556,4$ (тонн) $\cdot 189,5$ (дол. США за 1 т) = $7116937,8$ (дол. США);
- соя: $10424,2$ (тонн) $\cdot 370,9$ (дол. США за 1 т) = $3866335,8$ (дол. США);

- разом: $5834712,8 + 7116937,8 + 3866335,8 = 16817986,4$ (дол. США);

3) втрата вартості національної економіки при імпорті свинини (LV_i):
 $54951,9 + 46202,8 = 101154,7$ (тис. дол. США).

Розрахунок втрати вартості національної економіки при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту (LV_p):

1) втрата експортної виручки від продажу зерна, що спрямовується на виробництво свинини (LVG_e) – $16817,9$ (тис. дол. США);

2) втрата споживачів (різниця у імпортній та внутрішній ціні свинини, яку сплачують споживачі) (LC_{pd}): $120293,9 - 63194,7 = 57099,2$ (тис. дол. США):

- кількість свинини власного виробництва у забійній вазі: 38093235 (кг живої ваги) $\cdot 80$ (% забійного виходу) : $100 = 30474588$ (кг);

- вартість свинини власного виробництва: 30474588 (кг) $\cdot 107,37$ (грн. за 1 кг [190]): $27,2005 = 120293984,1$ (дол. США);

- вартість імпортової свинини: $54951,9 +$ витрати реалізації (15%) = 63194685 (дол. США);

3) втрата вартості національної економіки при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту (LV_p): $16817,9 + 57099,2 = 73917,1$ (тис. дол. США).

Оцінка результатів перевірки гіпотези. Втрата вартості національної економіки при імпорті свинини (LV_i) - $101154,7$ (тис. дол. США); втрата вартості національної економіки при спрямуванні частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту (LV_p) - $73917,1$ (тис. дол. США):

$$LV_i > LV_p$$

Отже, оцінка результатів перевірки гіпотези дозволяє зробити висновок, що припущення виявилось вірним – спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту, є менш збитковим

для національної економіки, ніж ліквідація внутрішнього дефіциту м'яса свиней за рахунок імпорту. Причиною цього є збільшення доданої вартості в аграрному виробництві за рахунок спрямування сировини (зерна) на виготовлення продукції з вищим ступенем обробки (м'ясо свиней у забійній вазі).

В контексті теми дослідження, один із отриманих результатів є проблемним – ціною збільшення вартості у національній економіці, окрім іншого, є зростання витрат українських домогосподарств на купівлю більш дорогої вітчизняної продукції порівняно з імпортною. Що не відповідає ідеї захисту їх продовольчих інтересів. На нашу думку – це вияв класичної макроекономічної суперечності: соціально популярні, але економічно необґрунтовані рішення в короткостроковому періоді обертаються зниженням рівня життя в довгостроковому періоді, і навпаки - соціально непопулярні, але економічно обґрунтовані рішення в короткостроковому періоді забезпечують підвищення рівня життя в довгостроковому періоді. Іншими словами – відмова від імпорту свинини за рахунок зростання її внутрішнього виробництва, в короткостроковому періоді зумовить збільшення витрат домогосподарств на купівлю відповідної продукції, проте в довгостроковому періоді – це забезпечить бездефіцитне виробництво, стабілізацію цін та зменшення відносних витрат українських домогосподарств.

Таке припущення підтверджується як вітчизняною, так і закордонною господарською практикою.

На основі національної регіональної статистики (додатки П, Р), нами був проведений кореляційний-регресійний аналіз (додаток С) у якому в якості функціональної ознаки (Y) було прийнято індекс споживчих цін на свинину (за 2008-2017рр.), в якості функціональної ознаки (x) було прийнято виробництво свинини в усіх категоріях господарств (у забійній масі) (за 2008-2017рр.).
Результати аналізу:

- 1) коефіцієнт кореляції (r) – 0,638. Тіснота зв'язку – середня;

2) коефіцієнт детермінації (r^2) – 0,407. Мінливість функції на 40,7% визначається мінливістю вибраного фактору;

3) критерій Фішера (F): $F_f = 15,092$, $F_{kr} = 4,301$; $F_f > F_{kr}$. Між показниками існує зв'язок – модель адекватна реальності;

4) критерій Стюдента (t): $t_f = 5,063$, $t_k = 2,074$; $t_f > t_k$. Коефіцієнта регресії є статистично значущим;

5) коефіцієнт еластичності (E) = -0,0994.

Отже, як бачимо величина споживчих цін на свинину більш, ніж на 40% визначається мінливістю обсягів виробництва. Розрахований коефіцієнт еластичності показав, що при збільшенні обсягів виробництва м'яса свиней (у забійній вазі) на 1%, роздрібні ціни на свинину зменшуються на 0,0994%. У 2018р. реалізація м'яса свиней (у забійній масі) склала 400 тис. т [183], середня роздрібна ціна становила 107,37 грн. за 1 кг відповідної продукції. Збільшення обсягів виробництва, яке еквівалентне величині імпорту продукції, в 2018р. мало б скласти 30,5 тис. тонн або +7,63%. Що забезпечило б формування середньої роздрібної ціни на рівні 106,56 грн. за 1 кг відповідної продукції. А при збереженні обсягів виробництва продукції на рівні 2017р. – 735,9 тис. тонн або +83,9%, середня роздрібна ціна свинини могла б становити 98,42 грн. за 1 кг, збільшившись лише на 1,06 (грн. за 1 кг) порівняно із попереднім роком.

Наші розрахунки не беруть до уваги збільшення роздрібних цін, зумовлене збільшенням витрат виробництва. Однак, нам вдалося довести, що збільшення обсягів виробництва спроможне чинити відчутний понижуючий тиск (понад 40%) на роздрібні ціни на м'ясо свиней. Що підтверджує наше припущення про те, що збільшення обсягів продовольчого виробництва у обсягах не нижчих, ніж імпорт аналогічної продукції, є важливим інструментом захисту продовольчих інтересів населення країни.

Найвищого ефекту у захисті продовольчих інтересів власного населення досягають країни із замкнутим циклом сільськогосподарського виробництва продовольчої сировини та її промислової переробки. Продовольчі ринки таких країн характеризуються відсутністю слабих у вигляді відчутних коливань пропозиції, що провокують сезонні дефіцити відповідної продукції, та мають

достатній рівень цінової стабільності. Для прикладу ми взяли зв'язок виробництва зернової продукції та продукції галузей свинарства й птахівництва, як найбільш залежних тваринницьких галузей від наявності зернових кормів, у країнах-експортерах зерна – чотирьох розвинутих економіках (Австралія, ЄС-28, Канада і США) і двох економіках, що розвиваються (Аргентина, Україна).

У ЄС-28, США та Канаді відношення обсягів експорту зерна до обсягів його виробництва в цілому коливається біля позначки 20% (табл. 3.14). Тобто, 80% власної зернової продукції у цих країнах спрямовується на внутрішні потреби, в тому числі на годівлю сільськогосподарських тварин. У результаті, у цих країнах в цілому мають місце бездефіцитні баланси м'яса свиней та птахів (табл. 3.15) і стабільні ціни на відповідну продукцію (табл. 3.14). Виключенням є лише Австралія. Пояснюється це національними особливостями виробництва та споживання м'яса в даній країні. Так, у структурі виробництва у середньому за 1990-2018рр. 55% займає яловичина, 8,8% - м'ясо свиней, 17,1% - м'ясо птахів та 17,1% - баранина. Тобто традиційними галузями м'ясного тваринництва Австралії є м'ясне скотарство та вівчарство. У структурі споживання у середньому за 1990-2018рр. 31,5% займає яловичина, 21,2% - м'ясо свиней, 35,6% - м'ясо птахів і 12,4% - баранина.

Австралія має профіцитний баланс м'яса – у 2018р. обсяги виробництва перевищували обсяги споживання у 1,8 рази. У результаті, наявність у виробництві м'яса внутрішньогалузевої конкуренції стримує зростання цін.

Діаметрально протилежну ситуацію ми спостерігаємо у групі країн з економіками, що розвиваються. В цілому країни даної групи експортують понад 50% вирощеної зернової продукції (табл. 3.13). У результаті на внутрішньому ринку формуються дефіцити кормового зерна, які спричиняють дефіцити м'яса свиней та птахів, і стрімке зростання цін на відповідну продукцію. Якщо ситуація не зміниться, то в Україні на період з 2019 по 2027рр. прогнозується продовження тенденції зростання цін виробників із середньорічним темпом у сегменті м'яса свиней на рівні +10,2%, у сегменті м'яса птахів на рівні +3,6% (табл. 3.14). Що разом із зростанням витрат

виробництва та монопольною складовою (на ринку м'яса птахів), зумовить галопуючу динаміку зростання споживчих цін на м'ясо та м'ясопродукти. Та завдасть збитків продовольчим інтересам населення країни.

Таблиця 3.13

Зв'язок обсягів експорту зернової продукції та динаміки цін виробників свинини й м'яса птахів у окремих країнах-експортерах зерна*

Країна	2001-2010рр.			2011-2018рр.			2019-2027рр.**		
	Базовий індекс цін виробників свинини, разів	Базовий індекс цін виробників м'яса птахів, разів	Відношення обсягів експорту зерна до обсягів його виробництва	Базовий індекс цін виробників свинини, разів	Базовий індекс цін виробників м'яса птахів, разів	Відношення обсягів експорту зерна до обсягів його виробництва	Базовий індекс цін виробників свинини, разів	Базовий індекс цін виробників м'яса птахів, разів	Відношення обсягів експорту зерна до обсягів його виробництва
Австралія	1,04	1,03	0,59	1,07	1,01	0,69	1,15	1,12	0,66
ЄС-28	0,99	1,18	0,09	1,07	1,03	0,13	1,16	1,01	0,14
Канада	0,87	н. д.***	0,19	1,09	н. д.	0,21	1,12	н. д.	0,20
США	1,23	1,47	0,23	0,86	1,02	0,18	1,10	1,06	0,18
Аргентина	7,17	9,79	0,57	3,61	3,15	0,52	1,77	1,72	0,53
Україна	3,13	2,91	0,31	2,12	2,80	0,57	1,92	1,32	0,64

*розраховано за даними [191]; **прогноз; ***немає даних

Для ліквідації виявлених дисбалансів, в економіці України мають бути створені умови. З одного боку, необхідно спрямувати частину зернової продукції з напрямку експортної реалізації на напрямок внутрішньої реалізації - виготовлення та продаж комбікормів. Попит на зернову продукцію, як сировину для годівлі сільськогосподарських тварин, збільшиться лише у разі збільшення рентабельності продукції галузі свинарства. Цього можна досягти лише запустивши механізм дотацій на утримання відповідних видів сільськогосподарських тварин.

Таблиця 3.14

Відношення обсягів споживання м'яса свиней і птахів до обсягів їх виробництва у окремих країнах-експортерах зерна*

Країна	2001-2010рр.		2011-2018рр.		2019-2027рр.**	
	Відношення обсягів споживання м'яса свиней до обсягів його виробництва	Відношення обсягів споживання м'яса птахів до обсягів його виробництва	Відношення обсягів споживання м'яса свиней до обсягів його виробництва	Відношення обсягів споживання м'яса птахів до обсягів його виробництва	Відношення обсягів споживання м'яса свиней до обсягів його виробництва	Відношення обсягів споживання м'яса птахів до обсягів його виробництва
Австралія	1,28	0,97	1,67	0,96	1,62	0,96
ЄС-28	0,94	0,98	0,90	0,96	0,90	0,95
Канада	0,40	1,06	0,38	1,05	0,37	1,06
США	0,94	0,85	0,84	0,83	0,84	0,83
Аргентина	1,14	0,93	1,05	0,90	1,04	0,87
Україна	1,14	1,37	1,10	1,05	0,99	0,98

*розраховано за даними [191]; **прогноз

В Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» видатки на державну підтримку галузі тваринництва склали 3,5 млрд. грн. з яких 1,4 млрд. грн. спрямовуються на розвиток скотарства [192]. Для порівняння – в ЄС в 2018р. лише на утримання свиней субсидії становили 2,8 млрд. грн. (за курсом НБУ) або 18,6 грн. на 1 голову. Слід відмітити, що даний обсяг дотацій – не найбільший за період функціонування ЄС. Так, в 2000р. на субсидії галузі свинарства було виділено 202,22 млн. євро або 1,66 євро на 1 голову [193, 194]. Крім того, непрямою формою субсидування галузі свинарства в ЄС є імпорتنі мита на відповідну продукцію, які становлять від 46,7 до 86,9 євро за 100 кг чистої ваги [195, с. 35]. Отже, для того, щоб вітчизняна продукція галузі свинарства була конкурентоспроможною на внутрішньому ринку і українські аграрії мали бажання займатися її виробництвом, розмір відповідних дотацій повинен бути не меншим, ніж у ЄС.

В контексті головного завдання нашого дослідження, не менш важливою задачею є спрямування зусиль уряду на те, щоб вироблена м'ясна продукція надходила на внутрішній ринок, а не експортувалася. Для досягнення суспільного компромісу із даного питання, на вітчизняному ринку м'яса і м'ясопродуктів необхідно створити правовий інститут, аналогічний тому, який функціонує на вітчизняному ринку зерна [196] – «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку м'яса та м'ясопродуктів». Це головний документ, яким мають визначатися обсяги (квоти) експорту м'яса та м'ясопродуктів.

З іншого боку, стимулювання пропозиції відповідної аграрної продукції має обов'язково супроводжуватися стимулюванням продовольчого попиту. Таке стимулювання буває опосередкованого та прямого характеру.

Опосередковане стимулювання попиту на цінну продовольчу продукцію відбувається за рахунок загального збільшення доходів. Домогосподарства, які збільшують свої статки, мають можливість змінювати структуру раціону у бік насичення її цінними продуктами харчування. В усіх розвинутих країнах Заходу, починаючи із післявоєнного відновлення і до кінця ХХ ст. спостерігалася тісна кореляція між зростанням реальних подушових доходів та споживанням м'ясних і молочних продуктів, свіжих фруктів та овочів, з одночасним скороченням частки витрат на продовольство в структурі сукупних витрат домогосподарств. Головною умовою такої тенденції є стійке економічне зростання.

Пряме стимулювання попиту на цінну продовольчу продукцію відбувається за рахунок державного фінансування відповідних соціальних програм – прямої продовольчої допомоги малозабезпеченим та соціально вразливим верствам населення. Враховуючи наявність затяжного російсько-українського військового конфлікту та трансформаційний характер української економіки, наразі не видається можливим забезпечення стійкого економічного зростання економіки України. Тому в середньостроковій перспективі найбільш ймовірним способом стимулювання попиту на цінну продовольчу продукцію,

має стати фінансування із державного бюджету програм прямої продовольчої допомоги малозабезпеченим та соціально вразливим верствам населення.

3.3. Механізм захисту продовольчих інтересів населення України

Виходячи із ключових суперечностей стейкхолдерів національного продовольчого ринку, описаних в першому розділі роботи, та високої потенційної конфліктності при спробі їх вирішення, обґрунтування шляхів захисту продовольчих інтересів населення країни повинне мати надійний науковий фундамент, теоретико-методичні принципи якого ні у кого викликають сумнівів. На нашу думку таким науковим фундаментом є теорія Парето-ефективної економіки.

Центральним місцем теорії Парето-ефективної економіки є обґрунтування принципу розподілу обмежених ресурсів економічної системи, яке дістало назву Оптимум Парето. Даний принцип базується на тому, що будь-яка зміна є поліпшенням, якщо вона не завдає нікому збитків і приносить усім користь. Іншими словами, визнається доцільність зміни, які не приносять нікому додаткової шкоди.

Ситуація, коли досягнута ефективність за Парето - це ситуація, коли всі вигоди від змін вичерпані [197].

На основі поняття «Оптимум Парето» будуються перша та друга фундаментальні теореми добробуту.

Перша теорема часто приймається, як аналітичне підтвердження гіпотези «невидимої руки» Адама Сміта, а саме про те, що конкурентні ринки мають тенденцію до ефективного розподілу ресурсів. Теорема працює у випадку невтручання при ідеальних умовах: нехай ринки спрацюють, і результат буде Парето ефективним. Однак ефективність Парето не обов'язково те саме, що бажані суспільні очікування від функціонування ринкової економіки. Це просто ситуація при якій ніхто не може покращити свого стану не погіршивши стану іншого, і загальне багатство (обсяги суспільного виробництва при повній зайнятості) є максимальним. Є багато можливих станів ефективного розподілу

ресурсів Парето, проте не всі вони можуть бути однаково бажаними суспільством [198].

Друга теорема економіки добробуту базується на тому, що будь-який ефективний розподіл Парето може бути досягнутий в умовах конкурентної ринкової рівноваги, враховуючи ринкові механізми, що ведуть до перерозподілу [199, с. 3].

Для обґрунтування висновку про наявність чи відсутність оптимуму Парето в українській економіці, необхідно перевірити чи виконується умова Парето-оптимального розподілу. Головною умовою Парето-оптимального розподілу та економіки добробуту є конкуренція. У звіті Антимонопольного комітету України за 2018 рік йдеться про те, що в нашій країні рівень конкуренції слабший порівняно із середнім значенням для країн ОЕСР. Що стосується макроекономічної ситуації в цілому, то надмірний державний контроль над економікою та встановлення бар'єрів доступу до ринків є головними перешкодами для конкуренції. Сукупний показник українського регулювання товарних ринків (Ukraine's aggregate Product market regulation indicator, далі PMR) у цілому можна порівняти із середнім показником по країнах ОЕСР. Проте норми, які дозволяють здійснювати державний контроль за певними сферами економіки або встановлюють бар'єри для конкуренції в суміжних галузях, є високими за міжнародними стандартами і можуть сприяти спотворенню конкуренції. Україна має суттєвіший вплив з боку державних підприємств, ніж у більшості порівнюваних країн. Показник PMR України для державного контролю (2,62) значно перевищує як середнє значення ОЕСР (1,72), так і оцінки таких сусідніх країн, як Угорщина (2,05) та Словаччина (2,17). Управління державними підприємствами є найбільшим чинником обмеження, пов'язаного з державною власністю, і оцінка PMR у цій галузі (4,5) значно перевищує середній показник ОЕСР (3,57). Менш обмежувальна нормативна база може значно посилити конкуренцію в Україні. Зменшення регуляторних обмежень в таких секторах, як постачання електроенергії, газу та води, а також поштових і телекомунікаційних послуг, роздрібної та оптової

торгівлі, транспорту та інших бізнес-послуг значно прискорило б зростання доданої вартості, генеруючи до 0,015 в. п. додаткового річного зростання ВВП. Крім того, ця оцінка є заниженою, оскільки вона відображає поточну регуляторну базу країни; регуляторні реформи та вдосконалення правозастосування могли б ще більше посилити конкуренцію в цих галузях, збільшивши їх внесок в економічне зростання [200].

На продовольчому ринку країни Антимонопольний комітет України:

- продовжує досліджувати ринок крупи гречаної у рамках розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання [200];

- під час розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції ДП «Артемсіль», а також ДП «Укрспирт» було проведено дослідження ринку первинної реалізації солі та ринку оптової реалізації спириту етилового ректифікованого. Визнано, що вказані державні підприємства займають монопольне (домінуюче) становище на відповідних товарних ринках і порушують антимонопольне законодавство. За результатами розгляду справ на вказаних суб'єктів господарювання накладено штрафи в розмірі 13,4 млн. грн. та 33 млн. грн. відповідно [200];

- визнав ринок м'яса птиці загальнодержавним ринком, структура якого є конкурентною, однак з ознаками олігополії на рівні виробництва. При цьому ринок м'яса курячого є експортоорієнтованим. Не зважаючи на дефіцит м'яса на внутрішньому ринку країни [200];

- визнав ринок яєць курячих загальнодержавним ринком зі структурними ознаками олігополії [200];

- визнав ринок олії соняшникової рафінованої бутильованої загальнодержавним ринком, який характеризується як олігопольний із домінуванням двох основних гравців. Ринок є експортоорієнтованим [200].

На думку Мудрака Р. П., Лагодієнка В. В. та Лагодієнка Н. В.: «Панування монополій на ринку України підтверджується дією «ефекту храповика». Останній означає, що ринкові ціни є негнучкими до зниження. У

розвинутих країнах причиною ефекту храповика є негнучкість зарплат до зниження через вплив профспілок та небажання компаній втратити кваліфікованих працівників. Натомість у країнах із надмірною ринковою концентрацією та незадовільним захистом конкуренції, головною причиною ефекту храповика є панування монополій. В Україні у період з 2001 по 2016рр. ринкові ціни жодного разу не демонстрували дефляції. Навіть у роки, коли дефіцит сукупних витрат спричиняв стагнацію (2012-2013рр.) чи економічну кризу (2009, 2014-2015рр.)» [201].

Отже, враховуючи наявність надмірного рівня ринкової концентрації в економіці України в цілому та у її продовольчому сегменті зокрема, можна зробити висновок, що розподіл ресурсів не є Парето-оптимальним, а економіка країни не є країною загального добробуту. Таким чином на продовольчому ринку країни має місце порушення балансу інтересів його головних стейкхолдерів – внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства:

$$W = c + v + p + p_1, (3.7)$$

де: c – фонд відтворення;

v – фонд споживання;

p – прибуток;

p_1 – монопольно високий прибуток.

Якби економіка України мала конкурентну структуру, то розподіл суспільного продукту (W) відповідав би умовам економіки добробуту. Це означає, що за інших рівних умов, між фондом споживання (v) та прибутком фірм (p) мав би місце баланс. Однак, наявність недосконалої конкуренції (монопольної влади) дозволяє фірмам отримувати додатковий, тобто монопольно високий прибуток (p_1) за рахунок зменшення фонду споживання ($v_1 = v - p_1$). Останній є частиною суспільного продукту, який спрямовується на задоволення матеріальних та нематеріальних потреб найманих працівників.

Нами також встановлено, що однією із головних причин дефіцитів, які періодично виникають на різних сегментах національного продовольчого ринку, є надмірний експорт відповідних видів продовольства. Таким чином, в умовах недосконалої конкуренції надмірний експорт є чинником зростання продовольчих цін, що завдає збитків продовольчим інтересам населення країни. Механізм ринкового саморегулювання в умовах надмірного рівня ринкової концентрації перестає забезпечувати формування справедливих цін, що вимагає стороннього втручання. Тобто державного регулювання економіки.

Україна є членом Світової організації торгівлі. Порядок заборони або обмеження експорту продовольчих товарів регулюється Статтею 10 «Угоди про сільське господарство» ГАТТ/СОТ. Зокрема, вживаючи заходів щодо заборони або обмеження експорту продовольчих товарів, країна-Член повинна:

- враховувати належним чином, як саме такі дії впливають на стан продовольчої безпеки імпортуєчих країн-Членів;

- повідомити письмово Комітет з сільського господарства до того, як певні кроки будуть здійснені, при цьому надати можливість провести консультації тим країнам-Членам, що мають суттєвий імпортерський інтерес.

Дані правила не поширюються на країни-Члени, що розвиваються, які не є чистими експортерами певного виду продовольства [202, с. 245].

Україна є країною з економікою, що розвивається. Отже, для визначення видів продовольства на яке не поширюються згадані правила, проаналізуємо сальдо зовнішньої торгівлі України відповідними товарами (додаток У). Отже, м'ясо свиней та птахів, картопля, плоди, ягоди та виноград, цукор входять до групи видів продовольства по яких Україна не є чистим експортером. Це означає, що згідно з правилами СОТ, Кабінет Міністрів України має право вводити обмеження на експорт вказаних видів продовольства, які не будуть вважатися дискримінаційними по відношенню до країн-імпортерів української продукції.

Регулювання експорту та його обмеження у разі виникнення критичних ситуацій на внутрішньому ринку країни-експортера, є нормальною світовою

практикою. Наприклад, обмеження експорту продовольчих товарів передбачено законодавством ЄС. Загальні правила експортування товарів з ЄС регулюються Регламентом 2603/69 від 20 грудня 1969 року [203]. Цей Регламент проголошує принцип свободи експорту та визначає процедури, які встановлюють порядок та випадки застосування нагляду та захисних заходів щодо експорту.

В державному департаменті з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України відмічають: «Для експорту окремих товарів в ЄС встановлені спеціальні правила регулювання експорту. Такими товарами, наприклад, є нафта та продукти її переробки, продукти харчування, культурні цінності, небезпечні хімічні речовини, а також товари подвійного призначення» [204, с. 51].

Кількісні обмеження входять до пакету захисних інструментів нетарифного регулювання Європейського Союзу. Вони застосовуються для:

- обмеження експорту у разі виникнення критичного дефіциту даного товару на внутрішньому європейському ринку;
- обмеження імпорту, якщо він завдає шкоди виробникам;
- обмеження імпорту, який зростає понад визначений розмір.

Правовою основою такого регулювання є Регламент 520/94, який встановлює «комунітарну процедуру» адміністрування кількісних квот [205].

Загальний порядок розподілення квот здійснюється наступним чином: Комісія публікує повідомлення про відкриття квоти в Офіційному віснику ЄС, вказуючи при цьому методи розподілу квоти, умови видачі ліцензії, строки подання заяв на отримання ліцензій, список уповноважених органів держав-членів, які мають право розглядати надані заяви [204].

Розподіл квот відбувається між тими компаніями-претендентами, які отримали ліцензії, або одночасно, або в декілька етапів [204].

Що стосується, власне, торгівлі сільськогосподарською продукцією, то відповідно до Делегованого Регламенту Комісії (ЄС) 2016/1237 від 18 травня 2016 року ліцензія на її імпорт або експорт надає право імпортувати або експортувати і, таким чином, щоб зробити це право дієвим, ліцензію необхідно

пред'являти тоді, коли подається ввізна або вивізна декларація... Якщо ліцензію на імпорт також використовують для адміністрування тарифної квоти, до якої застосовуються преференційні режими, такі преференційні режими повинні застосовуватись до імпортерів на підставі ліцензії, яка, у певних випадках, повинна супроводжуватися документом з третьої країни. Щоб уникнути перевищення квоти, преференційний режим необхідно застосовувати до кількості, для якої було видано ліцензію. У таких випадках необхідно дозволити допустиме відхилення, за умови що для частини кількості, яка перевищує кількість, указану в ліцензії, але в межах допустимого відхилення, не діє преференційний режим, а сплачується конвенційне мито [206].

Для обмеження експорту дефіцитних видів продовольчої продукції український уряд повинен застосовувати заборонні експортні мита. Вони повинні вводитися на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту.

Розрахунок розміру квоти безмитного експорту визначеного виду продовольства повинен базуватися на тому, що, якщо обсяг внутрішніх потреб в ньому (споживання + витрати на нехарчові цілі) дорівнює або перевищує обсяг його внутрішнього виробництва, то на експорт даної продукції вводяться заборонні експортні мита. Обсяг безмитного експорту даного виду продовольства розраховується як різниця між обсягом його виробництва та обсягом внутрішніх потреб із знаком «+». В якості довідкового показника внутрішніх потреб в даному виді продовольства можна брати середній рівень його споживання населенням країни за останніх п'ять років («довідковий період» - за методологією СОР) [207] (табл. 3. 15).

Варто звернути увагу на те, що в ЄС обмеження на експорт можуть вводитися не лише на ті види продовольства по яких країни співдружності не є чистими експортерами. Головною умовою необмеженого вивозу продовольства за межі ЄС є його достатність на внутрішньому ринку союзу. Якщо є обґрунтовані перестороги стосовно того, що дефіцит певного виду

продовольства може спричинити помітне зростання його цін, то починає діяти механізм повного або часткового обмеження його експорту.

Таблиця 3. 15

Споживання та витрати на нехарчові цілі окремих видів продовольства в Україні, тис. тонн

Продукція	Рік					Середнє значення
	2013	2014	2015	2016	2017	
Свинина	977	849	776	815	819	847
М'ясо птиці	1112	1051	1027	1012	1035	1047
Картопля	22907	22455	21645	21399	21838	22049
Плоди, ягоди і виноград	3546	2971	2752	3093	3255	3123
Цукор	1791	1639	1633	1494	1361	1584

*розраховано за даними [104, 105, 111-113]

Україна, заявивши своїм зовнішнім вектором рух у напрямі ЄС, зобов'язалася провести необхідний обсяг нормотворчої діяльності, який забезпечить імплементацію європейських правових норм у вітчизняне нормативно-правове поле. В числі іншого необхідно привести до європейських норм і законодавство, що регулює функціонування ринку продовольства. Зокрема регулювання експорту та імпорту найважливіших видів сільськогосподарської сировини й продовольства. Наразі, нормативними документами, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита мають стати:

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та учасниками ринку м'яса та м'ясопродуктів»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та учасниками ринку картоплі»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства ринку плодів, ягід та винограду»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та учасниками ринку цукру».

Паралельно із регулятивними заходами, які сприятимуть збільшенню пропозиції національних виробників продовольчих товарів на внутрішньому ринку, необхідно забезпечити зростання попиту на відповідну продукцію з боку українських домогосподарств.

Дослідження сучасного міжнародного досвіду забезпечення захисту продовольчих інтересів населення показало, що існують значні відмінності у національних підходах до вирішення даного питання. В якості прикладу наведемо головні аспекти відповідної політики в ЄС та США.

У Європейському Союзі головним нормативним документом, що визначає ключові аспекти захисту продовольчих інтересів населення країн-членів, інструменти реалізації відповідної політики та механізм їх застосування, є «Біла книга безпеки харчових продуктів» («White paper on food safety»). Для досягнення визначеної мети, вона передбачає реалізацію заходів за наступними напрямками:

I. Формування органів та нормативне забезпечення реалізації їх повноважень («Priority measures»).

II. Корми для тварин.

III. Зоонози (інфекційні хвороби тварин, що можуть вражати людей).

IV. Здоров'я тварин.

V. Тваринні субпродукти.

VI. Хвороби, що передаються з їжею тваринного походження, пов'язані із кормами тваринного походження («BSE/TSE»).

VII. Гігієна.

VIII. Забруднюючі речовини.

IX. Харчові добавки та ароматизатори.

X. Матеріали, що контактують із їжею.

XI. Нові продукти харчування/Генетично модифіковані організми.

XII. Радіаційне опромінення їжі.

XIII. Дієтичні продукти харчування/харчові добавки/збагачені харчові продукти.

XIV. Маркування продуктів харчування.

XV. Пестициди.

XVI. Харчування.

XVII. Насіння.

XVIII. Заходи підтримки.

XIX. Політика щодо третіх країн/міжнародні зв'язки [208].

Дослідження практичного втілення заходів передбачених даним документом дозволяє зробити висновок про те, що ключовими цілями продовольчої політики ЄС є забезпечення достатніх обсягів виробництва продуктів харчування, що відповідають визначеним критеріям безпеки та якості. Окремих заходів, які конкретно спрямовані на підвищення економічної доступності продовольчих товарів для малозабезпечених громадян, в рамках загальноєвропейської продовольчої політики немає. Це прерогатива національних урядів країн-членів ЄС, які за рахунок власних бюджетів можуть здійснювати політику підвищення економічної доступності продовольства для свої громадян. Наприклад, Міністерство сільського господарства Литви планує прийняти остаточні закони про введення продовольчих купонів. Введення продовольчих купонів є заходом боротьби з підвищенням цін на продукти харчування. Передбачається, що ваучерами зможуть скористатися всі жителі республіки, які виховують дітей дошкільного віку. На одну людину на місяць планують виділити три купони, за якими передбачено знижку на продукти в розмірі 20%. На реалізацію програми виділено 5 мільйонів євро [209].

Принципово інший підхід застосовується у США – тут є цілий ряд програм, які безпосередньо спрямовані саме на підвищення економічної доступності продовольства для соціально вразливих та малозабезпечених груп населення. В США 96% усіх федеральних видатків припадає на п'ять найбільших програм.

1. Програма додаткової продовольчої допомоги (SNAP) – є однією із найбільш масштабних програм як за кількістю учасників, так і за обсягами фінансування. До жовтня 2008 року ця програма була відомою під назвою «Федеральна програма продовольчих талонів». За рахунок допомоги SNAP можна купувати: продукти харчування; дитяче харчування, діабетичні та дієтичні продукти; їстівні інгредієнти, що використовуються у приготуванні їжі, наприклад трави і спеції; насіння продовольчих культур і продовольчі рослини для вирощування в домашніх умовах. Не дозволяється витратити кошти допомоги SNAP на: приготовлені гарячі страви в продовольчих магазинах; будь-яку готову їжу, що продається і призначена для вживання в магазині; алкогольні напої і тютюнові вироби; побутову хімію, паперову та парфумерно-косметичну продукцію, а також кухонне начиння; товари для тварин; предмети для зберігання продовольчих продуктів; ліки, вітаміни або мінеральні добавки; предмети для садівництва [210]. Програма додаткової продовольчої допомоги (SNAP) використовується в якості основного джерела продовольчої допомоги мільйонам людей із низьким середньомісячним розміром доходу. Вона збільшує можливість купувати продовольство для домогосподарств, які мають право на отримання пільг. Такі пільги реалізуються шляхом придбання продуктів у визначених роздрібних продуктових магазинах та на фермерських ринках по всій країні. Державні установи, що працюють в рамках SNAP відповідно до національних стандартів придатності та пільг встановлених Федеральним законом та положеннями, застосовують стратегії сприяння здоровому харчуванню та запобігання ожиріння серед учасників програми, надають послуги з навчання та працевлаштування. Усе це робиться з метою допомогти учасникам стати самодостатніми та через відповідальність за забезпечення доброчесності у сертифікації й видачі пільг. Міністерство сільського господарства США (USDA) здійснює нагляд за понад 250 тис. роздрібних продавців продуктами харчування, які викупувають пільги [211].

2. Спеціальна програма додаткового харчування для жінок, немовлят та дітей, відома як WIC, сприяє позитивним результатам народження та раннього

розвитку дитини. В рамках програми передбачено надання харчових пайків, обстеження та корекцію здоров'я, сприяння та підтримку грудного вигодовування, навчання правильного харчування для вагітних з низьким рівнем доходу, жінок, які годують груддю та жінок післяпологового періоду, немовлят та дітей до п'яти років для яких ідентифіковані ризики повноцінного харчування [211]. Щоб мати право на отримання допомоги, доходи заявників повинні бути не вищими 185% межі бідності [210].

3. Національна програма шкільного обіду (NSLP) входить до пакету програм дитячого харчування, якими керує Служба продовольчих та харчових програм (FNS). NSLP - це програма харчування, що надається на федеральному рівнем. Вона діє в державних і некомерційних приватних школах та в інтернатах для дітей. Програма забезпечує збалансований по поживних елементах, недорогий або безкоштовний обід для дітей впродовж усього навчального року. Програма була створена відповідно до Закону про національний шкільний обід, підписаного президентом Гаррі Труманом у 1946 році [211]. Діти із сімей з доходами на рівні 130% федеральної межі бідності мають право на безкоштовне харчування. Діти із родин, які мають доходи від 130% до 185% межі бідності, мають право на харчування за пільговою ціною. Діти з сімей, які мають доходи, понад 185% межі бідності сплачують повну вартість, проте їх обіди все ж певною мірою субсидуються [210].

4. Програма шкільного сніданку (SBP), як і попередня, входить до пакету програм дитячого харчування, якими керує Служба продовольчих та харчових програм (FNS). Вона передбачає відшкодування державою програм некомерційних сніданків у школах та дитячих інтернатах [211]. Програма шкільних сніданків працює з 1975 року та передбачає отримання школярами із малозабезпечених родин (вимоги щодо відповідності є такими ж, як і для Програми шкільних обідів) федерально субсидованих сніданків. Школи, які беруть участь у програмі, отримують кошти від Міністерства сільського господарства США для компенсації своїх витрат у рамках програми [210].

5. Продовольча програма для дітей та дорослих, які потребують догляду (CACFP) входить до пакету програм дитячого харчування, якими керує Служба продовольчих та харчових програм (FNS). Це федеральна програма, яка передбачає відшкодування за повноцінне харчування та їжу для перекусів (snacks) дітям та дорослим, які отримують право на допомогу в дитячих центрах, дитячих будинках та центрах денного перебування дорослих. CACFP також забезпечує відшкодування за харчування, яке надається дітям та молоді, які беруть участь у програмах постшкільної допомоги, дітям, які перебувають у притулках із надзвичайних ситуацій, та дорослим старше 60 років, які живуть з обмеженими можливостями та навчаються в дитячих установах [211]. Програма була запроваджена у 1968 році. Постачальники отримують відшкодування з коштів федерального бюджету за поставлену їжу. Крім відшкодування вартості їжі, Міністерства сільського господарства США також забезпечує безкоштовною сільськогосподарською продукцією відповідні установи по догляду, які є учасниками програми [210].

Найбільш масштабною за охопленням реципієнтів допомоги та витратами бюджетних ресурсів є Програма допомоги у сфері додаткового харчування або SNAP.

Щоб отримати продовольчі талони, сім'ї повинні відповідати трьом критеріям: 1) їх щомісячний валовий дохід повинен бути менше 130% межі бідності або близько 26600 \$ в рік для домогосподарства з трьох осіб; 2) сім'я, де немає людини пенсійного віку або інваліда, не може мати більш, ніж 2250 \$ в активах; 3) сім'я, один із членів якої є людиною пенсійного віку або інвалідом, не може мати більш, ніж 3500 \$ в активах.

У середньому домогосподарство, що складається з трьох осіб отримує близько 376 \$ в місяць. Вони можуть потратити гроші в одного із 260000 роздрібних продавців, які беруть участь у програмі. Продовольчі талони часто не покривають витрати на усе харчування за місяць, але ця програма повинна бути доповненням до бюджету сім'ї.

Програма SNAP вимагає, щоб більшість працездатних бездітних дорослих працювали, а в деяких штатах також повинні працювати і батьки, які виховують неповнолітніх дітей. Дорослі без неповнолітніх дітей можуть отримувати допомогу лише три місяці протягом 36-місячного періоду, якщо вони не працюють або не брали участі в навчальних програмах тривалістю 20 год. на тиждень. Штати можуть відмовлятися від цієї вимоги в тих округах, де безробіття становить не менше 10%, або де немає достатньої кількості робочих місць, як визначено Департаментом праці. У 2017 році федеральний уряд потратив більше 68 млрд. \$ на SNAP. Більше 93% коштів направляється на безпосередню допомогу, яка зараховується на карточку, а частина йде на покриття адміністративних витрат [211, 212].

На нашу думку, враховуючи, що в Україні надзвичайно висока частка малозабезпечених домогосподарств, а також відмову уряду від державного регулювання цін на соціальнозначущі продукти харчування [213], доцільно переймати досвід США – розробити та реалізувати програми прямого захисту продовольчих інтересів населення.

Для повномасштабного розгортання української програми продовольчої допомоги, необхідно попередньо провести експеримент, який би дозволив з'ясувати вразливі місця програми, порівняти витрати та результат, а у разі з'ясування достатнього рівня ефективності, розширити програму за рахунок охоплення більшої кількості реципієнтів, в тому числі у рамках паралельних програм продовольчої допомоги.

У рамках експерименту ми пропонуємо залучати до участі у програмі продовольчих карток малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму). Для визначення орієнтованої суми бюджетних витрат на фінансування анонсованого заходу, скористаємось статистикою доходів та витрат населення України за 2017р. (табл. 3. 16). Місячний прожитковий мінімум у 2017р. становив у середньому 1604 грн. на 1 особу (з 01.01.2017 по 30.04.2017 – 1544 грн.; з 01.05.2017 по 30.11.2017 – 1624 грн.; з 01.12.2017 по 31.12.2017 – 1700грн.) [215]. Отже, 130%

від даної суми, становитиме 2085 грн. на 1 особу. Таким чином, захисту продовольчих інтересів потребують ті домогосподарства у яких середньодушовий сукупний дохід – менший, ніж 2085 грн. на місяць.

Таблиця 3. 16

Розрахунок суми загальних доходів за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2017р., у середньому за місяць у розрахунку на 1 особу, грн.*

Показник	Усі особи	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Всього загальних доходів на домогосподарство	8013	4160	5415	5859	6255	7316	7848	8322	9461	10786	14719
Середній еквівалентний розмір домогосподарства (осіб)	2,11	2,31	2,29	2,16	2,07	2,18	2,12	2,03	2,05	2,03	1,84
Загальний сукупний дохід на 1 особу	3798	1801	2365	2713	3022	3356	3702	4100	4615	5313	7999

*розраховано автором за даними [214]

Тобто, це домогосподарства I децильної групи. А середній розмір допомоги має становити 284 грн. на 1 особу на місяць ($2085 - 1801 = 284$ (грн.)). Кількість постійного населення України в 2017р. становила 42414900 осіб, отже чисельність однієї децильної групи становила 4241490 осіб (10% від 42414900 осіб). Тому орієнтовний бюджет продовольчої допомоги для усіх домогосподарств I децильної групи за статистикою 2017р. мав би становити **1204,6** млн. грн. (4241490 (осіб) $\cdot$ 284 (грн.)).

На нашу думку, для визначення осіб, які мають право на отримання продовольчої допомоги за майновою ознакою та статусом економічної активності (зайнятий/безробітний), доцільно використати діючу методику визначення тих, хто має право на одержання житлової субсидії за даними критеріями. Враховуючи те, що до складу сукупного доходу входять: 1) допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою; 2) пільги

та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива; 3) пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо; 4) пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку [101], - їхня сума не повинна враховуватися (вираховуватися із загального доходу) при визначенні права особи (домогосподарства) на одержання продовольчої допомоги.

Спробуємо також спрогнозувати загальний економічний ефект від зростання продовольчої платоспроможності населення країни.

В якості методичної основи дослідження впливу зростання продовольчої платоспроможності населення країни на загальний рівень економічної активності ми взяли кейнсіанську теорію. Зокрема, обґрунтування механізму впливу сукупних видатків на обсяги національного виробництва [216].

Витрати або видатки населення на купівлю продуктів харчування є частиною сукупних видатків (AE), при чому у ситуації українських домогосподарств – більшою (понад 50%) частиною компоненту C :

$$AE = C + G + I + X, (3.8)$$

де: AE – сукупні видатки;

C – видатки домогосподарств на придбання товарів та послуг; видатки неприбуткових благодійних організацій на товари та послуги для нужденних;

G – державні видатки;

I – валове нагромадження капіталу;

X – чистий експорт.

Сукупні видатки – це загальний обсяг витрат усіх інституційних секторів економіки на придбання кінцевих економічних благ. Сукупні видатки відіграють ключову роль у забезпеченні рівноважного обсягу національного виробництва.

Відомо, що рівноважний обсяг виробництва – це такий його рівень при якому фактичний випуск товарів і послуг дорівнює фактичному обсягу сукупних видатків. Він також характеризується рівноважною ціною.

Рівноважний рівень виробництва залежить від змін у кожному із компонентів сукупних видатків. Це пояснює тезу, що наявність рівноважного обсягу виробництва не обов'язково означає здоровий стан національної економіки. Наприклад, рівновага може досягатися і в умовах рецесії, коли значна кількість економічних ресурсів – не зайнята в суспільному виробництві. Причиною такого стану є дефіцит сукупних видатків, тому фактичний рівноважний стан виробництва буде меншим, ніж рівноважний стан виробництва при повній зайнятості на величину рецесійного розриву. І навпаки, надлишок сукупних видатків спричинить інфляційний розрив (рис. 3.23).

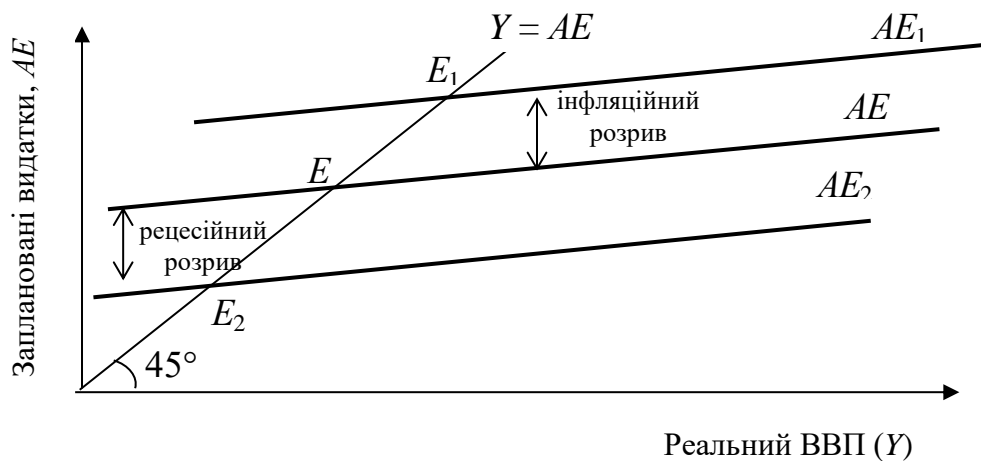

Рис. 3.23. «Кейнсіанський хрест». Метод «витрати – випуск»

Зміна будь-якого компонента сукупних видатків зумовлює більшу зміну у рівноважному обсязі виробництва. Це явище називають ефектом мультиплікатора. Мультиплікатор показує, як реагує реальний дохід (ВВП_р) на зміни у сукупних видатках в цілому чи одному із їх компонентів [216, с. 130-131].

Мультиплікативний ефект спричиняє зміна у кожному із компонентів сукупних видатків. Вважається, що самим стабільним компонентом сукупних видатків є витрати домогосподарств на придбання товарів довгострокового та поточного використання й оплату послуг, а самим мінливим – інвестиційні витрати. Крім того, така властивість сукупних видатків впливати на обсяги виробництва використовується для планомірного впливу держави через

компонент «державні витрати». Збільшуючи або зменшуючи їх держава може забезпечити бажану динаміку зміни суспільного виробництва.

Формула мультиплікатор видатків має вигляд відношення зміни рівноважного ВВП до зміни будь-якого компонента сукупних видатків (або до одного із компонентів сукупних видатків при умові, що інші не змінюються):

$$\mu = \frac{\Delta Y}{\Delta AE}, \quad (3.9)$$

де: μ – мультиплікатор видатків;

ΔY – зміна рівноважного ВВП;

ΔAE – зміна сукупних видатків, незалежних від динаміки Y .

Математичний зміст мультиплікатора дозволяє його розглядати також як величину, що показує на скільки відсотків зміниться функція (реальний ВВП) при зміні сукупних видатків (AE) на 1%. Тобто, мова йде про еластичність національного виробництва по сукупних видатках.

Для української економіки дефіцит сукупних видатків є надзвичайно актуальною проблемою [201]. Наразі структура сукупних видатків є викривленою – мають місце надмірні державні витрати для здійснення функції управління, натомість інвестиційні витрати фірм та витрати домогосподарств – в дефіциті. Останнє є причиною низької ємності продовольчого ринку України. Враховуючи наявність ефекту акселерації, низька ємність продовольчого ринку не спонукає вітчизняних та закордонних підприємців збільшувати інвестиції у виробництво готової продовольчої продукції для внутрішнього ринку України. Тому реалізація програми прямої продовольчої допомоги незаможним українським домогосподарствам підвищить ємність внутрішнього продовольчого ринку та спричинить збільшення обсягу відповідних інвестицій.

Для проведення емпіричного експерименту припустимо, що зміни відбуваються лише у продовольчих видатках домогосподарств, а решта компонентів сукупних видатків – незмінні. На основі даних додатку Ф, побудуємо графічну модель та визначимо рівень зв'язку між функцією «зміна

реального ВВП» та фактором «витрати домогосподарств на продовольство» (рис. 3.24).

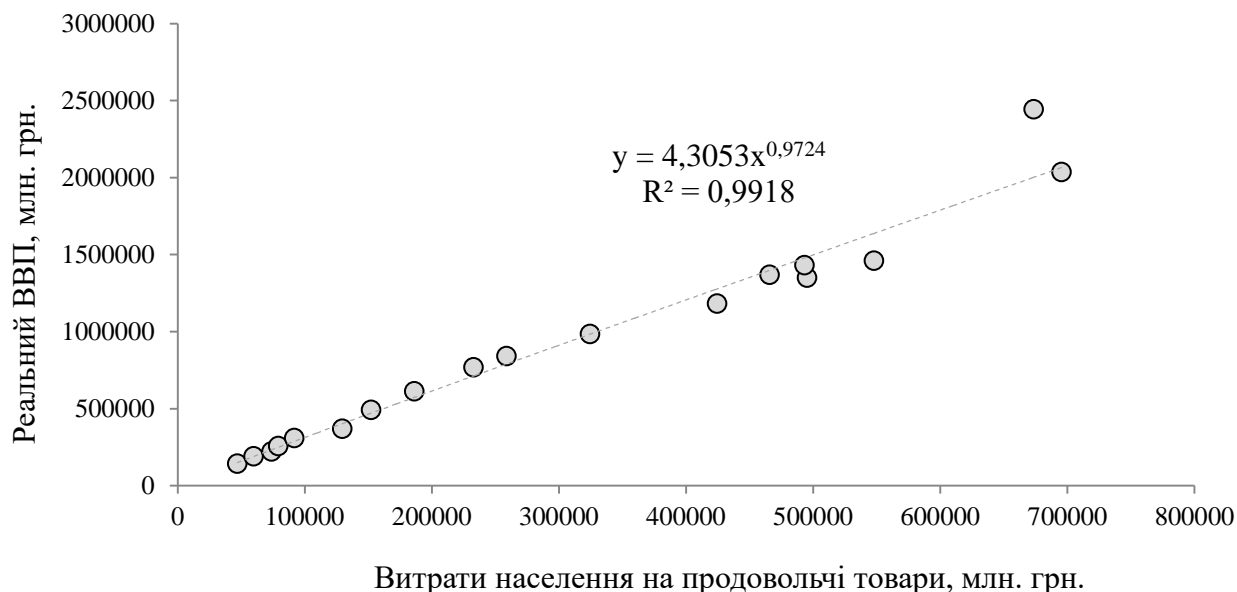

Рис. 3.24. Графічна модель зв'язку між функцією «зміна реального ВВП» та фактором «витрати домогосподарств на продовольство»*

*власне дослідження автора

Відповідно до виду залежності між Y і x формули розрахунку коефіцієнтів еластичності будуть змінюватися. Тільки для степеневих функцій $Y = a \cdot x^b$ коефіцієнт еластичності є постійною незалежною від x величиною (рівною в даному випадку параметру b). Саме тому степеневі функції широко використовуються в економетричних дослідженнях. Параметр b в таких функціях має чітку економічну інтерпретацію – він показує процентну зміну функції при зміні фактору на 1%. Отже, відповідно до результатів наших розрахунків – збільшення продовольчих витрат населення на 1% спричинить збільшення реального ВВП України на 0,97%. Продовольчі видатки населення України в 2017р. становили 673539,0 млн. грн. Їх збільшення на 1204,6 млн. грн., або 0,18%, спричинить зростання реального ВВП на 0,17%, або 4266,9 млн. грн. Таким чином мультиплікатор продовольчих видатків населення України становить 3,54. Він означає, що кожне збільшення реальних

продовольчих витрат населення країни на 1грн. зумовлює мультиплікативне зростання реального ВВП на 3,54 грн. [218].

Висновки до 3 розділу

1. Одним із найбільш деструктивних факторів впливу на продовольчі інтереси населення країни є зростання індексу споживчих цін на продовольчі товари та безалкогольні напої. Тому антиінфляційна політика держави повинна бути спрямована, передусім, на уповільнення зростання споживчої інфляції.

2. На тваринницьку групу припадає 40,3% впливу формування індексу споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої.

3. На внутрішньому ринку тваринницької продукції (крім яєць) та свіжих овочів відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які спричиняють підвищення споживчих цін. Тому важливим управлінським завданням є прогноз місячних розмірів дефіциту та їх покриття за рахунок зменшення сезонності у виробництві відповідної продукції й використання державних товарних інтервенцій.

4. Однією із головних причин зростання споживчих продовольчих цін є дефіцит відповідної продукції. Згідно з діючою методикою рівень самозабезпечення основними видами продовольства визначається як відношення обсягу виробництва продукції в країні до її внутрішнього використання. Такий підхід має недоліки: 1) у ресурсну базу внутрішнього походження не включено рівень запасів даного виду продовольства на кінець року; 2) не враховано експорт, як важливу статтю використання продовольчого ресурсу. Для виправлення виявленого недоліку, необхідно враховувати експорт, як статтю втрат продовольчого ресурсу для внутрішнього ринку.

5. Надмірним експортом продовольства слід вважати такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку. Ознакою дефіциту є зростання індексу споживчих цін на відповідні продовольчі товари.

6. Враховуючи хронічний дефіцит платіжного балансу, який вдається ліквідувати лише завдяки зовнішнім позичкам, на валютному ринку України спостерігається перманентна девальвація національної валюти. Це зумовлює постійне підвищення цін на імпортовану продукцію і є додатковим чинником зростання індексу споживчих цін на продукти харчування. Тому, наразі імпорт, як джерело покриття дефіциту окремих продовольчих товарів на внутрішньому ринку, не можна розглядати як фактор стабілізації відповідних цін.

7. Спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту, є менш збитковим для національної економіки, ніж ліквідація внутрішнього дефіциту м'яса свиней за рахунок імпорту. Причиною цього є збільшення доданої вартості в аграрному виробництві за рахунок спрямування сировини (зерна) на виготовлення продукції з вищим ступенем обробки (м'ясо свиней у забійній вазі).

8. Величина споживчих цін на свинину більш, ніж на 40% визначається мінливістю обсягів виробництва. Розрахований коефіцієнт еластичності показав, що при збільшенні обсягів виробництва м'яса свиней (у забійній вазі) на 1%, роздрібні ціни на свинину зменшуються на 0,0994%.

9. Враховуючи наявність надмірного рівня ринкової концентрації в економіці України в цілому та у її продовольчому сегменті зокрема, можна зробити висновок, що розподіл ресурсів не є Парето-оптимальним, а економіка країни не є країною загального добробуту. Отже, на продовольчому ринку країни має місце порушення балансу інтересів його головних стейкхолдерів – внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства.

10. М'ясо свиней та птахів, картопля, плоди, ягоди та виноград, цукор входять до групи видів продовольства по яких Україна не є чистим експортером. Це означає, що згідно з правилами СОТ, Кабінет Міністрів України має право вводити обмеження на експорт вказаних видів

продовольства, які не будуть вважатися дискримінаційними по відношенню до країн-імпортерів української продукції.

11. Для обмеження експорту визначених видів продовольчої продукції український уряд повинен застосовувати заборонні експортні мита. Вони повинні вводитися на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту. Розрахунок розміру квоти безмитного експорту визначеного виду продовольства повинен базуватися на тому, що, якщо обсяг внутрішніх потреб в ньому дорівнює або перевищує обсяг його внутрішнього виробництва, то на експорт даної продукції вводяться заборонні експортні мита. Обсяг безмитного експорту даного виду продовольства розраховується як різниця між обсягом його виробництва та обсягом внутрішніх потреб із знаком «+». В якості довідкового показника внутрішніх потреб в даному виді продовольства можна брати середній рівень його споживання населенням країни за останніх п'ять років.

12. Нормативними документами, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита мають стати:

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку м'яса та м'ясопродуктів»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку картоплі»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку плодів, ягід та винограду»;

- «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку цукру».

13. Враховуючи, що в Україні надзвичайно висока частка малозабезпечених домогосподарств, а також відмову уряду від державного регулювання цін на соціально значущі продукти харчування, доцільно переймати досвід США – розробити та реалізувати програми прямого захисту продовольчих інтересів населення.

14. У рамках експерименту доцільно залучати до участі у програмі продовольчих карток малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму). Орієнтовний бюджет продовольчої допомоги для усіх домогосподарств I децильної групи за статистикою 2017р. мав би становити 1204,6 млн. грн.

15. Збільшення продовольчих витрат населення на 1% спричинить збільшення реального ВВП України на 0,97%. Продовольчі видатки населення України в 2017р. становили 673539,0 млн. грн. Їх збільшення на 1204,6 млн. грн., або 0,18%, спричинить зростання реального ВВП на 0,17%, або 4266,9 млн. грн. Таким чином мультиплікатор продовольчих видатків населення України становить 3,54. Він означає, що кожне збільшення реальних продовольчих витрат населення країни на 1грн. зумовлює мультиплікативне зростання реального ВВП на 3,54 грн.

ВИСНОВКИ

1. Продовольчий інтерес – це мотив індивіда, групи індивідів задовольнити власну потребу в безпечній якісній їжі, необхідній для існування та здорової життєдіяльності, шляхом ринкового обміну, самозабезпечення або допомоги. Концепція національної продовольчої безпеки обґрунтовує безпекові характеристики, які мають бути притаманні національному продовольчому ринку, а концепція захисту продовольчих інтересів населення країни забезпечує обґрунтування світоглядних, ідеологічних та управлінських принципів економічної поведінки, спрямованих на досягнення відповідних бажаних безпекових параметрів.

Необхідність захисту продовольчих інтересів населення обумовлена виникненням суперечностей на продовольчому ринку. Їх об'єктивною причиною є те, що: 1) продовольча безпека, як благо загального користування передбачає, що право на володіння продовольством не залежить від платоспроможності, тоді як продовольство, як благо ексклюзивного користування передбачає, що право на володіння ним залежить від платоспроможності споживача; 2) споживачі продовольства бажають мінімізувати свої витрати для його отримання, тоді як власники продовольства бажають максимізувати свої доходи від його реалізації.

Природа суб'єктивних суперечностей продовольчих інтересів обумовлена багатьма факторами найважливішими серед яких є: виховання в сім'ї на основі сімейних традицій; національні традиції і культура; релігія; освіта; друзі; сфера професійної діяльності.

2. Враховуючи зростання рівня відкритості економіки України та її нинішній стан, найважливішими показниками за допомогою яких можна оцінювати захищеність продовольчих інтересів населення країни є: гранично допустимий обсяг експорту агропродовольчої продукції; частка агропродовольчого ринку із конкурентними цінами; рівень споживання продовольства та витрати на його придбання найбільш вразливими соціальними групами населення; кількість населення із гострими та хронічними

захворюваннями, спричиненими вживанням небезпечних та/або неякісних продуктів харчування.

3. Характерною рисою глобалізації є розвиток традиційних та поява нових міжнародних інститутів, які мають наднаціональний характер. Їх задача - скорочення суверенних прав національних урядів на виконання регулюючої функції та створення правового поля для формування глобального ринку. Така тенденція веде до забезпечення безперешкодного панування транснаціональних компаній. Що створює ґрунт для наростаючого конфлікту між ідеологією глобалізації та життєвою необхідністю державного захисту продовольчих інтересів громадян країни.

4. Рівень задоволення продовольчих потреб населення України не відповідає вимогам достатнього, збалансованого, економічно доступного, безпечного та якісного харчування. Раціон пересічного українця є достатнім по поживності, проте незбалансованим за основними складовими внаслідок недоспоживання продуктів тваринного походження, свіжих фруктів та овочів. Рівень економічної доступності продовольства не відповідає вимогам продовольчої безпеки. Безпечність та якість частини продовольчих товарів не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам.

5. Рівень доходів населення України не забезпечує економічну доступність продовольства, яка б відповідала параметрам продовольчо-безпечного стану за національною методикою для домогосподарств I-III децильних груп, за методикою ФАО – для домогосподарств IV-IX децильних груп. Головними причинами низьких доходів населення України є несправедливий розподіл національного доходу та низька продуктивність праці.

6. За період з 2000 по 2018рр. базовий індекс споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої в Україні зріс у 8,5 разів. Інфляція на продовольчому ринку має ознаки інфляції попиту. Вона посилюється дефіцитом продовольчих товарів на окремих сегментах продовольчого ринку, зумовленим надмірним експортом відповідної продукції. Одним із найбільш дієвих чинників стабілізації продовольчих цін є стабілізація цін вхідних

ресурсів агропродовольчого виробництва. Також до головних чинників необґрунтованого підвищення цін на продовольчі товари відноситься недостатній рівень конкуренції в українській економіці.

7. На внутрішньому ринку тваринницької продукції (крім яєць) та свіжих овочів відсутній дефіцит у межах календарного року, однак впродовж року виникають сезонні дефіцити, які спричиняють підвищення споживчих цін. Тому важливим управлінським завданням є прогноз місячних розмірів виробництва та використання продовольства для передбачення дефіциту і його покриття за рахунок зменшення сезонності у виробництві.

8. Одним із головних факторів зростання споживчих продовольчих цін є дефіцит відповідної продукції, спричинений надмірним експортом. Згідно з діючою методикою Державної служби статистики України, рівень самозабезпечення основними видами продовольства визначається як відношення обсягу виробництва продукції в країні до її внутрішнього використання. Такий підхід має недоліки, які можна виправити включенням у ресурсну базу внутрішнього походження обсягу запасів даного виду продовольства на кінець року та врахуванням експорту, як статті втрати продовольчого ресурсу.

9. На валютному ринку України спостерігається перманентна девальвація національної валюти. Це зумовлює постійне підвищення цін на імпортну продукцію і є додатковим чинником зростання індексу споживчих цін на продукти харчування. Тому, наразі імпорт, як джерело покриття дефіциту окремих продовольчих товарів на внутрішньому ринку, не можна розглядати як фактор стабілізації відповідних цін.

Спрямування частини експортного зерна на виробництво свинини в обсягах, які дорівнюють її імпорту, є менш збитковим для національної економіки, ніж ліквідація внутрішнього дефіциту м'яса свиней за рахунок імпорту. Причиною цього є збільшення доданої вартості в аграрному виробництві за рахунок спрямування сировини (зерна) на виготовлення продукції з вищим ступенем обробки (м'ясо свиней у забійній вазі).

Необхідно привести до європейських норм законодавство, що регулює експорт та імпорт найважливіших видів агропродовольчої продукції - нормативними документами, що визначають правила зовнішньої торгівлі та порядок нарахування й стягнення експортного мита мають стати «Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства та учасниками ринку...» м'яса та м'ясопродуктів, картоплі, плодів, ягід та винограду, цукру тощо.

10. Враховуючи наявність надмірного рівня ринкової концентрації в економіці України в цілому та у її продовольчому сегменті зокрема, можна зробити висновок, що розподіл ресурсів не є Парето-оптимальним, а економіка країни не є країною загального добробуту. Тому на продовольчому ринку країни має місце порушення балансу інтересів його головних стейкхолдерів – внаслідок недосконалої конкуренції, виробники та продавці продовольства отримують додатковий дохід за рахунок домогосподарств - споживачів продовольства.

Під «надмірним експортом» слід розуміти такі обсяги реалізації продукції вітчизняного виробництва закордонному сектору, які створюють або збільшують дефіцит даного виду продовольства на внутрішньому ринку. Для обмеження експорту дефіцитних видів продовольчої продукції український уряд повинен застосовувати заборонні експортні мита. Вони повинні вводитися на той обсяг продукції, який перевищує визначену квоту безмитного експорту.

Для захисту продовольчих інтересів населення з низьким рівнем доходу необхідно запровадити програму продовольчої допомоги. До участі в програмі доцільно залучати малозабезпечених громадян чий сукупний дохід не перевищує 130% межі бідності (прожиткового мінімуму). Мультиплікатор продовольчих витрат населення України становить 3,54. Він означає, що кожне збільшення реальних продовольчих витрат населення країни на 1грн. зумовлює мультиплікативне зростання реального ВВП на 3,54 грн.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медвідь Ф. Національні економічні інтереси України, їх пріоритети, загрози і небезпеки в системі регіонального розвитку держави. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009, випуск 44. С. 262-269.
2. Рокоча В. В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014, випуск 36. С. 28-36.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти / Климко Г. Н. та ін.; за ред. Г. Н. Климко та В. П. Нестеренко. 2 вид., перероб. і доп. К.: Вища школа, 1999. 743 с.
4. Основи економічної теорії: Підручник; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х.: Право, 2008. 448 с.
5. Економічна теорія. Політекономія. Навчальний пос. / Семененко В. М. та ін.; за заг. ред. В. М. Семененко та Д. І. Коваленка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 360 с.
6. Птащенко Л. О. Збалансованість економічних інтересів: інноваційні напрями державного і корпоративного стратегічного управління: Монографія. К.: Центр учбової літератури, 2009. 296с.
7. Левченко Д. В. Проблеми встановлення сутності категорії «інтерес» [Електронний ресурс]. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011, №60. С. 455-461. Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v60/65.pdf>
8. Діденко О. М. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття «економічний інтерес» [Електронний ресурс]. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2013, випуск 12. Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf
9. Рябцева Н. В., Алсуф'єва О. О. Механізм узгодження економічних інтересів в інноваційній макроекономічній системі. *Економічний вісник*. 2013, №2. С. 77-84.

10. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема. К.: ІАЕ, 2001. 505 с.
11. Мудрак Р. П. Продовольча проблема та її місце в системі сучасних політичних координат. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010, №6. С. 202-207.
12. Чиста вода - валюта ХХІ сторіччя [Електронний ресурс]. *Екологія Право Людина*, 21 серпня 2013 року. Режим доступу: <http://epi.org.ua/environment/chysta-voda-valiuta-khkhi-storichchia/> (дата звернення 10.09.2018)
13. Брудне повітря щороку вбиватиме 6-9 млн людей, смертність зростатиме [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/70060/Brudne_povitra_shhoroku_v_buvatyme_69 mln_ludej (дата звернення 10.09.2018)
14. Холод вбиває більше людей, ніж спека – вчені [Електронний ресурс] // *Сьогодні*. Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/life/health/holod-ubivaet-bolshe-lyudey-chem-zhara-uchenye-617708.html> (дата звернення 10.09.2018)
15. The State of Food Insecurity in the World: Economic crises – impacts and lessons learned. [Електронний ресурс]: Electronic Publishing Policy and Support Branch Communication Division / FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, Rome, 2009. Режим доступу: <http://www.earthprint.com/productfocus.php?id=FAO110491> (дата звернення 11.09.2018)
16. Лузан Ю. Я., Ситник В. П., Саблук П. Т. ПРОЕКТ «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року». *Економіка АПК*. 2007, №1. С. 11.
17. Приходько В. П. Система загроз національним економічним інтересам України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013, №14. С. 10-13.
18. Ляшенко О. Економічні інтереси стейкхолдерів підприємства: діалектична взаємодія, систематизація, вибір способів узгодження. *Вісник ТНЕУ*. 2013, №2. С. 54-61.

19. Далевська Н. М. Національні економічні інтереси України в умовах глобальної конкуренції. *Економічний часопис-XXI*. 2012, №11-12(1). С. 15-18.
20. Мудрак Р. П. Модель поведінки споживача як фактор національної продовольчої безпеки. *Економіка України*. 2008, №8. С. 80-89.
21. Мудрак Р. П. Поведінка споживача, як чинник продовольчої безпеки домогосподарства. *Економічний часопис – XXI*. 2014, №3-4(1). С. 27-30.
22. Шкварчук Л. О. Особливості споживчих очікувань на продовольчому ринку в посткризовий період [Електронний ресурс]. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25837/1/59-323-327.pdf> (дата звернення 26.10.2018)
23. Красноручський О. О., Данько Ю. І. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України: Монографія. Х.: «Майдан», 2009. 262 с.
24. Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. Особливості формування попиту на продовольство в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*, 2017, № 1. С. 50-61.
25. Марков Б. М. Фактори впливу на формування та розвиток товаропросування продовольчих товарів. *Економіка та держава*. 2016, №12. С. 34-38.
26. Клімова І. О. Ринок сільськогосподарської продукції: особливості розвитку та проблемні питання формування інфраструктури. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2011, №8. С. 138-147.
27. Пугачов В. М. Економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.03 / КНУХТ. Київ, 2015. 23 с.
28. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12.12.2015р. № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015, №4. С. 8.
29. Weingärtner L. (2004). The Concept of Food and Nutrition Security. 2004, background paper №1. [Електронний ресурс]. German Association for Technical

Cooperation (GTC) GmbH. Режим доступу: <http://www.oda-alc.org/documentos/1341934899.pdf> (дата звернення 01.11.2018)

30. Нижник І.О. Продовольчий інтерес: поняття категорії та необхідність наукового використання. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2018, випуск 92, частина 2. С. 135-146.

31. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.12.2007р. №1379 «Деякі питання продовольчої безпеки». *Офіційний вісник України*. 2007, №93. С. 48.

32. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». *Економіка України*. 2018, №1. С. 28-39.

33. Фролов А. Державне регулювання зовнішньої торгівлі як фактор забезпечення продовольством населення України / А. Фролов [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12faupnu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12faupnu.pdf) (дата звернення 03.11.2018)

34. Домінська О. Я. Продовольча безпека як інструмент економічної безпеки України: матеріали круглого столу «Сучасні виклики продовольчої безпеки», м. Львів, 19 травня 2015р. Л.: Львівський національний аграрний університет. С. 24.

35. Мудрак Р. П. Розвиток складської інфраструктури зернової галузі, як ключова умова повноцінного функціонування національного продовольчого ринку. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2014, частина 2: Економіка 86. С. 14-19.

36. Давидюк М. Держава повинна контролювати вивезення стратегічної сировини [Електронний ресурс]. *БІЗНЕС ЦЕНЗОР*. Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3027523/gosudarstvo_doljno_kontrolirovat_vyvoz_strategicheskogo_syrua_ekspert (дата звернення 06.11.2018)

37. Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік. К.: АМК України, 2017. 238с.

38. Алімпієв Є. В., Захарова К. Ф. Економічні підходи протидії картельним угодам у практиці антимонопольного регулювання [Електронний ресурс] *Ефективна економіка*. 2015, №11. Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2015/134.pdf (дата звернення 08.11.2018)

39. Бучко Т. Криміналізація антиконкурентних узгоджених дій [Електронний ресурс]. *Юридична газета*. 2010, №18-19. С. 8. Режим доступу: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/criminalization_of_anticompetitive_concerted_acts/ (дата звернення 08.11.2018)

40. Піттман Р. Чому за фіксовані ціни доводиться платити двічі. Урок США для України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://archive.voxukraine.org/2016/07/15/competition-law-and-policy-in-the-united/> (дата звернення 08.11.2018)

41. Цінова змова коштувала німецьким супермаркетам 242 мільйони євро [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://expres.ua/news/2016/05/21/186881-cinova-zmova-koshtovala-nimeckym-supermarketam-242-milyony-yevro> (дата звернення 09.11.2018)

42. Мамутов В. К., Знаменський Г. Л., Хахулін В. В. Господарське право: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 254.

43. Health and Nutrition / U.S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 2003. – P. 140.

44. Food Insecurity and Vulnerability Information and Mapping Systems (FIVIMS) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fivims.org/>; International Fund for Agriculture Development (IFAD) [Електронний ресурс]. РЕЖИМ ДОСТУПУ: <http://www.ifad.org/> (дата звернення 10.11.2018)

45. ВООЗ: Бекон, сосиски й шинка - потенційні канцерогени [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/zdorove/20151026-1565058/> (дата звернення 10.11.2018)

46. Єгоров Б., Мардар М. Формування харчових раціонів населення. *Товари і ринки*. 2011, №1. С. 140-147.

47. Статистичний збірник «Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік». К.: Державна служба статистики України, 2019. 66 с.

48. Чепелевська Л. А., К., Любінець О. В. Динаміка і структура смертності населення України від зовнішніх причин смерті. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я*. 2008, № 2. С. 4-9.

49. Гайдаєв Ю. О., Коваленко В. М., Корнацький В. М. та ін. Стан здоров'я населення України та забезпечення надання медичної допомоги: аналіт.-стат. посіб. К.: МОЗ України, 2007. 97 с.

50. Глобальная стратегия ВОЗ в области рациона питания, физической активности и здоровья (утв. Всемирной ассамблеей здоровья 57.17 от 22 мая 2004 г.). *Врач*. 2004, № 7. С. 21-22.

51. Кохик Н. М., Стратійчук Н. А., Пилип Г. М., Логуш Л. Г. Дослідження особливостей харчування студентів вищої школи як складової способу життя. *Молодий вчений*. 2017, № 3.1(43.1). С. 172-175.

52. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (системні маркетингові дослідження). К.: МАУП, 2005. 492 с.

53. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д*; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Globalizaciya> (останній перегляд: 13.06.2020)

54. Білорус О., Власов В. Глобалістика – нова синтетична наука. *Вісник НАН України*. 2010, №3. С. 17-26.

55. Семенюк Э. П. Глобализация и социальная роль информатики. *Научно-техническая информация*. 2003, серия 1. С. 64-67.

56. Семенюк Е. П. Глобалізація: філософський аналіз поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007, № 578. С. 10-15.

57. Чернова К. О. Глобалізація як вимір сучасності: соціокультурний аспект [Електронний ресурс]. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011, випуск 13. С. 16-20. Режим доступу: <http://irbis->

nbuu.gov.ua/cgi-

bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apspp_2011_13_5.pdf

58. Глебова Н. І. Вплив глобалізаційних процесів на етнокультурні ідентичності в сучасному вимірі. *Соціологічні студії*. 2012, № 1. С. 22-28.

59. Щирба М. Ю. Ознаки трансформації прав людини в умовах глобалізації суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016, № 837. С. 378-382.

60. Хусаїнов Р. В. Глобалізація інноваційної сфери економіки: фактори, стан та наслідки для України [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2015, випуск 10. С. 94-98. Режим доступу: [http://irbis-](http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-)

nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmgu_eim_2015_10_22.pdf (дата звернення 25.11.2018)

61. Шило Л. А., Захаренко І. В., Касян Ю. В. Особливості розвитку світової економіки в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту»*. 2013, випуск 5. С. 62-67. Режим доступу: [http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-](http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpdnuzt_pet_2013_5_11.pdf)

bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpdnuzt_pet_2013_5_11.pdf (дата звернення 03.12.2018)

62. Алоян Г. К. Процесс глобализации мировой экономики: институционный аспект [Електронний ресурс]. *Экономическая теория*. 2015, №1(122). С. 20-23. Режим доступу: https://ecsn.ru/files/pdf/201501/201501_20.pdf (дата звернення 04.12.2018)

63. Гудима К. Транснаціоналізація як чинник глобалізації [Електронний ресурс]. *Держава та економіка*. 2014, №4. С. 33-44. Режим доступу: <http://irbis->

nbuv.gov.ua/cgi-

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vknteu_2014_4_4.pdf

(дата звернення 07.12.2018)

64. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): Монографія; за заг. ред. В. М. Князева. К.: Видавництво НАДУ, 2007. 680 с.

65. Михасюк І. Р. Глобалізація і регіоналізація: місце України [Електронний ресурс]. *Регіональна економіка*. 2011, №4. С. 7-13. Режим доступу:

http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/regek_2011_4_3.pdf

(07.12.2018)

66. Будапештський меморандум [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Будапештський_меморандум (дата звернення 07.12.2018)

67. Бельська Т. Глобалізація як фактор трансформації владно-суспільних відносин [Електронний ресурс]. *Публічне управління: теорія та практика*, 2013, Вип. 1. С. 72-78. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pubupr_2013_1_14.pdf

(дата звернення 08.12.2018)

68. Barfield T. *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishers Inc. 350 Main Street Malden, Massachusetts 02148 USA, 1997.

69. Радзієвська С. Глобальні економічні процеси та Україна [Електронний ресурс]. *Міжнародна економічна політика*. 2014, №1(20). С. 80-104. Режим доступу:

http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Мер_2014_1_7.pdf

(дата звернення 09.12.2018)

70. Білорус О. Глобальна неоконвергенція транзитивних, трансформаційних і авангардних соціально-економічних систем. *Економічна теорія*. 2015, №3. С. 56-64.

71. Білорус О. Процеси формування світ-системи глобалізму та імперативи глобальної дипломатії [Електронний ресурс]. *Стратегія розвитку України*. 2014, №1. Режим доступу: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/7119> (дата звернення 08.12.2018)

72. Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи співрозвитку): кол. монографія; Білорус О. Г. та ін.; за ред. О. Г. Білоруса. К.: КНЕУ, 2014. 429 с.

73. Брандт В. Демократический социализм: статьи и речи. М.: Республика, 1992. С. 153.

74. Швабій К. І. Вплив глобалізації на систему оподаткування та податкову політику України. *Стратегічні пріоритети*. 2009, №1(10). С. 137-144.

75. Tanzi V. Globalization, Technological Developments and Work of Fiscal Termites. *IMF Working Papers*. 2000, November, WP/00/181. 23 p.

76. Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные тенденции; пер. с англ. Г. Г. Пирогова. М.: Национальный общественно-научный фонд, 2003. 304 с.

77. Молдаван Л. В. Суперечності земельної реформи в аграрному секторі України в контексті світової практики. *Економіка і прогнозування*. 2016, №2. С. 148-159.

78. Дем'яненко С., Крамон-Таубадель Ш. *Організаційно-правові форми реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні: які висновки можуть бути зроблені?* Сільське господарство України: криза та відновлення; за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Дем'янена, Арніма Куна. К.: КНЕУ, 2004. С. 93-101.

79. Дем'яненко С., Зоря С. *Система оподаткування у сільському господарстві України*. Сільське господарство України: криза та відновлення; за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Дем'яненка, Арніма Куна. К.: КНЕУ, 2004. С. 26-43.

80. Пілявський В. І. Розвиток та діяльність агрохолдингів в Україні. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2010, №1. С. 206-215.

81. Петренко І. Блиск і убозтво агрохолдингів [Електронний ресурс]. *Агробізнес сьогодні*. 2014. Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/dumky-pro-vazhlyve/2612-blysk-i-uboztvo-agrokholdyngiv.html> (дата звернення 16.12.2018)

82. Манойленко О. В., Жадан Т. А. Специфічні особливості олійно-жирової галузі як об'єктивна необхідність її державної підтримки. *Інноваційна економіка*. 2013, №1. С. 12-15.

83. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК*. 2009, № 2. С. 3-9.

84. Саблук П. Т., Кропивко М. Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010, №1. С. 3-12.

85. Єрмолаєв А., Клименко І., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи формування [Електронний ресурс]. К.: Інститут стратегічних досліджень, 2015. 28с. Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf> (дата звернення 16.12.2018)

86. Мартинюк О. А. Формування інтелектуальних бізнес-процесів агрохолдингу. *Актуальні проблеми економіки*. 2014, №6(156). С. 234-239.

87. Осташко Т. О. Структурно-інституціональний аналіз аграрного ринку України. *Економіка і прогнозування*. 2010, № 3. С. 115-126.

88. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V. *Офіційний вісник України*. 2007, №45. С. 7.

89. Нижник І.О., Сагайдак М.П., Герасимчук А.А., Борщ В.І. Економічна сутність поняття «глобалізація» та її вплив на захист продовольчих інтересів

населення України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018, №4 (27). С. 497-504.

90. Мудрак Р. П., Нижник І. О. Розвиток сільських територій та продовольча безпека держави. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019, частина2: випуск 94. С. 131-140.

91. Зернові / Український клуб аграрного бізнесу Режим доступу: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/agrarni_rinki/zernovi (дата звернення 02.01.2019)

92. Мудрак Р. П. Продовольча безпека в умовах економічної кризи. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2017, частина 2: Економіка 90. С. 115-127.

93. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році». К.: Державний комітет статистики України, 2010. 368 с.

94. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році». К.: Державна служба статистики України, 2011. 368 с.

95. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році». К.: Державна служба статистики України, 2012. 368 с.

96. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році». К.: Державна служба статистики України, 2013. 377 с.

97. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році». К.: Державна служба статистики України, 2014. 380 с.

98. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році». К.: Державна служба статистики України, 2016. 380 с.

99. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році». К.: Державна служба статистики України, 2017. 380 с.

100. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році». К.: Державна служба статистики України, 2018. 380 с.

101. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році». К.: Державна служба статистики України, 2019. 379 с.

102. Структура сукупних витрат домогосподарств (1999-2018) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/str_vut2010_u.htm (дата звернення 24.06.2019)

103. Structure of consumption expenditure by COICOP consumption purpose [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hbs_str_t211&lang=en (дата звернення 25.06.2019)

104. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2016 році». К.: Державна служба статистики України, 2017. 49 с.

105. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2017 році». К.: Державна служба статистики України, 2018. 59 с.

106. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2008 році». К.: Державний комітет статистики України, 2009. 55 с.

107. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2009 році». К.: Державний комітет статистики України, 2010. 55 с.

108. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2010 році». К.: Державний комітет статистики України, 2011. 55 с.

109. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2011 році». К.: Державний комітет статистики України, 2012. 54 с.

110. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2012 році». К.: Державний комітет статистики України, 2013. 56 с.

111. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2013 році». К.: Державний комітет статистики України, 2014. 57 с.

112. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2014 році». К.: Державний комітет статистики України, 2015. 55 с.

113. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2015 році». К.: Державний комітет статистики України, 2016. 54 с.

114. Івасюк П. Система перевірок якості продуктів харчування в Україні повністю спотворена – експерт [Електронний ресурс]. *Українські національні новини*. Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1659360-sistema-perevirok-yakosti-produktiv-kharchuvannya-v-ukrayini-povnistyu-spotvorena-ekspert> (дата звернення 15.08.2018)

115. Івасюк П. На якість продукції ПАТ «Київхліб» постійно надходять скарги – Держпродспоживслужба [Електронний ресурс]. *Українські національні новини*. Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1658059-na-yakist-produktsiyi-pat-kiyivkhliv-postiyno-nadkhodyat-skargi-derzhprodspozhivsluzhba> (дата звернення 15.08.2018)

116. Івасюк П. Український ринок впав у прірву фальсифікату і суцільного порушення прав споживачів – експерт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1654206-ukrayinskiy-rinok-vpav-u-prirvu-falsifikatu-i-sutsilnogo-porushennya-prav-spozhivachiv-ekspert> (дата звернення 15.08.2018)

117. Кількість харчових отруень в Україні [Електронний ресурс] / Міністерство охорони здоров'я України. Режим доступу: <https://dostup.pravda.com.ua/request/21862/response/40052/attach/3/638.jpg> (дата звернення 16.08.2018)

118. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродо-вольчих товарів та наборів послуг для

основних соціальних і демографічних груп населення» від 11.10.2016 р. № 780. *Офіційний вісник України*. 2016, № 89. С. 22

119. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14.04.2000р. № 656. *Офіційний вісник України*. 2000, № 16. С. 97.

120. Food Consumption In America. Режим доступу: <https://instead.com/blog/food-consumption-in-america/> (дата звернення 19.08.2018)

121. Потребление основных продуктов питания в домашних хозяйствах в I квартале 2019 г. (без учета продуктов питания, потребленных вне дома (общественного питания). Режим доступу: http://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-excel/Oficial_statistika/2019/potreb_pitanie-19q1.xls (дата звернення 02.07.2019)

122. Seheda S., Datsenko G., Otkalenko O., Musil P. The agrarian food consumption in Ukraine and its association with socio-demographic indicators of human development. *Economic Annals-XXI*, 2019, № 175(1-2). P. 45-52.

123. Daily calorie supply per capita by source. Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&rcode=t2020_rk100&language=en (дата звернення 24.08.2018)

124. Статистичний щорічник України за 2016 рік. К.: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.

125. Середні споживчі ціни на товари (послуги). Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm (дата звернення 25.06.2019)

126. Нижник І.О. Задоволення продовольчих потреб населення України: стан проблеми та перспективи її вирішення. *Вісник Черкаського університету*. 2017, №4, частина 1: Економічні науки. С.61-72.

127. Varchenko, O., Svynous, I., Grynchuk, Y., Tkachenko, K., Shust, O. The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine.

International Journal of Supply Chain Management, 2018, Volume 7, Issue 5. P. 657-666.

128. Сегеда С.А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*, 2017, № 10. С. 40-49.

129. GDP and main components (output, expenditure and income) [nama_10_gdp]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en; Net national income](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en;Net_national_income). <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tec00133&language=en> (дата звернення 25.06.2019)

130. Monthly minimum wages - bi-annual data [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (дата звернення 26.06.2019)

131. Мінімальна зарплата в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (дата звернення 27.06.2019)

132. Офіційний курс валют. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate &time_step=daily&date](https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate&time_step=daily&date) (дата звернення 27.06.2019)

133. Статистичний щорічник України за 2017 рік. К.: Державна служба статистики України, 2018. 611 с.

134. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати у 1995-2013 роках [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u.htm (дата звернення 28.06.2019р.)

135. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати у 2010-2018 роках [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm (дата звернення 28.06.2019р.)

136. Статистичний збірник «Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2001-2013 роки». К.: Державна служба статистики України, 2014. 168с.

137. Статистичний збірник «Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010-2018 роки». К.: Державна служба статистики України, 2019. 130с.

138. Колесніченко О. Тіньова економіка України досягає 45% - МВФ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941/> (дата звернення 02.04.2018р.)

139. Рачинський С. Тіньова економіка в Європі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/253036/tinova-ekonomika-uevropu> (дата звернення 02.04.2018р.)

140. Gini coefficient of equivalised disposable income - EU-SILC survey [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 03.04.2018р.)

141. Юрчик Г. М., Самолюк Н. М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти [Електронний ресурс]. *Демографія та соціальна економіка*. 2016, № 3 (28). С. 133–145. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/dse_2016_3_13.pdf (дата звернення 03.04.2018р.)

142. Average annual wages [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AV_AN_WAGE (дата звернення 05.04.2018р.)

143. Купівельна спроможність населення – в дефіциті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/4604-> (дата звернення 08.04.2018р.)

144. Куликов Г. Як розірвати порочне коло низьких заробітних плат [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dt.ua/macrolevel/yak-rozirvati-porochne-kolo-nizkih-zarobitnih-plat-.html> (дата звернення 08.04.2018р.)

145. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2017 роках [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (дата звернення 29.06.2019р.)

146. Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/nsoz/nsoz16_u.htm (дата звернення 10.04.2018р.)

147. Статистичний збірник «Промисловість України у 2007-2010 роках». К.: Державна служба статистики України, 2011. 307с.

148. Статистичний збірник «Промисловість України у 2011-2016 роках». К.: Державна служба статистики України, 2017. 382с.

149. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/fchpr_u/fchpr_sv_0416_u.htm (дата звернення 11.04.2018р.)

150. Gross value added and income by A*10 industry breakdowns [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/nama_10_a10 (дата звернення 11.04.2018р.)

151. Simplified energy balances - annual data [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/nrg_100a (дата звернення 11.04.2018р.)

152. Нижник І.О. Доходи як ключовий фактор задоволення продовольчих інтересів домогосподарств: стан та фактори впливу. *Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*. 2018, випуск 5-6. С.67-76.

153. Employment and population - selected international annual data [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 12.04.2018р.)

154. Gross value added by A*10 industry - selected international annual data [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 12.04.2018р.)

155. Crop production in EU standard humidity [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 19.04.2018р.)

156. Production of cow's milk on farms by NUTS [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 19.04.2018р.)

157. Статистичний збірник «Рослинництво України» 2016. К.: Державна служба статистики України, 2017. 166с.

158. National accounts aggregates by industry (up to NACE A*64) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database#> (дата звернення 21.04.2018р.)

159. Статистичний збірник «Сільське господарство України» 2017. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245с.

160. The Global Competitiveness Report 2006–2007. Geneva: World Economic Forum., 2006. 598р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернення 25.04.2018р.)

161. The Global Competitiveness Report 2008–2009. Geneva: World Economic Forum, 2008. 513р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернення 25.04.2018р.)

162. The Global Competitiveness Report 2009–2010. Geneva: World Economic Forum., 2009. 492р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернення 25.04.2018р.)

163. The Global Competitiveness Report 2010–2011. Geneva: World Economic Forum., 2010. 516p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

164. The Global Competitiveness Report 2011–2012. Geneva: World Economic Forum., 2011. 544p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

165. The Global Competitiveness Report 2012–2013. Geneva: World Economic Forum., 2012. 545p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

166. The Global Competitiveness Report 2013–2014. Geneva: World Economic Forum., 2013. 569p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

167. The Global Competitiveness Report 2014–2015 Geneva: World Economic Forum., 2014. 565p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

168. The Global Competitiveness Report 2015–2016. Geneva: World Economic Forum., 2015. 403p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

169. The Global Competitiveness Report 2016–2017. Geneva: World Economic Forum., 2016. 400p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернения 25.04.2018p.)

170. The Global Competitiveness Report 2017–2018. Geneva: World Economic Forum., 2017. 393p. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-> (дата звернення 25.04.2018р.)

171. Конституція України. *Офіційний вісник України*. 2010, № 72/1 Спеціальний випуск. С. 15.

172. Індeksi споживчих цін на товари та послуги (до попереднього місяця). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/is_c/isc_u/isc2018m_u.html (дата звернення 30.06.2019р.)

173. Структура сукупних ресурсів домогосподарств (1999-2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdv dg_rik/dvdg_u/str_res2010_u.htm (дата звернення 30.06.2019р.)

174. Валовий внутрішній продукт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_rik/vvp_u.htm (дата звернення 08.07.2019р.)

175. Мінімальна пенсія в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/pensii/> (дата звернення 08.07.2019р.)

176. Звіт антимонопольного комітету України за 2017 рік. [Електронний ресурс]. РЕЖИМ ДОСТУПУ: <https://drive.google.com/file/d/1Zp-gojNksXXfkf9rTtGMm4fQxf50jb27/view> (дата звернення 28.04.2018р.)

177. Індeksi цін виробників промислової продукції (до попереднього місяця). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/icv_pm/icv_pm_u/icv_pm0318_u.html (дата звернення 09.07.2019р.)

178. Індeksi цін реалізації сільськогосподарської продукції (щомісячна інформація). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icsh/icsh_u/icsh2017_u.htm (дата звернення 09.07.2019р.)

179. Жижиян П. Ціни на продукти харчування в торгових мережах необґрунтовано завищено на 20-30% - АМКУ. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1453179-tsini-na-produkti-kharchuvannya-v-torgovikh-merezhakh-neobgruntovano-zavischeno-na-20-30-amku> (дата звернення 03.05.2018р.)

180. АМКУ рекомендує супермаркетам знизити ціни. кореспондент [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/business/financial/3495273-amku-rekomenduie-supermarketam-znyzyty-tsiny> (дата звернення 03.05.2018р.)

181. Ковальова В. Картелі окупували Україну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/karteli-okupuvali-ukrayinu/> (дата звернення 03.05.2018р.)

182. Вагова структура для розрахунку ІСЦ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ct/isc/vs_08_u.htm (дата звернення 10.07.2019р.)

183. Виробництво продукції тваринництва за видами [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/vpt/arh_vpt2019_u.html (дата звернення 10.07.2019р.)

184. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/e_iovt/arh_iovt2019.htm (дата звернення 10.07.2019р.)

185. Платіжний баланс України. Мінфін [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/> (дата звернення 10.07.2019р.)

186. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N., Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*, 2019, vol.8, no.4. PP. 1159-1168.

187. Нижник І.О. Дефіцит, як чинник зростання споживчих цін на продовольчі товари. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019, випуск 1: Економічні науки. С.51-57.

188. Кулик М. Ф., Крансосельська М. П., Обертюх Ю. В., Скоромна О. І. Інтенсивність відгодівлі свиней при різному вмісті лізину в протеїні кормів раціону. *Годівля тварин та технологія кормів*. 2016, випуск 3(94). С. 3-10.

189. Ринок живця: сталість усіх влаштовує? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pigua.info/uk/post/rinok-zivca-stalist-usih-vlastovue> (дата звернення 11.07.2019р.)

190. Ціни на продукти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/?c=мясные&g=мясо&w=свини> на (дата звернення 11.07.2019р.)

191. OECD-FAO Agricultural Outlook 1990-2028, by commodity [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://stats.oecd.org/#> (дата звернення 11.07.2019р.)

192. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» № 2629-VIII від 23.03.2019. *Офіційний вісник України*. 2018, № 98. С. 67.

193. Economic accounts for agriculture - values at n-1 prices. Eurostat [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=aact_eaa02&lang=en (дата звернення 12.07.2019р.)

194. Pig population - annual data. Eurostat [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=apro_mt_lspig&lang=en (дата звернення 12.07.2019р.)

195. Практичний довідник аграрного експортера до ЄС; керівник авторського колективу Дідух М. М. Київ, Берлін: АТУ Agritrade Ukraine, Ліга інтернів, 2016. 140 с.

196. Підписано Меморандум щодо граничних обсягів експорту зерна з України на 2019/20 МР. Що змінилося? [Електронний ресурс]. *АПК інформ*, 3 жовтня 2019. Режим доступу: <https://www.apk-inform.com/uk/agencynews/1504556> (дата звернення 27.12.2019р.)

197. Sen A. Markets and freedom: Achievements and Limitations of the Market Mechanism in Promoting Individual Freedoms [Електронний ресурс]. *Oxford Economic Papers*, New Series, 1993, Vol. 45, No. 4. PP. 519-541. doi:10.1093/oxfordjournals.oep.a042106. Режим доступу: <https://www.cs.princeton.edu/courses/archive/spr06/cos444/papers/sen.pdf> (дата звернення 22.06.2020р.)
198. Stiglitz J. E. Whither Socialism? [Електронний ресурс]. Cambridge: MIT Press, 1994. 352р. Режим доступу: <https://mitpress.mit.edu/books/whither-socialism>
199. Hammond P. J. The Efficiency Theorems and Market Failure [Електронний ресурс]. Department of Economics, Stanford University, 1998, CA 94305-6072, U.S.A. Режим доступу: <http://web.stanford.edu/~hammond/effMktFail.pdf> (дата звернення 22.06.2020р.)
200. Розпорядження АМК України №2-рп від 12.03.2019 «Річний звіт 2018» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/148142> (дата звернення 13.07.2019р.)
201. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В., Лагодієнко Н. В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис-XXI*. 2018, №172(7-8). С. 44-50.
202. Осика С.Г., Пятницький В.Т. Світова організація торгівлі / 2-ге видання, перероблене і доповнене. К.: «К.І.С.», 2004. xxxvi, 516с.
203. Regulation (EEC) No 2603/69 of the Council of 20 December 1969 establishing common rules for exports OJ L 324, 27.12.1969, p. 25–33
204. Торгівельна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *Acquis Communautaire* Європейського Союзу. К.: Міністерство юстиції України Державний департамент з питань адаптації законодавства, 2009. 140 с.
205. Council Regulation (EC) No 520/94 of 7 March 1994 establishing a Community procedure for administering quantitative quotas. *Official Journal of the European Communities*, 10.3.1994, L 66. P. 1.

206. ДЕЛЕГОВАНИЙ РЕГЛАМЕНТ КОМІСІЇ (ЄС) 2016/1237 від 18 травня 2016 року на доповнення Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1308/2013 стосовно правил застосування системи ліцензій на імпорт та експорт і на доповнення Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1306/2013 стосовно правил повернення та утримання забезпечень, внесених для таких ліцензій, та про внесення змін і доповнень до регламентів Комісії (ЄС) № 2535/2001, (ЄС) № 1342/2003, (ЄС) № 2336/2003 (ЄС) № 951/2006, (ЄС) № 341/2007 та (ЄС) № 382/2008 і про скасування регламентів Комісії (ЄС) № 2390/98, (ЄС) № 1345/2005, (ЄС) № 376/2008 та (ЄС) № 507/2008 [Електронний документ]. *Офіційний вісник Європейського Союзу*, 30.07.2016, L 206/1. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/reglament-komisii-es-20161237.pdf> (дата звернення 03.07.2020р.)

207. Закон України «Про ратифікацію Протоколу «Про вступ України до Світової організації торгівлі» № 250-VI від 10.04.2008. *Відомості Верховної Ради України*. 2008, № 23. С. 612.

208. WHITE PAPER ON FOOD SAFETY. COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. Brussels, 12 January 2000, COM (1999) 719 final. 52р.

209. Наступного року литовцям видаватимуть талони на їжу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/443922/nastupnogo-roku-lytovtsyam-vydavatymut-talony-na-yizhu> (дата звернення 13.07.2019р.)

210. Програми продовольчої підтримки населення у США, або про те, як влада поважає свій народ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/programy-prodovolchoyi-pidtrymky-naselennya-u-ssha-abo-pro-te-yak-vlada-povazhaye-sviy> (дата звернення 13.07.2019р.)

211. USDA. *Food and Nutrition, 2020* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.usda.gov/topics/food-and-nutrition> (дата звернення 23.06.2020р.)

212. Luby T. The real story of food stamps. *CNN Business*. 2018, February 13, 6:31 PM ET [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://money.cnn.com/2018/02/13/news/economy/food-stamps-what-to-know/index.html?sr=fbmoney021318food-stamps-what-to-know1144PMVODtopLink&linkId=48080593> (дата звернення 14.07.2019р.)

213. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 07.06.2017р. № 394. *Офіційний вісник України*. 2017, № 48. С. 30.

214. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). К.: Державна служба статистики України, 2018. 380 с.

215. Прожитковий мінімум в Україні. Мінфін [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/> (дата звернення 15.07.2019р.)

216. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London: Macmillan Publishing Company, 1936. 424p.

217. Фельдерер Б., Хомбург Ш. *Макроекономіка і нова макроекономіка: Підручник*; пер. з нім. О. Буровнікової, А. Степаненка, К. Валєєва. К.: Либідь-Нічлава, 1998. 464 с.

218. Nizhnik I., Mudrak R. Food aid for the poor – key working tool for protection of food interests of Ukraine’s population. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 2019, nr 11. S. 73-83.

ДОДАТКИ

Додаток А

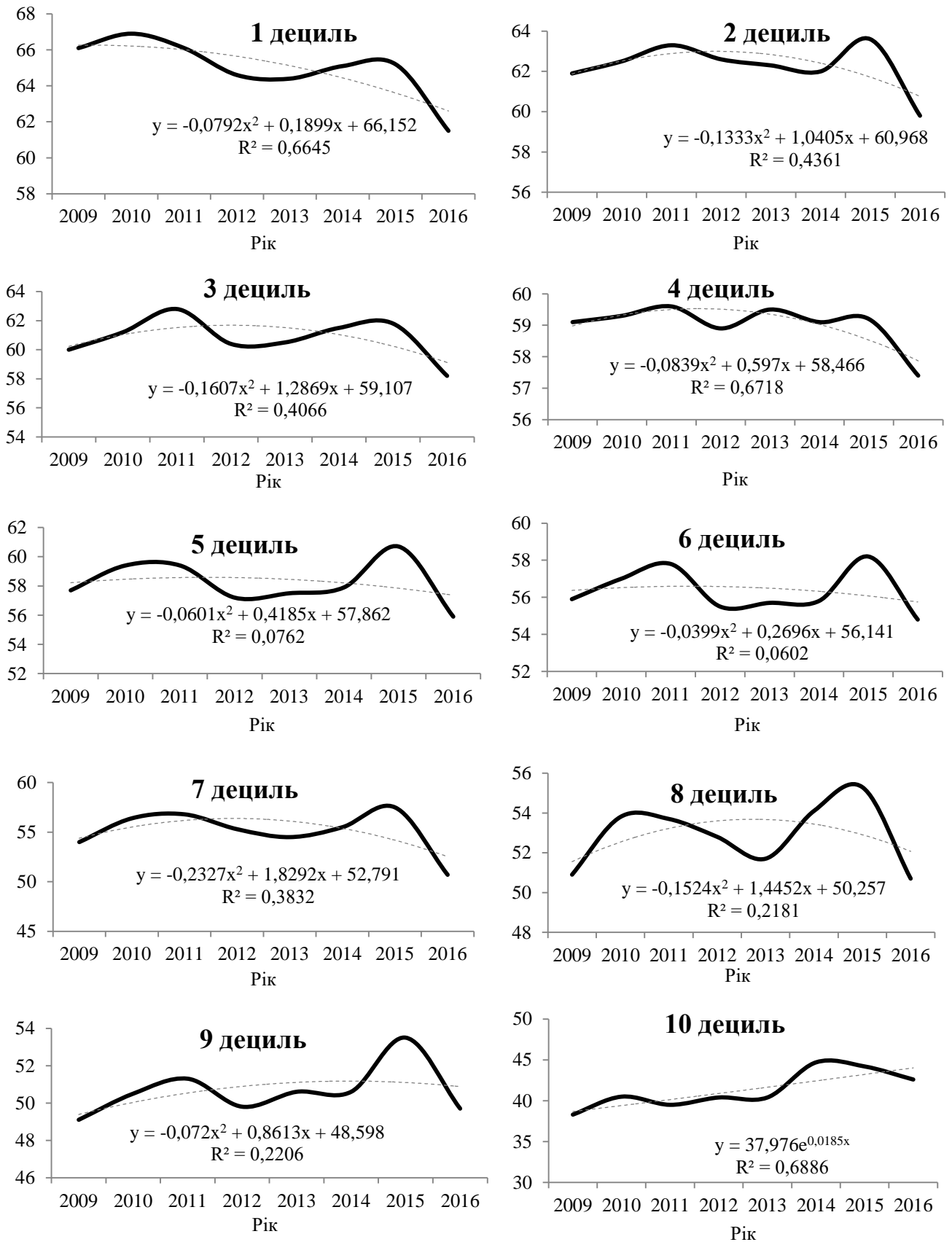

Рис. Динаміка частки витрат на продовольчі товари в структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, %

Вихідні дані за 2016р. для проведення кореляційно-регресійного аналізу

Область	Витрати на продукти харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств, %	Зайнятість населення, %	Сукупні ресурси, грн. на 1 особу в місяць	Індекс виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, %	Загальна сума призначених субсидій, у % до загального по країні	Надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, у % до загального по країні
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
Вінницька	48,7	56,6	3134,6	112,9	6,8	4,0
Волинська	54,3	51	2722,6	89,2	3,7	3,5
Дніпропетровська	48,2	59,1	2966,8	103,2	5,1	4,5
Донецька	55,9	50	2686,9	89	3,7	2,6
Житомирська	49,0	55,9	2778,3	96,1	4,5	3,6
Закарпатська	51,3	54,8	3127,5	104,4	2,5	4,6
Запорізька	44,7	56	2793,8	101,4	3,8	3,4
Івано-Франківська	46,9	54,7	3056,1	66,8	4,6	8,6
Київська	54,0	57,8	2810,1	101,3	4,2	2,3
Кіровоградська	48,1	52,9	2972,6	125,5	3,7	2,9
Луганська	44,8	55,6	2821,6	0	2,0	1,5
Львівська	52,7	55,9	3043,5	106,5	6,7	8,8
Миколаївська	48,2	57,5	2831,2	122,4	2,5	4,2
Одеська	55,1	56,7	3087,3	112,7	3,6	8,4
Полтавська	49,5	53,3	2962,6	100,3	4,5	3,1
Рівненська	59,0	56,9	2502,6	106	3,4	7,2
Сумська	45,2	56,8	2961,3	97,8	4,1	2,6
Тернопільська	49,0	52	2864,1	116,3	5,0	4,4
Харківська	48,4	59,7	2746,6	100,8	4,6	3,7
Херсонська	53,4	55,8	2782,6	95,4	3,1	3,2
Хмельницька	52,4	53,9	2753,1	111,9	4,4	3,1
Черкаська	52,8	56,2	2693,6	103,4	4,6	3,4
Чернівецька	48,4	56,2	3081,6	92,1	2,4	3,8
Чернігівська	50,2	55,6	2953,0	118,6	4,4	2,0
м. Київ	45,0	62,3	3856,3	95	2,0	0,9

Регресійна статистика

Множинний R	0,654578263
R-квадрат	0,428472702
Нормований R-квадрат	0,278070782
Стандартна похибка	3,204308065
Спостереження	25

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	5	146,2541867	29,25083733	2,848851272	0,04390289			
Залишок	19	195,0842133	10,26759018					
Разом	24	341,3384						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	75,15022929	14,33872494	5,241067781	4,65338E-05	45,1389331	105,161525	45,1389331	105,1615
x ₁	-0,213219482	0,27516548	-0,774877292	0,447948952	-0,7891475	0,36270849	-0,7891475	0,362708
x ₂	-0,006151642	0,00292538	-2,102852223	0,04903654	-0,0122745	-2,8751E-05	-0,0122745	-2,9E-05
x ₃	0,050032234	0,029243075	1,710908797	0,103375966	-0,0111742	0,11123869	-0,0111742	0,111239
x ₄	-0,617060097	0,615934599	-1,001827302	0,32901605	-1,906226	0,67210583	-1,906226	0,672106
x ₅	0,606878135	0,333865611	1,817731788	0,084909752	-0,0919106	1,30566689	-0,0919106	1,305667

Кореляційна матриця

	Y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅
Y	1	-0,318356239	-0,467997977	0,279846492	0,103988079	0,353997115
x ₁	-0,318356239	1	0,450023362	0,03212941	-0,1091079	-0,04196799
x ₂	-0,467997977	0,450023362	1	0,036148756	-0,1364367	-0,08037799
x ₃	0,279846492	0,03212941	0,036148756	1	0,34605322	0,14873333
x ₄	0,103988079	-0,109107886	-0,136436704	0,346053218	1	0,35433492
x ₅	0,353997115	-0,041967986	-0,080377993	0,14873333	0,35433492	1

Вихідні дані для кореляційного аналізу зв'язку між реальною заробітною платою та розміром реального ВВП на душу населення в Україні

Рік	Середньомісячна реальна заробітна плата, у % по попереднього року	ВВП реальний на 1 особу, грн.
	Y	X
2001	119,3	3938,3
2002	118,2	4610,6
2003	115,2	5361,4
2004	123,8	6535,1
2005	120,3	7823,5
2006	118,3	10510,0
2007	112,5	13151,5
2008	106,3	16603,9
2009	90,8	18262,9
2010	110,2	21485,5
2011	108,7	25848,5
2012	114,4	29631,5
2013	108,2	32093,0
2014	93,5	31841,2
2015	79,8	33414,7
2016	109	47736,1
2017	119,1	49120,4
2018	112,5	51036,1

Регресійна статистика

Множинний R	0,321390559
R-квадрат	0,103291891
Нормований R-квадрат	0,047247634
Стандартна похибка	11,18802995
Спостереження	18

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>				
Регресія	1	230,697217	230,697217	1,84304	0,193435361				
Залишок	16	2002,75223	125,172014						
Разом	17	2233,44944							
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	
Y-перетин	115,316829	4,71805212	24,4416182	4,25E-14	105,315005	125,3186	105,31500	125,31865	
x	-0,00023391	0,00017230	-1,357587	0,19343	-0,00059918	0,000131	-0,0005991	0,0001313	

Додаток Л

Вихідні дані для кореляційного аналізу зв'язку між реальною заробітною платою та розміром реального ВВП на душу населення в Австрії, Польщі та Естонії

Рік	Австрія		Польща		Естонія	
	Середньорічна заробітна плата, у постійних цінах, дол. США	ВВП на 1 особу, у постійних цінах, дол. США	Середньорічна заробітна плата, у постійних цінах, дол. США	ВВП на 1 особу, у постійних цінах, дол. США	Середньорічна заробітна плата, у постійних цінах, дол. США	ВВП на 1 особу, у постійних цінах, дол. США
	Y	x	Y	x	Y	x
2001	41823,0	38199	9960,0	14452	8613,0	15925
2002	42406,0	38640	9909,0	14755	8994,0	17005
2003	42462,0	38759	10049,0	15295	9890,0	18377
2004	43259,0	39558	9851,0	16087	10552,0	19661
2005	43421,0	40131	9818,0	16657	11258,0	21621
2006	44114,0	41261	9879,0	17700	12078,0	23986
2007	44319,0	41615	10181,0	18953	13971,0	25995
2008	45193,0	43137	10741,0	19759	14115,0	24669
2009	45975,0	41399	10720,0	20296	13587,0	21079
2010	45541,0	42099	11019,0	20829	13469,0	21594
2011	45167,0	43139	11026,0	21869	12861,0	23297
2012	46307,0	43266	10904,0	22216	13197,0	24383
2013	45417,0	43060	11042,0	22544	13283,0	24950
2014	45548,0	42999	11268,0	23295	13841,0	25757
2015	45778,0	42983	11533,0	24209	14939,0	26238
2016	45918,0	43069	12154,0	24921	15726,0	26726

Австрія**Регресійна статистика**

Множинний R	0,93686526
R-квадрат	0,87771651
Нормований R-квадрат	0,86898198
Стандартна похибка	525,345653
Спостереження	16

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	27733505,2	27733505,2	100,488064	9,06384E-08			
Залишок	14	3863832,77	275988,055					
Разом	15	31597338						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	13809,2959	3068,4604	4,50039898	0,00049881	7228,103	20390,489	7228,1	20390,489
x	0,74127678	0,073947	10,0243735	9,06384E-08	0,582675	0,8998783	0,5827	0,8998783

Продовження додатку М

Польща**Регресійна статистика**

Множинний R	0,93782896
R-квадрат	0,87952316
Нормований R-квадрат	0,87091767
Стандартна похибка	253,31093
Спостереження	16

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	6558123,77	6558123,77	102,204908	8,15976E-08			
Залишок	14	898329,98	64166,4271					
Разом	15	7456453,75						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	6878,35933	376,301464	18,2788535	3,62856E-11	6071,273	7685,446	6071,273	7685,4457
x	0,19118285	0,01891094	10,1096443	8,15976E-08	0,1506229	0,231743	0,150623	0,2317428

Продовження додатку М

Естонія**Регресійна статистика**

Множинний R	0,91898262
R-квадрат	0,844529056
Нормований R-квадрат	0,833423989
Стандартна похибка	856,0861241
Спостереження	16

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	55735039,42	55735039,42	76,04898061	4,94865E-07			
Залишок	14	10260368,33	732883,4519					
Разом	15	65995407,75						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	-264,7512345	1481,961897	-0,178649151	0,860772668	-3443,243382	2913,741	-3443,2434	2913,741
x	0,566374137	0,064946644	8,720606665	4,94865E-07	0,427077439	0,705671	0,427077	0,705671

Додаток П

Виробництво свинини в усіх категоріях господарств, тис. т (у забійній масі)*

Область	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	22,7	14,2	21,1	25,5	20,1	20,8	20,5	22,2	23,9	26,3
Волинська	35,3	31,1	38,2	35,3	33,6	35,2	34,2	36,3	37,5	37,7
Дніпропетровська	45,8	44,8	46,9	53,2	50,4	49,3	49,1	51,0	43,0	40,4
Донецька	38	39,2	49,4	61,1	64,7	68,3	65,5	64,5	63,6	63,5
Житомирська	17,3	19,4	21,9	24,6	24,7	26,5	25,1	26,7	26,0	24,2
Закарпатська	22,4	19,2	21,6	23,2	28,8	29,0	31,7	29,6	29,1	30,1
Запорізька	31,8	31,3	34,4	41,0	39,9	37,6	39,0	37,4	33,9	27,9
Івано-Франківська	16	14,6	20,7	25,4	28,7	30,3	33,5	36,5	36,4	37,0
Київська	41	39	44,1	53,0	58,0	58,3	56,9	58,6	57,1	66,1
Кіровоградська	21,5	15,8	21,3	23,1	26,9	26,9	27,0	29,2	27,5	27,3
Луганська	11,7	8,3	12,2	13,0	11,8	12,7	11,4	7,0	6,0	4,2
Львівська	21,8	24,8	31,5	29,8	32,4	39,1	42,6	47,7	50,6	51,1
Миколаївська	8,9	5,9	7,2	10,6	11,1	9,5	11,4	11,8	10,1	9,4
Одеська	23,3	20,8	24,4	26,1	25,6	25,0	24,8	26,2	24,7	24,4
Полтавська	20,9	17,6	25,6	28,2	28,3	46,9	48,6	48,4	53,0	48,2
Рівненська	25,1	21,1	22,0	20,6	20,7	20,9	21,8	21,0	21,3	22,0
Сумська	16,8	9,7	12,3	14,0	11,3	12,0	14,0	14,8	18,1	17,8
Тернопільська	13,7	11,8	17,7	19,0	19,9	23,6	28,4	32,3	30,6	31,5
Харківська	24,1	21,7	22,5	28,2	19,8	26,0	32,9	38,8	34,5	24,6
Херсонська	17,4	18,5	20,3	23,3	22,3	23,8	23,9	22,0	21,2	20,7
Хмельницька	13,5	10,7	15,6	17,8	20,4	21,7	28,8	29,5	29,5	28,8
Черкаська	32,8	26,9	32,1	34,8	34,2	36,2	36,7	35,7	35,0	38,7
Чернівецька	17,4	16,2	17,4	17,9	17,4	17,9	17,2	16,5	18,2	17,4
Чернігівська	18,5	13,8	16,5	16,0	12,5	14,2	17,6	16,0	16,8	16,6

Середні роздрібні ціни на свинину, грн. за 1 кг*

Область	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	36,87	44,05	40,72	42,08	50,03	49,58	59,02	70,41	73,81	99,86
Волинська	34,35	39,77	37,34	39,08	45,50	44,45	51,92	71,25	71,94	93,23
Дніпропетровська	39,07	43,33	40,13	43,52	50,71	48,16	54,57	70,45	71,90	93,58
Донецька	38,32	42,94	42,20	42,82	47,09	46,47	51,09	69,90	72,04	84,41
Житомирська	37,70	41,54	39,65	42,80	49,26	46,28	54,12	71,03	69,59	96,42
Закарпатська	35,78	42,38	40,73	43,74	49,64	49,63	55,48	73,80	79,86	104,68
Запорізька	38,34	43,20	41,66	43,52	49,34	48,03	53,33	69,54	72,99	96,38
Івано-Франківська	35,19	38,72	37,14	39,81	45,94	45,23	54,05	70,83	72,13	94,78
Київська	42,67	48,21	44,07	45,56	52,92	51,50	57,27	73,28	73,11	96,14
Кіровоградська	38,32	44,15	41,28	43,56	51,91	50,56	57,68	74,53	76,61	100,79
Луганська	36,53	42,03	41,24	43,21	50,65	50,91	57,95	71,41	72,69	93,14
Львівська	36,34	41,06	38,46	41,06	47,05	46,00	55,12	73,71	73,74	93,91
Миколаївська	37,25	41,49	39,98	42,89	50,94	50,75	57,40	76,33	77,06	102,42
Одеська	40,02	45,31	43,43	43,90	51,17	51,46	60,33	80,50	79,89	107,29
Полтавська	39,37	46,77	43,50	44,73	52,35	50,19	56,59	73,12	74,05	97,64
Рівненська	33,39	38,78	34,44	36,88	45,72	47,50	55,68	73,23	71,97	94,60
Сумська	38,57	42,54	40,95	43,50	49,13	48,38	56,23	73,32	73,39	99,30
Тернопільська	33,09	39,74	38,72	44,55	48,54	47,47	54,39	71,87	69,83	92,08
Харківська	39,99	45,08	43,42	44,61	52,06	51,44	60,84	76,29	77,01	102,96
Херсонська	35,04	41,60	41,38	44,85	50,35	48,89	57,14	74,58	74,43	98,51
Хмельницька	37,75	41,59	38,04	40,15	48,21	46,83	54,36	72,06	72,92	97,55
Черкаська	39,22	42,18	40,98	43,55	50,86	50,56	55,90	71,11	71,42	90,35
Чернівецька	37,56	45,51	44,06	46,30	49,09	47,72	52,91	70,51	73,51	93,08
Чернігівська	38,03	41,72	40,09	42,44	49,03	47,06	55,86	71,89	71,96	99,87

Регресійна статистика

Множинний R	0,63787688
R-квадрат	0,40688691
Нормований R-квадрат	0,37992722
Стандартна похибка	0,14232564
Спостереження	24

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	0,305721	0,305721	15,09242	0,000798			
Залишок	22	0,445645	0,020257					
Разом	23	0,751366						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	2,84957386	0,0724	39,35896	6,87E-22	2,699426	2,999721	2,699426	2,999721
x	-0,0092606	0,002384	-3,8849	0,000798	-0,0142	-0,00432	-0,0142	-0,00432

Регресійна статистика

Множинний R	0,73871018
R-квадрат	0,54569273
Нормований R-квадрат	0,52821938
Стандартна похибка	262,976299
Спостереження	28

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	2159757,81	2159757,814	31,2299893	7,16514E-06			
Залишок	26	1798069,88	69156,534					
Разом	27	3957827,69						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y-перетин	439,0527054	162,586619	2,700423364	0,012018774	104,8511231	773,25429	104,8511	773,25429
x	0,020559599	0,00367899	5,588379842	7,16514E-06	0,012997325	0,0281219	0,012997	0,0281219

Додаток У

Сальдо зовнішньої торгівлі України основними видами сільськогосподарської продукції, тис. тонн

Рік	Зернові та зернобобові	М'ясо та м'ясопродукти, всього	в тому числі				Молоко та молочні продукти	Яйця	Картопля	Овочі і баштанні	Плоди, ягоди і виноград	Цукор	Олія
			яловичина	свинина	м'ясо птахів	баранина							
2000	320	125,4	150,8	2,9	-28,7	0,39	1050	-2	-10	1	-91	0	484
2001	5158	39,6	114,9	-1,7	-73,8	0,18	1800	-2	-1	-28	-128	-723	323
2002	12094	60,1	141,8	-3,2	-78,8	0,27	866	-2	-6	-43	-160	-1077	819
2003	174	59,3	162,6	4,6	-108,3	0,49	1071	-2	0	-28	-132	-262	838
2004	6911	-264,2	78,8	-40,5	-302,6	0,09	2046	-3	0	41	-122	174	451
2005	12424	-231,3	9,2	-62,1	-178,4	0,03	1789	-4	1	50	-555	-23	636
2006	10933	-242,3	-20,4	-62,6	-159,3	-0,01	800	-2	-15	33	-854	45	1229
2007	4147	-285,8	15,8	-76,6	-225,0	-0,03	941	13	-4	140	-884	95	1054
2008	16446	-495,0	-20,8	-217,4	-256,8	-0,03	906	16	-7	-105	-983	12	1110
2009	26024	-467,6	7,2	-168,1	-306,7	-0,03	464	51	-10	115	-855	-4	2167
2010	14064	-370,5	7,6	-142,5	-235,5	-0,00	683	68	-22	24	-777	-25	2531
2011	14552	-239,1	1,3	-108,0	-132,4	-0,02	707	80	-28	18	-924	3	2565
2012	27570	-447,8	2,6	-253,5	-196,9	-0,04	410	78	-16	133	-820	164	3511
2013	27594	-303,9	10,0	-206,3	-107,6	0,01	221	100	-7	142	-780	152	3057
2014	33160	-45,4	18,2	-30,5	-33,1	0,03	170	140	-23	69	-506	33	4355
2015	38148	13,6	32,7	21,4	-40,5	0,03	386	115	-2	117	-264	149	4093
2016	41211	59,9	28,4	-1,0	32,4	0,02	329	107	-22	88	-449	500	4885
2017	42244	77,5	41,6	2,8	33,1	0,02	703	148	-6	315	-528	610	5749
Середнє значення	18510	-164,3	43	-74,6	-133,3	0	852	50	-10	60	-545	-10	2214

*розраховано за даними [104-113]

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта еластичності реального ВВП по продовольчих видатках українських домогосподарств

Рік	Номинальний ВВП, млн. грн.	Індекс-дефлятор ВВП	Реальний ВВП, млн. грн.	Наявний номинальний дохід населення, млн. грн.	Індекс споживчих цін, %	Наявний реальний дохід населення, млн. грн.	Номинальні заощадження, млн. грн.	Реальні заощадження, млн. грн.	Витрати домогосподарств, млн. грн.	Витрати на продовольчі товари, %	Реальні витрати на продовольчі товари, млн. грн.
2000	176128	123,1	143077,2	96609	125,8	76795,7	4203	3341,0	73454,7	64	47011,0
2001	211175	110,2	191628,9	108800	106,1	102544,8	5805	5471,3	97073,5	61,6	59797,3
2002	234138	105,3	222353,3	141618	99,4	142472,8	17058	17161,0	125311,9	59,1	74059,3
2003	277355	108,2	256335,5	162578	108,2	150256,9	16277	15043,4	135213,5	58,6	79235,1
2004	357544	115,3	310098,9	212033	112,3	188809,4	32634	29059,7	159749,8	57,5	91856,1
2005	457325	124,1	368513,3	298275	110,3	270421,6	45651	41388,0	229033,5	56,6	129633,0
2006	565018	114,9	491747,6	363586	111,6	325793,9	44203	39608,4	286185,5	53,2	152250,7
2007	751106	122,8	611649,8	461852	116,6	396099,5	39015	33460,5	362638,9	51,4	186396,4
2008	990819	129	768076,7	634493	122,3	518800,5	52011	42527,4	476273,1	48,9	232897,5
2009	947042	112,6	841067,5	661915	112,3	589416,7	80377	71573,5	517843,3	50	258921,6
2010	1120585	113,7	985562,9	847949	109,1	777221,8	161867	148365,7	628856,1	51,6	324489,7
2011	1349178	114,2	1181416,8	988983	104,6	945490,4	123123	117708,4	827782,0	51,3	424652,2
2012	1459096	108	1351014,8	1091100	99,8	1093286,6	104560	104769,5	988517,0	50,1	495247,0
2013	1522657	104,3	1459882,1	1215457	100,5	1209410,0	116266	115687,6	1093722,4	50,1	547954,9
2014	1586915	115,9	1369210,5	1151656	124,9	922062,4	30780	24643,7	897418,7	51,9	465760,3
2015	1988544	138,9	1431637,1	1362599	143,3	950871,6	31073	21683,9	929187,7	53,1	493398,7
2016	2385367	117,1	2037034,2	1582293	112,4	1407734,0	12591	11202,0	1396532,0	49,8	695473,0
2017	2983882	122,1	2443801,8	1619113	113,7	1424022,0	20337	17886,4	1406135,6	47,9	673539,0

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях іноземних держав:

1. Nizhnik I., Mudrak R. Food aid for the poor – key working tool for protection of food interests of Ukraine’s population. *Journal of Tourism and Regional Development*. 2019, No. 11. PP. 73-83. (Польща).

2. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N., Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. 2019, vol.8, no.4. PP. 1159-1168. (Сербія), (Scopus, Web of Science).

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Нижник І.О. Задоволення продовольчих потреб населення України: стан проблеми та перспективи її вирішення. *Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького*. 2017. № 4, частина 1: Економічні науки. С. 61-72.

4. Нижник І.О. Продовольчий інтерес: поняття категорії та необхідність наукового використання. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2018. Випуск 92, частина 2. С. 135-146.

5. Нижник І.О., Сагайдак М.П., Герасимчук А.А., Борщ В.І. Економічна сутність поняття «глобалізація» та її вплив на захист продовольчих інтересів населення України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. №4 (27). С. 497-504. (Web of Science).

6. Нижник І.О. Доходи як ключовий фактор задоволення продовольчих інтересів домогосподарств: стан та фактори впливу. *Інноваційна економіка*. 2018. Випуск 5-6. С. 67-76.

7. Мудрак Р. П., Нижник І. О. Розвиток сільських територій та продовольча безпека держави. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Випуск 94, частина 2. С. 131-140.

8. Нижник І.О. Дефіцит, як чинник зростання споживчих цін на продовольчі товари. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019. Випуск 1: Економічні науки. С.51-57.

Матеріали конференцій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Нижник І. О. Значення виробництва технічних культур та проблеми ефективного функціонування галузі. «*From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area*»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Рига, Латвія, 19 серп. 2017 р. Рига, 2017. С. 65-68.

10. Нижник І. О. Методика оцінки рівня захисту продовольчих інтересів населення України. «*Economy and management: modern transformation in the age of globalization*»: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Клайпеда, Литва, 23 берез. 2018 р. Клайпеда, 2018. С. 30-34.

11. Нижник І. О. Продовольчі інтереси – суть наукової категорії та її соціально-економічне значення. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 25-26 трав. 2017 р. Умань, 2017. С. 94-95.

12. Нижник І. О. Доходи – ключовий фактор задоволення продовольчих інтересів домогосподарств. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 24-25 трав. 2018 р. Умань, 2018. С. 83-84.

13. Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України: замкнутий цикл сільськогосподарського виробництва продовольчої сировини та її промислової переробки. «*Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*»: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 30-31 трав. 2019 р. Умань, 2019. С. 65-67.

14. Пархоменко Л.А., Нижник І.О. Вплив оплати праці на розмір доходів населення. «*From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area*»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Рига, Латвія, 23 серп. 2019 р. Рига, 2019. С. 36-41.

15. Нижник І.О. Антиконтурентні змови на продовольчому ринку України. «*Розвиток економічної системи в контексті міжнародного співробітництва*»:

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 січ. 2020 р. Одеса, 2020. С. 24-26.

16. Нижник І. О. Захист продовольчих інтересів населення України та індекс споживчих цін продовольчих товарів. *«Методичні підходи до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіонів»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 22 лют. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 19-22.

17. Нижник І. О. Сезонні коливання продовольчих цін. *«PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENCE DEVELOPMENT»*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 2-3 берез. 2020 р. Львів, 2020. С. 514-518.

Ч. 09.19 № 4-20/1130

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Нижник Ірини Олегівни

Наукове дослідження за темою дисертації «Захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації», проведене Нижник І. О., є своєчасним та таким, що відображає актуальні проблеми функціонування національної продовольчої системи і способи їх вирішення.

Використання запропонованих автором теоретико-методичних розробок та рекомендацій практичного характеру може суттєво підвищити ефективність управлінських заходів у сфері регулювання розвитку аграрного сектору економіки Черкаської області та продовольчого забезпечення населення нашого регіону.

Результати дисертаційного дослідження Нижник І.О. були використані в роботі Департаменту агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації. Зокрема, розроблені та запропоновані Нижник І.О.:

- методика визначення сезонних дефіцитів окремих видів продовольства;
- удосконалена методика розрахунку рівня продовольчого самозабезпечення у якій витрати продовольчого ресурсу крім статті «внутрішнє використання» доцільно доповнити статтею «експорт»;
- методика обґрунтування доцільності спрямування частини експортного зерна на виробництво м'яса свиней у обсягах його імпорту в основі якої лежить порівняння величин доданої вартості – були використані в якості передпланових розрахунків та аналітичного обґрунтування при розробці Стратегії розвитку Черкаської області на період 2018-2020 років.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації Нижник І. О. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Заступник директора Департаменту,
начальник управління агропромислового
виробництва та фінансово-кредитного
забезпечення

Іван ТОЧЕНИЙ

11. 2019р. № 03-48/2315

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Нижник Ірини Олегівни

Результати дисертаційного дослідження докторанта кафедри економіки Уманського національного університету садівництва Нижник І. О на тему «Захист продовольчих інтересів населення України в умовах глобалізації», використані у роботі Управління праці та соціального захисту населення Уманської районної державної адміністрації Черкаської області. Зокрема в ході навчальних семінарів співробітників управління, були використані наступні матеріали:

1) досвід США по наданню продовольчої допомоги своїм громадянам через Програму додаткової продовольчої допомоги (Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP), Спеціальну програму харчування для жінок, немовлят та дітей (Special Supplemental Nutrition Program for Women, Infants and Children (WIC), Програму шкільних обідів (School Lunch Program), Програму шкільних сніданків (School Breakfast Program), Продовольчу програму для дітей та дорослих, які потребують догляду (Child and Adult Care Food Program);

2) пропозиції по проведенню експерименту із надання продовольчої допомоги малозабезпеченим українським громадянам через програму продовольчих карток.

Начальник Управління праці та
 соціального захисту населення
 Уманської РДА

Ярошевич О. Я.